

Збірник
наукових праць
Університету
державної
фіскальної служби України

Електронне наукове видання

№ 1

Ірпінь – 2017

Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Університет державної фіскальної служби України; гол. ред.: М.О. Кужелєв. – 2017. - № 1. – Режим доступу <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/index.html>. – Заголовок з екрана.

Схвалено Вченою радою Університету державної фіскальної служби України,
Протокол № 7 від 20 червня 2017 року

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Рукописи рецензуються редакційною колегією.

Зміни тексту та скорочення, що впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією за погодженням авторів.

При передруку матеріалів посилання на «Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України» обов'язкове.

Адреса редакції: вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна

E-mail: finansyzbirnyk@gmail.com

© Університет державної фіскальної служби України

Редакційна колегія:

Кужелєв М.О., доктор економічних наук, професор, (голова редакційної колегії);

Онишко С.В., доктор економічних наук, професор (заступник голови редакційної колегії);

Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор;

Белінська Я. В., доктор економічних наук, професор;

Береславська О. І., доктор економічних наук, професор;

Варналій З. С., доктор економічних наук, професор;

Воронкова О. М., доктор економічних наук, професор;

Кірієва О. Ф., доктор економічних наук, професор;

Коваленко Ю. М., доктор економічних наук, професор;

Лісовий А. В., доктор економічних наук, професор;

Мельник В. М., доктор економічних наук, професор;

Нейкова Л. І., доктор економічних наук, професор;

Опарін В. М., доктор економічних наук, професор;

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор;

Ріппа С. П., доктор економічних наук, професор;

Сорокіна Т. В., доктор економічних наук, професор;

Тарангул Л. Л., доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Швабій К. І., доктор економічних наук, професор;

Самборські А., доктор економічних наук, професор;

Митико Хитов доктор економіки;

Житар М.О., кандидат економічних наук; (відповідальний секретар).

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УНІВЕРСИТЕТУ
ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**
Галузь науки: економічні науки

Засновник та видавець

Університет
державної фінансової
служби України

**Електронне наукове № 1, 2017
видання**

УДК 33 + 657

ЗМІСТ

<i>Барановський О.І.</i> Податкова безпека: сутнісний вимір.....	7
<i>Барановский А.И.</i> Налоговая безопасность: сущностное измерение.....	7
<i>Baranovsky A.I</i> Tax Security: essential dimension.....	7
<i>Бобошко Л. І.</i> Транспортний податок в Україні: стан та перспективи.....	25
<i>Бобошко Л. И.</i> Транспортный налог в Украине: состояние и перспективы.....	25
<i>Boboshko L. I.</i> Transport tax in Ukraine: Status and Prospects.....	26
<i>Бриштіна В.В, Ключко Л.А.</i> Управління антикризовою фінансовою стійкістю банку.....	37
<i>Бриштина В.В, Ключко Л.А.</i> Управление антикризисной финансовой устойчивостью банка.....	37
<i>Bryshchina V.V, Klyusko L.A</i> Management of the bank bail financial stability.....	37
<i>Воронкова О.М.</i> Ефективність фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю.....	54
<i>Воронкова Е.Н.</i> Эффективность финансового мониторинга в системе государственного финансового контроля.....	54
<i>Voronkova O.N</i> Efficiency in Financial Monitoring System of the State Financial control.....	55
<i>Гуцалюк О.М.</i> Концептуальні засади управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств.....	69
<i>Гуцалюк А.Н.</i> Концептуальные основы управления корпоративным интеграционным развитием объединений акционерных обществ.....	69
<i>Gutsalyuk A.M.</i> Conceptual Principles of Corporate Integration Development Associations corporations.....	70

<i>Головенко І.П., Стабіас С.М. Пріоритети розвитку ринку цінних паперів: регресійний аналіз.....</i>	<i>85</i>
<i>Головенко И.П., Стабиас С.М. Приоритеты развития рынка ценных бумаг: регрессионный анализ.....</i>	<i>85</i>
<i>Holovenko I.P., Stabias S.M. Priorities of the securities market: regression analysis.....</i>	<i>86</i>
<i>Житар М.О. Аналіз сучасного стану кредитної діяльності банків України.....</i>	<i>94</i>
<i>Житарь М.О. Анализ современного состояния кредитной деятельности банков Украины.....</i>	<i>94</i>
<i>Zhytar M.O. Analysis of the contemporary state of credit activity of banks of Ukraine.....</i>	<i>95</i>
<i>Калита Т.А. Ефективні напрями активізації інвестиційного кредитування агропромислових підприємств.....</i>	<i>106</i>
<i>Калита Т.А. Эффективные направления активизации инвестиционного кредитования агропромышленных предприятий.....</i>	<i>106</i>
<i>Kalita T.A. Effective investment lending trends intensify agricultural enterprises.....</i>	<i>106</i>
<i>Ключка С. С. Теоретична концептуалізація економічної безпеки у контексті реалізації національних інтересів.....</i>	<i>120</i>
<i>Ключка С. С. Теоретическая концептуализация экономической безопасности в контексте реализации национальных интересов.....</i>	<i>120</i>
<i>Kliuchka S.S. Theoretical Conceptualization of Economic Security under Realization of National Interests.....</i>	<i>120</i>
<i>Коротун В.І., Новицька Н.В. Нелегальний ринок алкогольних напоїв України: проблеми статистичної оцінки.....</i>	<i>134</i>
<i>Коротун В.И. Новицкая Н.В. Теневой сектор рынка алкогольных напитков Украины: проблемы статистической оценки.....</i>	<i>134</i>
<i>Korotun V.I. Novytska N. V. The shadow sector of market of alcohol beverages in Ukraine: problems of statistical assessment.....</i>	<i>134</i>
<i>Костенко А.О. Механізми розбудови митного контролю після випуску товарів в Україні.....</i>	<i>153</i>
<i>Костенко А.О. Механизмы развития таможенного контроля после выпуска товаров в Украине.....</i>	<i>153</i>
<i>Kostenko A.O. The Mechanism of Development of Post-release Control in Ukraine.....</i>	<i>154</i>
<i>Ляшенко Г.П., Степанець Ю.О. Інтелектуальний капітал – невід’ємна складова управління конкурентоздатністю підприємства.....</i>	<i>172</i>

<i>Ляшенко А. П., Степанец Ю. А.</i> Интеллектуальный капитал – неотъемлемая составляющая управления конкурентоспособностью предприятия.....	172
<i>Liashenko H. P., Stepanets' Y.O.</i> Intellectual capital - an essential component of enterprise management competitiveness.....	172
<i>Москаленко Н.В., Климчук Н.Я.</i> Управління ризиками легалізації доходів одержаних злочинним шляхом.....	183
<i>Москаленко Н.В., Климчук Н.Я.</i> Управление рисками легализации доходов, полученных преступным путем.....	183
<i>Moskalenko N.V, Klimchuk N.Y</i> Risk management of legalization of proceeds from crime.....	183
<i>Новицька О.В.</i> Особливості фінансування природоохоронної діяльності.....	195
<i>Новицкая Е.В.</i> Особенности финансирования природоохранной деятельности.....	195
<i>Novytska O. V.</i> Features of financing environmental activities.....	195
<i>Першко Л.О., Івасюк О. М.</i> Фінансові аспекти зміцнення місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації.....	212
<i>Першко Л.А., Ивасюк А. Н.</i> Финансовые аспекты укрепления местных бюджетов в условиях бюджетной децентрализации.....	212
<i>Pershko LA, Ivasjuk O.M</i> Financial aspects of strengthening local budgets in terms of fiscal decentralization.....	213
<i>Попович Л.О.</i> Загальні аспекти механізму фінансування вищих навчальних закладів.....	227
<i>Попович Л.А.</i> Общие аспекты механизма финансирования высших учебных заведений.....	227
<i>Popovich L.A</i> General aspects of the mechanism of financing higher education.....	228
<i>Радченко О.Д.</i> Економічні та соціальні наслідки зміни механізму бюджетної підтримки аграрного сектора України.....	241
<i>Радченко О.Д.</i> Экономические и социальные последствия изменения механизма бюджетной поддержки аграрного сектора Украины.....	241
<i>Radchenko O.D</i> .Economic and social consequences of changing the mechanism of budget support to the agricultural sector of Ukraine.....	242
<i>Черкашина К.Ф.</i> Особливості функціонування систем страхування депозитів та їх роль у формуванні депозитної бази банків.....	256
<i>Черкашина Е.Ф.</i> Особенности функционирования систем страхования депозитов и их роль в формировании депозитной базы банков.....	256
<i>Cherkashina K.F.</i> Features of functioning deposit insurance systems and their role in the formation of the deposit base of banks.....	257

Барановський О.І.

ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА: СУТНІСНИЙ ВИМІР

У статті наголошено на значущості забезпечення податкової безпеки. Розглянуто підходи до визначення її сутності та наведено її авторське бачення. Визначено чинники, які зумовлюють стан податкової безпеки; з'ясовано наявні та потенційно можливі загрози податковій безпеці. Розраховано рівень досягнення порогових значень окремих індикаторів податкової безпеки.

Ключові слова: *оподаткування, податкова безпека, чинники податкової безпеки, загрози податковій безпеці, індикатори податкової безпеки.*

Барановский А.И.

НАЛОГОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: СУЩНОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье акцентировано внимание на значимости обеспечения налоговой безопасности. Рассмотрены подходы к определению ее сущности и приведено ее авторское видение. Определены факторы, обуславливающие состояние налоговой безопасности; выявлены существующие и потенциально возможные угрозы налоговой безопасности. Рассчитан уровень достижения пороговых значений отдельных индикаторов налоговой безопасности.

Ключевые слова: *налогообложение, налоговая безопасность, факторы налоговой безопасности, угрозы налоговой безопасности, индикаторы налоговой безопасности.*

Baranovskyi O.I.

TAX SECURITY: SUBSTANCE

The importance of ensuring tax security is highlighted in article. Ways of defining the substance of tax security are reviewed. Author's view of tax security definition is presented. Factors which impact the status of tax security are defined, current and potential threats to tax security are identified. Limit of certain tax security indicators is calculated.

Keywords: *taxation, tax security, factors of tax security, threats to tax security, indicators of tax security.*

Постановка проблеми. Однією з передумов економічного зростання, належного стану фінансів держави, господарюючих суб'єктів і домогосподарств, сприятливого інвестиційного клімату є податкова безпека. Підвищення уваги до податкової безпеки, на наше переконання, зумовлено й тим, що чинна податкова система, залежно від податкових інститутів, переліку й ставок податків, їх співвідношення, характеру їх адміністрування, державної податкової політики, а також фінансового стану платників податків і розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів, може виступати не лише як чинник забезпечення соціально-економічного розвитку, але й як загроза йому.

Це тим більш актуально для України, оскільки за рейтингом Світового банку, її податкова система за витратами часу і ресурсів на 107-му місці (табл.1) серед 189 держав світу. Незважаючи на позитивну динаміку, інтегральна оцінка оподаткування на 24 позиції поступається інтегральній оцінці сприятливості ведення бізнесу, а сукупна податкова ставка до прибутку становить 52,2% за середнього в світі у 40,8%.

Таблиця 1

Позиція України в рейтингу сприятливості ведення бізнесу (Doing Business) та показники, що характеризують оподаткування*

Показники	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Ведення бізнесу, місце	152	140	112	96	83
Оподаткування, місце	183	165	155	106	107
Кількість податкових платежів і зборів для середнього підприємства, од.	135	28	28	5	5
Обслуговування податкових платежів і зборів, год.	657	491	390	350	350
Сукупна податкова ставка, % до прибутку	57,1	55,4	54,9	52,9	52,2

* складено за даними[38-42]

Безумовно, це спричиняє консервацію кризових явищ, величезні масштаби ухилення господарюючих суб'єктів і домогосподарств від

оподаткування, значний дефіцит держбюджету, зростання тіньового сектору, непродуктивний вплив капіталу з України, зниження її інвестиційної привабливості, зменшення платоспроможного попиту та зростання соціальної напруженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематикою податкової безпеки займалися такі вітчизняні і зарубіжні дослідники, як: В.Альошин[1], Ю.Бережна[20], М.Виклюк[7], О.Воронкова[12], В.Гресик[7], Ю.Іванов[20], В.Іщенко[21], І.Кеменяш[22], С.Лобов[24], Т.Лопатіна[25], І.Луценко[26], Ю.Марченко[27], В.Овчинников[1], Л.Тарангул[17], І.Тимофєєва[32], Д.Тихонов[33], А.Цвілій-Букланова[36], Е.Челишева[1].

Проте, на сьогодні відсутні усталене визначення сутності податкової безпеки, її змістовних компонентів і різновидів, місця і ролі у забезпеченні фінансової безпеки держави, суб'єктів господарювання і домогосподарств; однозначне з'ясування чинників і загроз податковій безпеці економічних агентів, обґрунтовані підходи до оцінки її рівня.

Метою дослідження є уточнення сутності податкової безпеки, визначення її компонентів і різновидів; чинників, що зумовлюють її стан; загроз податковій безпеці і оцінка її реального стану.

Виклад основного матеріалу. У тлумаченні сутності податкової безпеки можна виокремити функціональний, рівневий, елементний, управлінський та змішаний підходи.

За оцінкою представників *функціонального підходу*, податкова безпека трактується як стан системи оподаткування та її інститутів, за якого забезпечується гарантований захист і соціально спрямований розвиток фінансової системи загалом, формується фінансовий потенціал, достатній для протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансовій безпеці. А діяльність із забезпечення податкової безпеки здійснюється на рівнях: держави, підприємств і організацій, особистості. Систему податкової безпеки визначають як сукупність правових, організаційних, фінансових і інституційних відносин,

організованих державою з метою захисту фінансових інтересів усіх її суб'єктів від об'єктивно існуючих зовнішніх і внутрішніх загроз [1].

Втім, на наш погляд, правомірно вести мову не про систему податкової безпеки як такої, а систему її забезпечення. Податкова безпека не може бути сукупністю зазначених відносин, організованих виключно державою, оскільки за такого підходу не враховується чинник небажання фізичних і юридичних осіб сплачувати повною мірою/своєчасно податки. Крім того, в наведеному визначенні податкової безпеки абстрактно виглядає характеристика фінансового потенціалу (незрозуміло, чийого? – О.Б.).

В податковій безпеці вбачають і забезпечення зростання ресурсного потенціалу для соціально-економічної стабільності та розвитку держави, збереження цілісності фінансової системи, протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам України [17].

В рамках функціонального підходу зустрічаються й вкрай спрощені погляди на сутність податкової безпеки, під якою, зокрема, розуміють спосіб забезпечення права держави на податкові доходи [23], захищеність податкової системи від протиправної діяльності [5].

Прихильники *рівневого підходу* визначають податкову безпеку як стан системи оподаткування, за якого забезпечується гарантований захист і гармонійний розвиток фінансової системи держави, здатність податкових інструментів до захисту національних інтересів, підтримання соціально-економічної стабільності суспільства, формування достатніх державі і місцевому самоврядуванню фінансових ресурсів, успішне протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам податковій безпеці країни, якими є сукупність умов і чинників, вплив яких зумовлює порушення стабільності розвитку податкової системи і її сталої структури [36].

Однак, на нашу думку, дещо звуженим вбачається погляд на забезпечення гарантованого захисту і гармонійний розвиток виключно фінансової системи. Податкова безпека має бути основою поступального розвитку не лише останньої, а й домогосподарств, суб'єктів господарювання, галузей

господарського комплексу, регіонів і держави загалом. Незрозумілою є й теза про здатність податкових інструментів захищати національні інтереси.

Існують думки, що податкова безпека – це стан:

оподаткування, що забезпечує гарантоване поповнення держбюджету з метою соціально-економічного розвитку країни [31];

податкової системи, за якого відсутня податкова заборгованість, забезпечуються функціонування органів влади [34], безперервне і достатнє фінансування держави та муніципальних утворень шляхом стягування податків навіть за наявності загроз і негативних впливів на неї з боку порушників податкового законодавства [33] або який визначає гармонізацію справляння податків за умови ефективного управління ризиками та загрозами у податковій сфері, шляхом вжиття необхідних заходів для задоволення інтересів держави, суспільства та платників податків [7];

захищеності держави і господарюючого суб'єкта як платника податків чи податкового агента від фінансових й інших втрат податкового характеру [3] або податкових ризиків [29];

економіки, за якого забезпечується безперервне і достатнє фінансування держави [2].

Проте, на наше переконання, податкову безпеку слід розглядати не абстрактно, а стосовно того чи іншого економічного агента. Призначення податкових платежів не обмежується лише фінансуванням держави і муніципальних утворень, а й решти економічних агентів. Податкову безпеку не можна зводити лише до стягування податків.

Під податковою безпекою розуміють і такий стан податкової системи, за якого забезпечується гарантований захист податкових інтересів держави, бізнесу і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз [32]. І хоча в даному визначенні розширено суб'єктний ряд, на наш погляд, некоректним є поширення на нього дефініції «податкові інтереси», оскільки бізнес апріорі зацікавлений в мінімізації оподаткування, що суперечить інтересам держави і суспільства загалом. Відтак, правомірніше вести мову про публічні і приватні

інтереси в податковій сфері.

Представники *елементного підходу* до визначення сутності податкової безпеки тлумачать її як:

інтегровану підсистему економічної безпеки, яка впливає на фінансове забезпечення її складових: інноваційно-технологічної, інвестиційної, енергетичної, сировинно-ресурсної, продовольчої, соціальної, експортної, імпоротної та міжнародно-інтеграційної безпеки [20].

складову фінансової безпеки держави, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також забезпечує розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення [21].

Крім того, існує думка, що податкова безпека – явище суспільного життя, що інтегрує узгоджені дії суб'єктів оподатковуваного процесу в досягненні єдності їх інтересів. Вона, будучи складовою фінансової й економічної безпеки, об'єктивно генерується ступенем задоволення потреб платників податків у суспільних благах [13]. З останнім, на наш погляд, не можна погодитись, оскільки податкова безпека має задовольняти не лише потреби платників податків, а й держави і суспільства загалом.

Представники *управлінського підходу* до визначення сутності податкової безпеки розуміють під нею комплекс заходів з мінімізації претензій податкових органів в разі виникнення чи можливості виникнення податкових спорів [28]. В цьому плані, на наш погляд, важливим є досягнення податкового компромісу для підприємств, чиї спори з податківцями вже розглядаються в судах або все йшло до того: податкові зобов'язання були нараховані, але ще не узгоджені.

Національну податкову безпеку визначають як стан податкової системи, що характеризується стійкістю і стабільністю її елементів, які передбачають можливість захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, можливість реалізації і розвитку податкового потенціалу країн, ефективне використання податкової системи для встановлення

конкурентних переваг національної економіки в умовах глобалізації [20].

Податкова безпека держави є частиною її економічної безпеки (а отже, і фінансової – О. Б.) і являє собою стан, за якого забезпечується гарантоване надходження податкових платежів до бюджету, що забезпечує захист національних інтересів, соціальну спрямованість податкової політики і достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [24]. На наш погляд, з таким визначенням повною мірою не можна погодитися, оскільки акцент в ньому зроблено на формуванні дохідної частини бюджету, а весь спектр можливого витрачання податкових надходжень не окреслений.

Податкову безпеку підприємства розглядають як: виявлення, попередження і ліквідацію загроз, що можуть завдати матеріальний, соціальний чи моральний збитки бізнесу внаслідок недотримання податкового режиму; фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, за якого господарюючий суб'єкт повністю й вчасно сплачує податки, а виконавчі і законодавчі органи забезпечують захист платника податків [24,27]; комплексний захист від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища системи податкового планування на підприємстві [30].

З останнім визначенням важко погодитись, оскільки лише захистом системи податкового планування податкова безпека підприємства не обмежується.

Таким чином, податкову безпеку тлумачать як: явище суспільного життя; чинник забезпечення державної політики; певний стан системи оподаткування та її інститутів (економічних агентів); захищеність інтересів суб'єктів оподаткування на всіх рівнях податкових правовідносин і забезпеченість держави податковими надходженнями; здатність; сукупність внутрішніх і зовнішніх умов і чинників, сприятливих для формування і ефективного використання фінансових ресурсів. Втім, всі вищепредставлені визначення трактують податкову безпеку лише в певних ракурсах і не дають комплексного

уявлення про цю багатоаспектну категорію, а, відтак, потребують подальшого уточнення.

На наш погляд, під податковою безпекою слід розуміти:

додержання податкового суверенітету, створення сприятливого податкового клімату шляхом поєднання фіскальної і стимулюючої функцій податкової системи, усунення податкової дискримінації та підвищення ефективності податкового адміністрування, досягнення високого податкового рейтингу країни;

унормований міжнародними угодами і чинним законодавством та передбачуваний на перспективу рівень податкового навантаження (з урахуванням кількості податків, обсягу і структури податкових платежів) домогосподарств і суб'єктів господарювання, за якого: забезпечуються прийнятна для платників податків величина податкових витрат, обирається модель їх поведінки, яка передбачає неодмінне виконання вимог чинного податкового законодавства, підвищення податкової активності; формуються достатні податкові потоки, що наповнюють бюджети різних рівнів; уповільнюється зростання тіньового сектору національної економіки; легалізується заробітна плата; стає не вигідним непродуктивний вплив капіталу закордон; відбувається поступальний соціально-економічний розвиток країни;

ступінь захищеності інтересів економічних агентів у податковій сфері;

наявність податкової системи, що стимулювала б виробників до підвищення конкурентоспроможності товарів, робіт і послуг на вітчизняному і зарубіжних ринках;

оптимальне розмежування податкових повноважень між державою і регіонами; ефективне функціонування інститутів податкової системи (податкові правила, механізм їх дотримання, нормативні і фактичні моделі поведінки платників податків); формування і реалізацію обґрунтованої податкової політики та забезпечення стійкості й стабільності податкової сфери, дієвості податкового контролю, підвищення податкової правосвідомості і

культури платників податків; дотримання податкової таємниці; забезпечення ефективності й транспарентності використання зібраних податків;

мінімізацію первісно конфліктних податкових ризиків, що виникають у взаємовідносинах платників податків і держави завдяки їх ідентифікації й оцінці, моніторингу за ними, обґрунтованому вибору методів (передача ведення податкового обліку і звітності в аутсорсинг, підвищення контролю за найбільш проблематичними ланками системи оподаткування; покладання відповідальності за негативні наслідки на аудиторські і страхові компанії); зниження рівня податкових злочинів і правопорушень;

недопущення девіантної/опортуністичної поведінки платників податків, подвійного оподаткування, зниження податкових потенціалів населення і суб'єктів господарювання, псевдолегальної мінімізації податкової бази, незаконного відшкодування сплачених податків, утворення податкової заборгованості; уникнення податкових схем; запобігання міжнародній і регіональній недобросовісній податковій конкуренції (використання бази оподаткування для формування нових джерел податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів шляхом надання необґрунтованих податкових пільг; виведення коштів за межі національних юрисдикцій в офшори).

Поряд з визначенням сутності податкової безпеки для її дотримання необхідно виявити чинники, що зумовлюють її рівень. На наш погляд, *чинниками податкової безпеки держави є:*

стан національної економіки, ступінь впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на неї;

конституційне розмежування податкових компетенцій між рівнями державної влади;

стабільність функціонування податкової системи та її тісний зв'язок з соціально-економічним розвитком і фінансовим станом держави;

конфіскаційний/стимулювальний характер податкової політики;

досконалість/недосконалість практики уникнення подвійного оподаткування;

наявність/відсутність податкових пільг;
проведення/непроведення податкової амністії;
наявність/відсутність належної податкової культури;
дієвість/недієвість адміністративної й кримінальної відповідальності за податкові правопорушення; податкового контролю.

Забезпечення податкової безпеки неможливе і без достеменного з'ясування існуючих і можливих загроз у цій сфері. Наявними і потенційно можливими *загрозами податковій безпеці в Україні*, на наш погляд, є:

неврахування при формуванні вітчизняної податкової системи необхідності забезпечення податкової безпеки держави, регіонів, платників податків;

необґрунтованість, непослідовність податкової політики; відсутність належної експертизи впровадження податкових новацій; неоднозначне трактування нормативних актів, що регулюють оподаткування; недотримання порядку внесення змін і доповнень до чинного податкового законодавства; невизначеність і відсутність законодавчого закріплення рівня максимального податкового навантаження; незавершеність унормування проведення реструктуризації накопиченої та поточної податкової заборгованості;

відсутність законодавчого унормування відповідальності за неподання контролюючим органам інформації про платників податків, об'єкти оподаткування та пов'язані з оподаткуванням, та її недостовірність;

порушення і недоліки при адмініструванні і справлянні податків, недоліки їх прогнозування; неналежне виконання податківцями своїх обов'язків і дотримання податкової таємниці; відсутність з боку фіскальних органів дієвого контролю дотримання платниками податків чинного законодавства;

неправильне застосування податкових пільг, відсутність належного обґрунтування системи державного контролю за ними й методики оцінки ефективності надання галузевих пільг та відповідальності платників податків за несвоєчасно надані/надані з помилками звіти про суми податкових пільг;

зростання частки готівки в загальному обсязі грошової маси в обігу, що

спричиняє зростання тіньового сектору національної економіки, та державного боргу, що вимагає збільшення витрат на його обслуговування й погашення;

звуження податкової бази, що спричиняє зменшення податкових надходжень до державного і місцевих бюджетів; встановлення неконкурентних податкових ставок; незаконне відшкодування ПДВ;

перехід податкового боргу, не забезпеченого податковою заставою, у безнадійний та подальше його списання; практика розстрочених грошових зобов'язань підприємствам не на підставі вимог податкового законодавства, а за рішеннями судів; встановлення розміру пені за несвоєчасну сплату грошових зобов'язань, а також процентної ставки, що нараховується на розстрочені платникам податків суми податкового боргу, в рази менше, ніж проценти за кредитами комерційних банків;

розбіжності між податковим, фінансовим і управлінським обліком;

недостатні пропаганда податкового законодавства, роз'яснення його норм; низька податкова культура; незабезпечення дієвого захисту прав та інтересів платників податків; відсутність належного страхування відповідальності платників податків та податкових консультантів;

непідготовленість судової системи до розгляду справ у податковій сфері.

Про відсутність стійких «правил гри» у податковій сфері свідчить те, що з моменту прийняття Податкового кодексу України у грудні 2010 р. до нього станом на II півріччя 2016 р. було внесено 102 зміни, багато з яких не обмежувались однією поправкою чинних норм. Крім того, кодекс містить десятки відсильних норм, що не сприяє сталості податкового законодавства.

Загрожують податковій безпеці держави й численні податкові пільги, внаслідок чого до бюджету не надходять величезні суми. Так, лише в 2012р. втрати Зведеного бюджету України внаслідок цього оцінювались у 42,5 млрд грн. За експертними ж оцінками, внаслідок податкових і митних пільг держбюджет недовтримує понад чверті відповідних надходжень. Слід зазначити, що починаючи з 2013 р. Міністерство фінансів України при подачі проекту держбюджету на наступний рік припинило оцінку надання податкових пільг.

Станом на 01.01.2015 р. в Україні діяла 251 податкова пільга, в тому числі 54 мали цільове спрямування, а 74 призводили до втрат бюджету [16].

Водночас, наявність податкових пільг спричиняє посилення податкового навантаження на суб'єктів господарювання, які не мають пільг, підбив конкуренції, зростання корупції.

Загрожує податковій безпеці держави й величезна кількість збиткових підприємств. Так, частка збиткових підприємств у 2015р. становила майже третину всіх великих і середніх підприємств (у 2014р. – майже 2/5) [35]. При цьому слід зазначити, що податковий борг підприємств, що перебувають у процедурах банкрутства, визнається неможливим для стягнення.

Істотною загрозою податковій безпеці держави є зростання податкового боргу (табл.2), який перед держбюджетом за 2015 р. збільшився на 15,4 млрд грн – до 36,4 млрд грн.

Таблиця 2

Податковий борг*, розстрочені (відстрочені) грошові зобов'язання, списання податкового боргу, млрд грн.**

Показники	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Податковий борг	7,5	8,3	9,0	21,0	36,4
Розстрочені (відстрочені) грошові зобов'язання	5,8	3,2	7,1	6,3	8,3
Списання податкового боргу	21,9	5,0	4,5	3,5	н/д

* економічно активних підприємств

**складено за даними [8, 14; 9, 15; 10, 19; 11, 11; 15]

При цьому обсяг чинних розстрочень і відстрочень грошових зобов'язань (податкового боргу) перед держбюджетом, що надають платнику можливість не накопичувати борг і виконати зобов'язання перед бюджетом у наступні періоди, збільшився майже на 2 млрд грн, або 31,5%, – до 8,3 млрд грн, з яких 6,1 млрд грн, або 73,2%, – підприємств добувної промисловості [11, 9, 11].

Загрозами податковій безпеці в Україні є й численні податкові ризики, що можуть матеріалізуватись:

для держави – у: створенні спотвореної уяви про надмірний податковий тягар для домогосподарств і суб'єктів господарювання; несплаті (несвоєчасній,

неповній сплаті) податків; поширенні в господарській практиці податкової оптимізації; ухиленні від подання декларацій доходів; залежності доходів бюджету від обмеженої кількості платників податків; зростанні податкових злочинів; збільшенні тіньового сектору національної економіки; зростанні масштабів втечі національного капіталу за кордон; відсутності прогресивного оподаткування; порушенні принципу розмірності (підвищення ставок після граничного рівня для сумлінних платників податків призводить до скорочення податкових доходів); зменшенні реальних обсягів податкових платежів за високої інфляції; зростанні податкової заборгованості; неефективності використання зібраних податкових платежів;

для платників податків – у: зменшенні рентабельності і зростанні збитковості суб'єктів господарювання; зростанні податкового навантаження внаслідок збільшення податкових ставок, скасування пільг і преференцій; зменшенні податкового потенціалу; фінансових втратах платника податків/недоотриманні доходів внаслідок скоєння ним податкових правопорушень.

Підриває податкову безпеку й недієвість податкового контролю. Достатньо згадати багаторічну епопею з внесенням змін до ст.98 Конституції України про надання Рахунковій палаті повноважень здійснення державного фінансового контролю не лише за бюджетними видатками, а й доходами. Непослідовність дій влади спричинило тривалу безконтрольність наповнення дохідної частини державного і місцевих бюджетів й відсутність на сьогодні незалежного контролю в цій сфері.

Крім того, несвоєчасне проведення фіскальними органами документальних перевірок юридичних осіб, які припинили свою господарську діяльність, уможлиблює останнім припинення юридичної особи через державного реєстратора, що негативно позначається на повноті надходжень до держбюджету.

За звітами Рахункової палати [18, 30; 19, 29], в структурі виявлених порушень та недоліків у формуванні доходів держбюджету у 2014 р. частка

неналежного контролю податкових і митних органів становила 13,8%, а у 2015 р. – 2,3%. А аналіз стану організації та проведення органами ДФС перевірок юридичних осіб щодо додержання податкового законодавства та забезпечення надходжень до бюджету засвідчив недонадходження до нього близько 9 млрд грн. узгоджених з платниками податків донарахованих за результатами перевірок податкових зобов'язань і штрафів [19, 11].

Нагальною проблемою в забезпеченні податкової безпеки в Україні є визначення системи відповідних індикаторів, їх порогових значень, а також ступеня дотримання останніх.

Основними індикаторами податкової безпеки, на наш погляд, є: кількість податків, співвідношення прямих і непрямих податків; податкове навантаження; відношення податкових доходів до номінального і реального ВВП; результативність адміністрування податкових платежів; податкові витрати; час, витрачений на податкове адміністрування; податкова заборгованість; кількість і розмір податкових пільг.

При цьому проблемою в оцінці реального стану податкової безпеки є обмежена наявність порогових значень її індикаторів. У зв'язку з цим об'єктивно можна оцінити лише окремі аспекти податкової безпеки в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

Співвідношення порогових і фактичних значень податкової безпеки*

Показники податкової безпеки	Порогові значення показників	Фактичний стан на 1 січня 2016 р.	Співвідношення фактичного і порогового значення**
Рівень концентрації податкових надходжень у доходах держбюджету, %	≥ 60	87,3	1,45
Рівень податкового боргу (податковий борг/податкові надходження до держбюджету), %	$\leq 1-3$	7,8	0,13-0,38
Рівень податкового навантаження до валового прибутку, %	10-50	52,2	0,19-0,96
Коефіцієнт результативності адміністрування податкових надходжень (фактичні надходження/планові надходження)	≥ 1	1,01	1,01

* розраховано автором за пороговими значеннями з [4; 6, 92-94; 26, 161; 37, 40]

** співвідношення фактичного і порогового значень нормовано відносно порогового значення, яке приймається за 1. При цьому його розраховують як відношення фактичного значення до порогового, якщо бажане збільшення відповідного показника податкової безпеки, і навпаки – якщо бажане його зниження

Податкову безпеку можна визнавати: задовільною чи незадовільною, адекватною чи неадекватною існуючим і потенційно можливим ризикам, викликам і загрозам. З огляду на здійснені автором розрахунки дотримання порогових значень індикаторів податкової безпеки в Україні безпечними можна вважати рівень концентрації податкових надходжень у доходах держбюджету та результативність адміністрування податкових надходжень. Натомість небезпечними є досягнуті рівні податкового навантаження суб'єктів господарювання й податкового боргу.

Висновки. Таким чином, універсальний характер категорії «безпека», розмаїття проявів податкових відносин в сучасній економіці приводить до висновку, що податкова безпека має досліджуватися не якоюсь галуззю знання, а міждисциплінарною системою знань, що охоплює філософські, соціологічні, правові, економічні й інші загальнонаукові принципи діалектики пізнання, спеціальні методи дослідження [32].

Податкову безпеку необхідно розглядати на мікро- (рівні фізичних і юридичних осіб), мезо- (галузі і регіону), макро- (держави), мета- (економічних і валютних союзів) та мегарівні (світового господарства). Доцільно вести мову й про податкову безпеку бізнесу (підприємництва), безпеку податкових інспекцій, податкових агентів і податкових консультантів та податкову безпеку суспільства загалом.

Неодмінними елементами системи забезпечення податкової безпеки є податковий ризик-менеджмент, податкове планування і податковий контроль.

З огляду на значущість дотримання податкової безпеки необхідно враховувати вплив її досягнутого і потенційно можливого рівнів на безпеку грошового обігу, бюджетну, інфляційну, валютну, боргову, інвестиційну, митну, майнову, зовнішньоекономічну безпеку й безпеку банківської системи, страхового і фондового ринків.

Відтак, проблематика податкової безпеки вимагає подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Алешин В.А., Овчинников В.Н., Чельшева Э.А. Системная парадигма обеспечения налоговой безопасности России и ее регионов // Terra economicus. – 2012. – Т. 10, № 1. – С.20-26.
2. Анищенко А.А. Обеспечение экономической безопасности налоговой сферы // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 1. – С.79-88.
3. Баженов А.А., Мехдиев Ш.З. Налоговая безопасность как элемент национальной безопасности государства // Национальная безопасность. – 2012. – № 5. – С.85–88.
4. Баранецька О. Характеристика фінансово-економічних чинників та індикаторів фіскальної безпеки держави // F:/downloads/Unzap_2008_4_90%20(2).pdf
5. Бутылин Д.В. Проблемы обеспечения налоговой безопасности // Вестник ЮУрГУ. – 2006. – № 13. – С. 225-227.
6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
7. Вихлюк М.І., Гресик В.В. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С.242-246.
8. Висновки щодо виконання Державного бюджету України на 2011 рік. – К., 2012. – 65 с.
9. Висновки щодо виконання Державного бюджету України на 2012 рік. – К., 2013. – 63 с.
10. Висновки щодо виконання Державного бюджету України на 2014 рік. – К., 2015. – 67 с.
11. Висновки щодо виконання закону про Державний бюджет України на 2015 рік. – К., 2016. – 46 с.
12. Воронкова О. М. Державний податковий менеджмент в Україні: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08. – Ірпінь, 2013. – 36 с.
13. Голик Е.Н. Налоговая составляющая экономической безопасности государства // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. – 2015. – № 3. – С.234-240.
14. Десятнюк О. М. Діалектика ризиковості розбудови податкової системи України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08. – Тернопіль, 2010. – 36 с.
15. Динаміка податкового боргу // <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dinamika-podatkovogo-borg/>
16. Довідник пільг, наданих чинним законодавством по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів // <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html>
17. Економічна безпека / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647с.
18. Звіт Рахункової палати за 2014 рік. – К., 2015. – 215 с.
19. Звіт Рахункової палати за 2015 рік. – К., 2016. – 332 с.

20. *Іванов Ю.Б., Бережна Ю.В.* Податкова безпека: сутність та умови забезпечення // Економіка розвитку. – 2010. – № 2. – С.9–11.
21. *Іщенко В.В.* Податкова складова фінансової безпеки держави // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С.35-40.
22. *Кеменяш І. Г.* Управління податковою безпекою суб'єктів підприємництва в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08. – Львів, 2011. – 23 с.
23. *Коробов В.В.* Финансовая безопасность в системе государственного финансового контроля: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.10. – Иваново, 2010. – 16 с.
24. *Лобов С.Р.* Информационные технологии как средство совершенствования механизма налоговой безопасности // Информационные системы и технологии. – 2012. – № 3. – С.78-86.
25. *Лопатина Т.М.* Правовая методология обеспечения налоговой безопасности // cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-metodologiya-obespecheniya-nalogovoy-bezopasnosti
26. *Луценко І.С.* Методичний підхід до оцінювання рівня податкової безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Випуск 12. Частина 2. – С.159-163.
27. *Марченко Ю.В.* Податкова безпека в межах соціально-політичної моделі формування безпеки підприємництва // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2012. – № 4. – С.170-181.
28. *Налоговая безопасность* // www.denisovaudit.ru/services/taxsafety/
29. *Пименов Н.А.* Фискальные риски в системе налоговой безопасности предприятий и государства // Налоги. – 2010. – № 4. – С. 10–13.
30. *Полонська Ю.М.* Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття управлінських рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки // Комунальне господарство міст. – 2011. – № 100. – С. 277-284.
31. *Пономарев А.И., Игнатова Т.В.* Налоговое администрирование в Российской Федерации. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 288 с.
32. *Тимофеева И.Ю.* Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05. – М., 2011. – 53 с.
33. *Тихонов Д. Н.* Основы налоговой безопасности. – М.: Атлантика-Пресс, 2002. – 224 с.
34. *Фишер О.В., Чанкселиани Л.Г.* Формирование налогового климата территории как приоритетное направление региональной налоговой политики // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. – №18. – С.44-53.
35. *Фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств у 2015 році. Експрес-випуск* // www.ukrstat.gov.ua
36. *Цвилий-Букланова А.А.* Угрозы налоговой безопасности России в контексте современного развития государства // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2010. – № 1. – С. 41-48.
37. *Шемаева Л.Г., Онофрійчук В.П.* Методика оцінки рівня фінансової

безпеки сектору державних фінансів України // Проблеми науки. – 2012. – № 3. – С. 38-43.

38. Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World // <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2012>

39. Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises // <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>

40. Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises // <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2014>

41. Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency // <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2015>

42. Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency // <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2016>

Барановський Олександр Іванович - проректор з наукової роботи ДВНЗ «Університет банківської справи», заслужений економіст України, доктор економічних наук, професор.

Бобошко Л. І.

ТРАНСПОРТНИЙ ПОДАТОК В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано еволюцію оподаткування майна та вдосконалення справляння транспортного податку на різних етапах економічного розвитку держави. Охарактеризовано основні зміни податкового законодавства у сфері оподаткування транспорту. Розкрито особливості та ефективність податкової реформи в Україні в частині даного податку. Наведено основні аспекти оподаткування транспорту в деяких розвинених країнах світу. Зосереджено увагу на зарубіжній практиці застосування податкових пільг для власників «зелених авто». Висвітлено проблемні питання щодо справляння транспортного податку та запропоновано шляхи його удосконалення в контексті світового досвіду.

Ключові слова: податок, транспортний податок, об'єкт оподаткування, майно, фіскальне навантаження.

Бобошко Л. И.

ТРАНСПОРТНЫЙ НАЛОГ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье проанализирована эволюция налогообложения имущества и усовершенствования взимания транспортного налога на разных этапах экономического развития государства. Охарактеризованы основные изменения налогового законодательства в сфере налогообложения транспорта. Раскрыты особенности и эффективность налоговой реформы в Украине в части данного налога. Приведены основные аспекты налогообложения транспорта в некоторых развитых странах мира. Внимание сосредоточено на зарубежной практике применения налоговых льгот для владельцев «зеленых авто». Освещены проблемные вопросы взимания транспортного налога и предложены пути его усовершенствования в контексте мирового опыта.

Ключевые слова: налог, транспортный налог, объект налогообложения, имущество, фискальная нагрузка.

Boboshko L.I.

TRANSPORT TAX IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS

The article analyzes the evolution and improvement of property tax collection vehicle tax at different stages of economic development. Characterized major changes in tax legislation on the taxation of transport. The features and effectiveness of the tax reform in Ukraine in terms of tax. The basic tax aspects of transport in some developed countries. The emphasis on foreign practice of tax incentives for owners of «green car». Deals with issues related to charging vehicle tax and the ways of its improvement in the context of international experience.

Keywords: tax, vehicle tax, the object of taxation, property, fiscal burden.

Постановка проблеми. Майнові податки в системі оподаткування слугують забезпеченню більш справедливого розподілу податкового навантаження між платниками податків, раціонального та ефективного використання майна. У цьому контексті найбільш проблемним є посилення ролі оподаткування транспорту. На сьогодні надходження від транспортного податку є незначними для формування дохідної частини місцевих бюджетів. Однак, аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду щодо оподаткування транспорту свідчить, що можливості цього різновиду майнових податків щодо наповнення бюджету та регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві досить вагомі. Незважаючи на численні зміни, які постійно вносяться до податкового законодавства, механізм справляння транспортного податку в Україні має серйозні недоліки. Тому питання його удосконалення, у тому числі на основі застосування окремих елементів зарубіжного досвіду, є актуальним для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання оподаткування такого виду майна, як транспортні засоби, в Україні на сьогодні належним чином не

відображені в працях науковців, хоча окремі аспекти висвітлювалися такими авторами, як В. Данилишин [1], Г. Долга [2], О. Мельник [3], Т. Шуліченко [11], А. Нестеренко [4], А. Овчаренко [5] та ін. Тому існує необхідність подальшого дослідження теоретичних основ оподаткування транспорту, визначення сутності і структури механізму транспортного податку, обґрунтування податкової бази, розрахунку вартості об'єктів оподаткування та аналізу ефективності справляння, тощо.

Мета статті. Метою дослідження є особливості справляння транспортного податку в Україні та перспективи його розвитку на основі застосування окремих елементів зарубіжної практики.

Виклад основного матеріалу. В умовах незалежності України початок формування інституту майнового оподаткування був покладений разом із прийняттям Закону України № 1251-XII від 25.06.91 р. «Про систему оподаткування», яким визначалися 29 видів загальнодержавних податків і зборів та 16 видів місцевих податків і зборів, їх граничні величини та порядок обчислення. Серед них був зазначений і такий майновий податок, як податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. Механізм справляння цього податку визначав Закон України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів».

Із прийняттям у 2010 р. Податкового кодексу України (далі - ПК України) податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів було скасовано і введено в дію збір за першу реєстрацію транспортних засобів, який до 2015 р. представляв оподаткування транспорту в Україні.

Однією із ознак майнового податку є періодичність, що передбачає його сплату протягом усього періоду перебування об'єкта оподаткування у власності платника податку. Зазначений збір сплачувався одноразово юридичними та фізичними особами, які здійснювали першу реєстрацію в Україні транспортних засобів. У зв'язку з цим виникла потреба подальшого реформування даного збору. Окремого майнового податку, який сплачувався б систематично

власниками транспортних засобів, до 2015 р. запроваджено не було.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII було запроваджено новий місцевий податок у складі податку на майно – транспортний податок, який внесено у ст. 267 ПК України [7].

Транспортний податок - новий податок для громадян України з точки зору «податку на розкіш» [6]. Цей податок не є для європейського досвіду новизною, оскільки у їх практиці оподаткування транспортних засобів зосереджено на прагненні законодавця реалізувати принцип соціальної справедливості майнового оподаткування та вдалого поєднання фіскальної й стимулюючої функцій майнових податків. Така концепція має на меті зменшення негативного впливу на навколишнє середовище шляхом заохочення придбати автомобілі з меншими шкідливими характеристиками. Тому і база оподаткування включає такі параметри транспортного засобу, як обсяг викидів вуглекислого газу, об'єм або потужність двигуна, маса тощо [1, с.703].

Україна прямує до запровадження такої концепції оподаткування, але для її реалізації потрібне вагоме вдосконалення податкового законодавства. Щоб розпочати гармонізацію податкової системи до європейської, потрібно спершу проаналізувати минулий досвід та сьогоденні реалії. Систематизувати та порівняти основні елементи транспортного податку в процесі його реформування можна на основі даних табл.1.

При нагоді слід уточнити, що у першій редакції Закону на початку 90-х р.р. база оподаткування визначалася навіть не на основі об'єму циліндрів двигуна, а виходячи з його потужності у кінських силах. Однак, стрімке зростання імпорту авто, виробники яких не користувалися такими показниками, зумовило необхідність переходу на загальноприйняту практику визначення потужності через об'єм циліндрів, оскільки стара система не дозволяла співставити дані про транспортний засіб пострадянських і зарубіжних виробників при реєстрації та справлянні податку.

Реформування транспортного податку

Закон України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів»	Податковий кодекс України	
	на момент прийняття	на поточний момент
Об'єкти		
Трактори (колісні); Автомобілі легкові, вантажні або спеціального призначення; Мотоцикли та велосипеди з установленим двигуном; Яхти та судна парусні; Човни моторні і катери); Інші човни.	Колісні транспортні засоби; Судна; Літаки і вертольоти.	Легкові автомобілі (не більше 5 років (включно) та середньоринкова вартість понад 375 розмірів МЗП, встановленої законом на 01.01.податкового року.
База оподаткування		
100 куб. см об'єму циліндрів двигуна; Потужність двигуна в кВт; Довжина корпусу судна в см.	100 куб. см об'єму циліндрів двигуна; Потужність двигуна в кВт; Довжина корпусу судна в см; Максимальна злітна маса.	Легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування
Ставка		
2,5-1000 грн./100 куб.см.; 0,5 грн./ 1 кВт потужності двигуна; 7-14 грн./100 см. довжини	3-60 грн./100 куб.см.; 0,5-3 грн./ 1 кВт потужності двигуна; 7-14 грн./100 см. довжини; 1 грн./1 кг максимальної злітної маси	25 000 гривень за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування

Джерело: побудовано автором за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

Співставлення об'єктів оподаткування показує, що за рахунок їх широкого спектру податок мав усі можливості відігравати значну роль у формуванні податкових надходжень місцевих бюджетів. З прийняттям ПК України відбулися зміни у механізмі оподаткування, що призвели до скорочення кількості платників та негативно вплинули на обсяг надходжень до дохідної частини бюджету. Це підтверджують дані наведені на рис. 1. Позитивним моментом того часу можна відмітити розширення бази оподаткування.

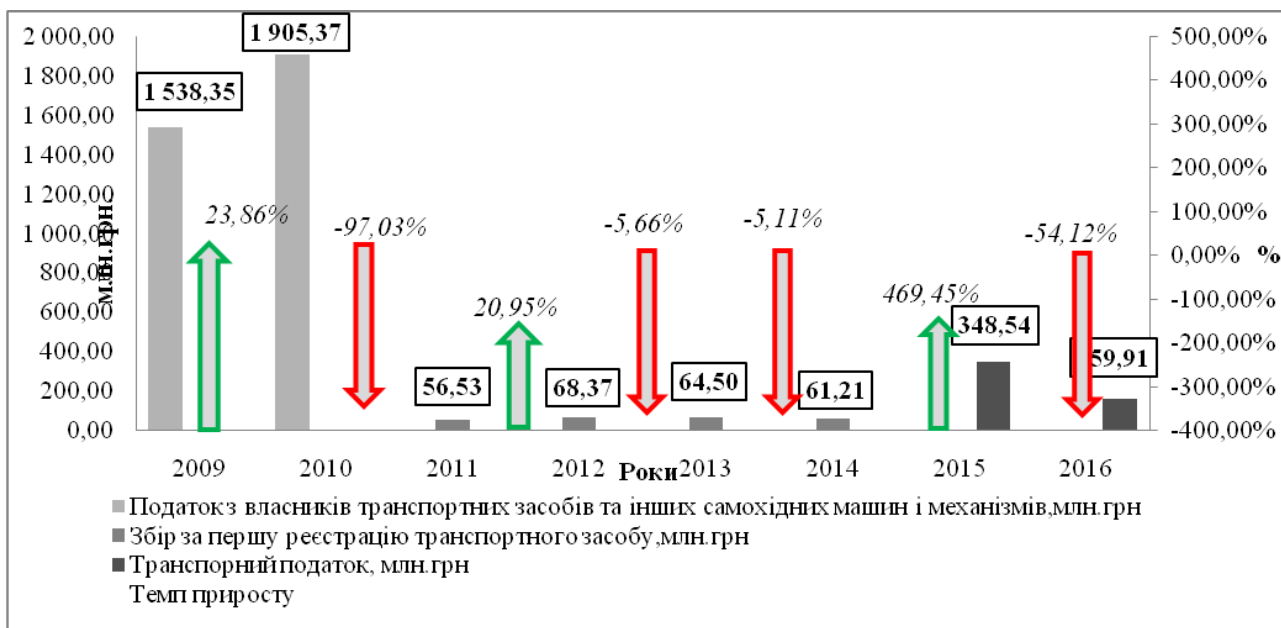

Рис.1. Динаміка та темпи приросту надходжень від оподаткування транспорту за 2009-2016 роки Джерело: побудовано автором за даними офіційного веб-порталу Державної казначейської служби України [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>

Внесення змін в 2015 р. у податкове законодавство щодо справляння транспортного податку спричинило хвилю негативних відгуків. Таке реформування податку різко скоротило як об'єкт, так і базу оподаткування. Існує багато недоліків, які значно зменшують надходження до бюджету. Для покращення ефективності даного податку, потрібно змінити нормативно-правову базу.

З 01.01.2017 р. в Україні суттєво збільшено розмір мінімальної заробітної плати в порівнянні із попереднім роком. У зв'язку з цим Законом України від 21.12.2016 р. № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» внесено зміни до ПК України, що торкнулися визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів. Критерієм для визначення об'єкта оподаткування таких транспортних засобів є їх вік (не старше 5 років включно) та середньоринкова вартість, яка на пряму залежить від встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року розміру мінімальної заробітної плати (станом на

1 січня 2017 р. її розмір становить 3200 грн). Внаслідок цього змінена розрахункова середньоринкова вартість легкових авто для цілей оподаткування – шляхом зменшення у два рази. Тобто, якщо у 2016 р. така вартість становила 750 мінімальних зарплат, то у 2017 р. - 375[8].

Стан реформування інституту оподаткування транспорту в Україні за період введення в дію нового ПК можна оцінити на основі даних рис. 1. З наведеного видно, що за вказаний період спостерігається досить неврівноважена динаміка надходжень від сплати податку, яка спричинена постійним реформуванням податкового законодавства в сфері справляння податку з транспорту. В 2011-2014 роках справлявся збір за першу реєстрацію транспортного засобу, який належав до складу загальнодержавних податків і зборів. Абсолютні суми надходжень за цей період невеликі, спостерігається поступове зниження їх обсягів. Механізм справляння збору передбачав застосування диференційованих ставок залежно від розміру бази оподаткування. Сума збору до сплати розраховувалася для кожного транспортного засобу окремо як добуток бази оподаткування, ставки збору та помножувального коефіцієнту, при чому помножувальний коефіцієнт (К) залежав від терміну використання придбаного транспортного засобу. Така система застосування коефіцієнтів значно ускладнювала систему нарахування податку. Але ж варто зазначити, що дуже позитивним було врахування екологічних параметрів при визначенні бази оподаткування, адже транспортні засоби є одним з основних джерел забруднення навколишнього середовища. На сьогодні така норма у діючому механізмі відсутня.

Із запровадженням нового виду податку – транспортного податку, який належить до складу місцевих, спостерігається надходження до бюджету набагато більших сум, що у порівнянні з минулими роками зросли майже в 5 разів. Таке збільшення відбулося за рахунок застосування нового механізму справляння податку та є дійсним підтвердженням його ефективності.

За останній час в Україні запроваджується закордонна практика вдосконалення механізму справляння транспортного податку. Сучасні тенденції

та показники застосування такого виду оподаткування у закордонних національних податкових системах країн вимагають детального дослідження з урахуванням особливостей стану економіки України.

Проаналізувати елементи транспортного податку в розвинених країнах світу можна за допомогою систематизації та порівняння елементів податку зведених у таблицю 2, яка подана нижче.

Таблиця 2

Елементи транспортного податку в розвинених країнах світу[1]

Країна	Об'єкт оподаткування	База оподаткування
Німеччина	легковий автомобіль	об'єм двигуна; об'єм викиду вуглекислого газу CO ²
Франція	легковий автомобіль або службовий автомобіль в залежності від типу використовуваного палива та року першої реєстрації	потужність двигуна; об'єму викиду вуглекислого газу CO ² ; тип палива
Італія	автомобіль в залежності від регіону проживання	потужність двигуна; об'єму викиду вуглекислого газу CO ²
Данія	автомобіль	вартість автомобіля; тип двигуна; витрата пального
США	автомобіль; службовий автомобіль	витрата пального
Австралія	автомобіль; додаткове оподатковуються дорогих автомобілів в розмірі 33% від вартості понад 57 тис. дол.	вартість автомобіля

Наведені дані показують, що величина податку в більшості країн залежить не від одного показника, за яким розраховується податок, а від декількох. Наприклад, у Німеччині розраховується від об'єму двигуна, в Італії – від потужності двигуна, а у Франції додається ще і тип палива. Спільною базою оподаткування для цих країн є об'єм викиду вуглекислого газу CO². Принципово протилежним є механізм стягнення та нарахування податку у США, який полягає у включенні податку до ціни на паливо [5, с.191].

В Данії сплачують податки залежно від вартості автомобіля: при реєстрації автомобіля (від 105% до 180% залежно від вартості) та при використанні автомобіля (високий акциз на бензин).

Особливість австрійського податку з власників транспортних засобів

полягають у тому, що усі громадяни сплачують однаково: 10% від вартості легкового автомобіля та 5% від вартості вантажівки. Також власники дорогих автомобілів додатково сплачують 33% від вартості автомобіля [5, с.192].

Переглянувши ставки оподаткування транспортних засобів в деяких країнах, можна стверджувати, що принцип їх застосування полягає в забезпеченні збереження навколишнього середовища. І тому варто відмітити, що з кожним роком підвищується зацікавленість у придбанні електромобілів. Задля цього влада держав, які зацікавлені у збереженні екології та підвищення попиту на електрокари, застосовують широкий спектр стимулів, зокрема податкових пільг.

В основному вони полягають у зниженні податків, а також у пільгах, як в Австрії або Німеччині, або у преміальних виплатах для покупців електромобілів, як у Франції (таблиця3).

Таблиця 3

Податкові пільги для власників електромобілів [11]

Країна	Пільги
Австрія	Звільнення від податку на паливо і від щомісячного транспортного збору
Болгарія	Звільнення від щорічного платежу
Чехія	Звільнення від дорожнього податку
Данія	Звільнення від реєстраційного податку
Франція	Звільнення від реєстраційного податку (або цілком, або на 50%)
Німеччина	Звільнення від щорічного податку строком на десять років з моменту їх першої реєстрації
Греція	Звільнення від сплати податку на реєстрацію, податку на розкіш і податку на розкішний спосіб життя
Угорщина	Звільнення від реєстраційного податку, річного збору і податку на автомобілі, що належать компаніям
Італія	Звільнення від щорічного податку протягом п'яти років з дати першої реєстрації
Нідерланди	Звільняються від реєстраційного податку

Так, у Норвегії здійснили цілу низку поетапних кроків, щоб зробити купівлю електромобіля більш привабливою. Наприклад, для електрокарів скасували щорічний реєстраційний збір та податок для корпоративних авто.

У Нідерландах покупці електромобілів звільняються від сплати податку при реєстрації та збору за користування дорогами. За даними Європейської

асоціації виробників автомобілів, різні податкові заохочення також існують у Греції, Австрії, Великій Британії, Португалії та інших країнах [11].

Для України питання заохочення купівлі електромобілів є досить актуальним, але більшої уваги потребують питання щодо покращення ефективності справляння діючого механізму транспортного податку. Тому досвід зарубіжних країн в цьому питанні є певною базою для запровадження змін у податкове законодавство України.

Висновки. Отже, розглянувши та проаналізувавши транспортний податок в Україні за останні роки, спостерігаємо зміни в оподаткуванні транспорту, що демонструє нестійку тенденцію надходжень податку до бюджету. При цьому, до основних шляхів підвищення ефективності застосування транспортного податку в Україні доцільно віднести наступні:

По-перше, відносити до об'єктів оподаткування не тільки «розкішних» автомобілів, а й інші транспортні засоби масового попиту.

По-друге, варто у якості бази оподаткування додатково використовувати об'єм викиду вуглекислого газу, що є основною проблемою, яка стосується власників транспортних засобів. Такий підхід є фінансово вигідним, оскільки українці надають перевагу традиційним транспортним засобам. Основа такого підходу полягає у відшкодуванні державі коштів за надання нею необхідних умов для належного користування власниками авто та за екологічне забруднення. Застосування прогресивної шкали оподаткування також підвищить фіскальну ефективність цього податку.

По-третє, доцільним буде застосування таких баз оподаткування:

- для наземних транспортних засобів, що мають двигуни внутрішнього згорання – обсяг циліндрів двигуна;
- для транспортних засобів з електродвигунами, з гібридними двигунами, а також яхт, суден вітрильних, моторних човнів і катерів – потужність двигуна;
- для водних транспортних засобів у разі відсутності двигуна – довжина корпусу.

Такі впровадження нададуть можливість збільшити надходження до місцевих бюджетів. Подальше вдосконалення оподаткування транспорту слід здійснювати на підставі узагальнення досвіду зарубіжного майнового оподаткування, що сприятиме об'єктивності оподаткування та слугуватиме чинником збільшення доходної частини бюджету.

Список використаних джерел

1. Данилишин В. І. Транспортний податок: зарубіжний досвід та українські реалії / В. І. Данилишин, О. М. Стефанків, О. А. Ціжма // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2015. - Вип. 3. - С. 702-705;
2. Долга Г. В. Оподаткування майна в Україні: фіскальна ефективність справляння та методика адміністрування : автореф. дис. канд. екон. наук / Г. В. Долга . – Київ, 2013 . – 19 с.;
3. Мельник О. Я. Розвиток системи оподаткування майна в контексті міжнародної економічної нестабільності : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.02 / О. Я. Мельник; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К., 2011. - 20 с. - укр.;
4. Нестеренко А. С. Майновий податок - транспортний податок, як основа функціонування місцевих бюджетів в Україні. Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал» № 5, 2015- С.149-151;
5. Овчаренко А. С. Транспортний податок в Україні: стан і перспективи/ А. С. Овчаренко // Порівняльно-аналітичне право. - 2015. - №2.-С. 191-194;
6. Офіційний веб-портал Державної казначейської служби України [Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>
7. Податковий кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran6340#n6340>;
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи Верховна Рада України; Закон від 28.12.2014 № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>;
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні Верховна Рада України; Закон від 21.12.2016 № 1797-VIII[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1797-19/paran1369#n1369>;
10. Про затвердження Методики визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів та внесення змін у додатки 1 і 2 до Порядку визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів Кабінет Міністрів України; Постанова, Методика від 18.02.2016 № 66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/66-2016-%D0%B>;

11. Шуліченко Т. В. Механізм майнового оподаткування в Україні: автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Т. В. Шуліченко. – Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. – 23 с.;

12. Як Європа стимулює електромобільність – повний огляд пільг по країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electrocars.com.ua/how-european-countries-push-electric-cars/>.

Бобошко Людмила Ігорівна - аспірант Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», м. Київ.

Бриштіна В.В., Ключко Л.А.

УПРАВЛІННЯ АНТИКРИЗОВОЮ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВ

У статті досліджується проблема забезпечення антикризової фінансової стійкості банків в умовах фінансово-економічної кризи, розглядаються наукові підходи щодо з'ясування її сутності, ролі і значення, методики оцінки її рівня та визначення перспективних напрямів підвищення ефективності її менеджменту.

Ключові слова: банківська система, фінансова стійкість банків, банківська криза, антикризовий банківський менеджмент.

Бриштина В.В., Ключко Л.А.

УПРАВЛЕНИЕ АНТИКРИЗИСНОЙ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ БАНКОВ

В статье исследуется проблема обеспечения антикризисной финансовой устойчивости банков в условиях финансово-экономического кризиса, рассматриваются научные подходы к определению её сущности, роли и значения, методики оценки её уровня и определения перспективных направлений повышения эффективности её менеджмента

Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость банков, банковский кризис, антикризисный банковский менеджмент.

Bryshkina V.V., Klyusko L.A.

MANAGEMENT OF ANTI-CRISIS FINANCIAL STABILITY OF BANKS

The article examines the problem of ensuring the anti-crisis financial stability of banks in the financial and economic crisis examines the scientific approaches to clarify its nature, role and importance, the methodology for assessing its level and identify promising areas to improve the effectiveness of its management

Keywords: banking system, financial stability of banks, banking crisis, anti-crisis banking management.

Постановка проблеми. Рівень фінансової стійкості банків та ступінь економічного розвитку держави знаходяться у тісному взаємозв'язку та перебувають у прямо пропорційній залежності. Саме тому банківську систему вважають вершиною економічного айсберга і, водночас, вона має виступати одним з головних драйверів економіки. Особливо це є актуальним на сьогодні, коли Україна гостро потребує потужного внутрішнього стимулювання економіки, оскільки шлях постійного позичання коштів і нарощування обсягів зовнішнього боргу є хибним у контексті її розвитку. Виконати таке важливе завдання спроможні лише ті банки, які здатні протистояти викликам внутрішнього і зовнішнього середовища в умовах затяжної фінансової кризи.

Однак, сучасний стан вітчизняної банківської системи демонструє ознаки фінансової дестабілізації. Її реформа, в результаті якої протягом 2009 – 2016 років було вилучено з ринку майже половину збанкрутілих банків, допоки що не дала позитивних результатів. Коштів, отриманих ФГВФО від реалізації їх активів не вистачило навіть на відшкодування процентних витрат за урядовими кредитами, використаними на компенсацію гарантованих державою вкладів фізичних осіб. Разом з тим, така статистика свідчить, що на сьогодні в Україні відбувається природний процес очищення банківської системи від неплатоспроможних установ та банків, що відмивали кошти і не дотримувалися вимог чинного законодавства [9].

Зазначене вище вказує на недосконалість і недостатню ефективність антикризового менеджменту фінансової стійкості банків, що зумовлює необхідність пошуку нових можливостей та додаткових резервів її забезпечення і зміцнення, а також розробки нових управлінських методів та інструментів.

Для забезпечення розвитку банківського сектора загалом і на цій основі – економіки держави в цілому, необхідно об'єднати зусилля Уряду, НБУ та органів корпоративного менеджменту окремих банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми вдосконалення управління фінансовою стійкістю і стабільністю банків та антикризового управління в

банківському секторі зокрема, знайшли своє відображення у наукових працях таких провідних вітчизняних вчених, як О.І. Барановський, Г.П. Бортніков, О. Д. Вовчак, Н. І. Гавловська, О. В. Дзюблюк, Ж.М. Довгань, Г.Т.Карчева, В.В. Коваленко, О. М. Колодізев, Р. В. Корнилюк, О.В. Крухмаль, В. І. Міщенко, С. В. Міщенко, Л. О. Примостка, Т. С. Смовженко, М. В. Сугоняко, Ю.О. Філіппова, П. М. Чуб, Н. М. Шелудько, Т. М. Шишкіна та інші.

Підкреслюючи важливість досягнутих наукових здобутків зауважимо, що на сьогодні, враховуючи незадовільний стан вітчизняної банківської системи, потребують подальшого дослідження теоретичні питання та методичні проблеми у сфері управління антикризовою фінансовою стійкістю банків. Тому, першочерговим і невідкладним завданням, яке стоїть перед банками в Україні, є визначення антикризової моделі їх функціонування та розвитку, що передбачає забезпечення їх поточної і, відповідно стратегічної фінансової стійкості.

Мета дослідження – визначити напрями вдосконалення системи управління антикризовою фінансовою стійкістю банків та розробити теоретико-методичні заходи щодо їх реалізації, що сприятиме попередженню кризових ситуацій у банківському секторі, подоланню їх наслідків та стабілізації банківської системи, як основи для відновлення та розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на затяжну фінансову кризу вітчизняним банкам доводиться працювати в складних фінансово нестабільних умовах, оскільки вони постійно перебувають у центрі значної кількості суперечливих важко прогнозованих процесів, які відбуваються в економіці, соціальній та політичній сфері. Разом з цим, існує ціла низка ризиків і загроз, які постійно супроводжують сферу банківської діяльності.

Зокрема, це кредитні ризики. Останнім часом частка проблемних активів має тенденцію до зростання і свідченням цього є від’ємне значення процентної маржі. За таких умов більшість банків з метою очищення балансів здійснюють внутрішню реструктуризацію, що зумовлює стримування їх активності на кредитному ринку.

Недостатній рівень капіталізації банків, особливо з національним капіталом, який виявлено за результатами їх стрес-тестування. У цьому зв’язку

необхідно звернути увагу на те, що найближчим часом очікується збільшення дефіциту капіталу з двох причин:

- через необхідність щорічного збільшення капіталу в період до 2024 року відповідно до вимог НБУ;
- через погіршення якості кредитного портфеля, зумовленого економічним спадом, банки змушені нарощувати резерв, що, відповідно, зменшує капітал.

Негативний вплив на фінансову стійкість банку спричинює девальвація гривні та жорстка політика валютного регулювання. Також існує порушення графіка кредитів від МВФ, що є негативним з точки зору поповнення золотовалютних резервів та забезпечення курсової стабільності.

Недовіра населення до банків, зумовлена масштабним закриттям збанкрутілих банків, спричинює дефіцит фінансових ресурсів.

Значним ризиком як для банківської системи, так і для всієї економіки держави залишається загроза загострення військового конфлікту.

Невідкладного законодавчого врегулювання потребують питання валютних кредитів населення, реструктуризації заборгованості корпоративних позичальників, захисту прав кредиторів, що у сукупності посилює проблеми непрацюючих боргів і, відповідно, банківської фінансової стійкості.

За таких мов банки мають оперативно реагувати на виклики постійно змінюваного економічного середовища, що потребує розробки антикризової стратегії їх діяльності та формування системи антикризового менеджменту як комплексу управлінських заходів щодо недопущення їх банкрутства та профілактики потенційних кризових впливів у майбутньому [10]. Його основним завданням є визначення реалістичної оцінки сучасних тенденцій функціонування і розвитку банківської сфери, забезпечення можливості оперативно адаптуватись банкам до можливих змін, слугувати ефективним механізмом захисту інтересів банків і бути дієвим інструментом забезпечення їх антикризової фінансової стійкості.

В рамках нашого дослідження антикризову фінансову стійкість банку будемо розглядати як його здатність відновлювати фінансову рівновагу після її порушення під деструктивним впливом фінансово-економічної кризи [1].

В залежності від того, яку мету стосовно подальшої діяльності ставить перед собою банк – чи максимально зосередити зусилля лише на відновленні досягнутого докризового рівня його функціонування, чи, з метою попередження впливу наступних кризових ситуацій, він буде орієнтуватись на подальший розвиток, доцільно розрізняти поточну та стратегічну антикризову фінансову стійкість банку.

Поточна (короткострокова статична) антикризова фінансова стійкість банку означає його здатність відновлювати і утримувати фінансову рівновагу після її порушення під деструктивним впливом фінансово-економічної кризи [1].

Рівень поточної антикризової фінансової стійкості окремого банку ($F_{\text{пот.}}$) пропонується визначати на основі оцінки відхилень її показників від середніх по групі (банку-лідера), або по системі в цілому (B_i) за наступними формулами.

$$F_{\text{ном.}i} = \frac{\sum_{j=1}^m B_{ij} / m}{B_i}; \quad (1)$$

$$F_{\text{ном}} = \frac{\sum_{i=1}^n F_{\text{ном.}i}}{n}, \quad (2)$$

де $F_{\text{ном.}i}$ – рівень поточної антикризової фінансової стійкості банку за i -тим показником;

B_{ji} – бальна оцінка i -того показника, визначена j -тим експертом;

$i = 1, \dots, n$ – кількість показників діяльності банку, обраних в якості індикаторів її антикризової фінансової стійкості;

$j = 1, \dots, m$ – кількість експертів.

Стратегічна (довгострокова, динамічна) стійкість забезпечує спроможність банку динамічно розвиватись і, в подальшому, уникати впливу циклічних кризових ситуацій.

Її рівень ($F_{cmp.i}$) оцінюється як ступінь відхилення фактичних значень окремих показників, або інтегрального бального показника Bi від тренду за досліджуваній період. Ступінь відповідності фактичного рівня аналогічному показнику тренду (Btr) визначається за формулою темпу приросту

$$F_{ccm.i} = \frac{Bi - Btr}{Btr} 100\% \quad (3)$$

Разом з цим, ступінь відповідності зміни фактичного рівня аналогічному показнику тренду (плановим або прогнозним показникам) за період $t = (0; n)$ описується формулою коефіцієнта еластичності

$$F_{ccm} = \frac{(Btrn - Btr0) / Btrn0}{(Bin - Bi0) / Bi0} 100\% \quad (4)$$

Цілком очевидно, що поточна антикризова фінансова стійкість, яка характеризує здатність банку до стабільного функціонування, і стратегічна, яка вказує на його здатність до розвитку, є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Для того, щоб розвиватись, банк повинен функціонувати і в той же час, він не може функціонувати не розвиваючись.

Виходячи з цього, загальну антикризову фінансову стійкість банку можна трактувати як його здатність ефективно функціонувати і розвиватись в нестабільних кризових умовах, повертаючись до докризового стану, або переходити до вищого рівня рівновагового стану. Схематично її зображено нижче на рисунку 1.

Досліджуючи проблему забезпечення антикризової фінансової стійкості банку, не можна залишити поза увагою питання її менеджменту та методичного інструментарію його здійснення з позиції наглядових органів. Як свідчить зарубіжний досвід, система пруденційного нагляду насамперед має бути орієнтована на превентивне реагування і більше спрямованою на профілактику, ніж на жорсткі адміністративні заходи щодо негативних минулих подій, як це відбувається в Україні. Тому, з метою вдосконалення вітчизняної наглядової системи, необхідно в її механізмі змістити акцент з традиційного аналізу поточного стану визначальних індикаторів фінансової стійкості банків на їх

вірогідні значення в майбутньому, отримані під впливом екстремальних подій, що дасть можливість завчасно підготуватись до потенційно кризових ситуацій [11].

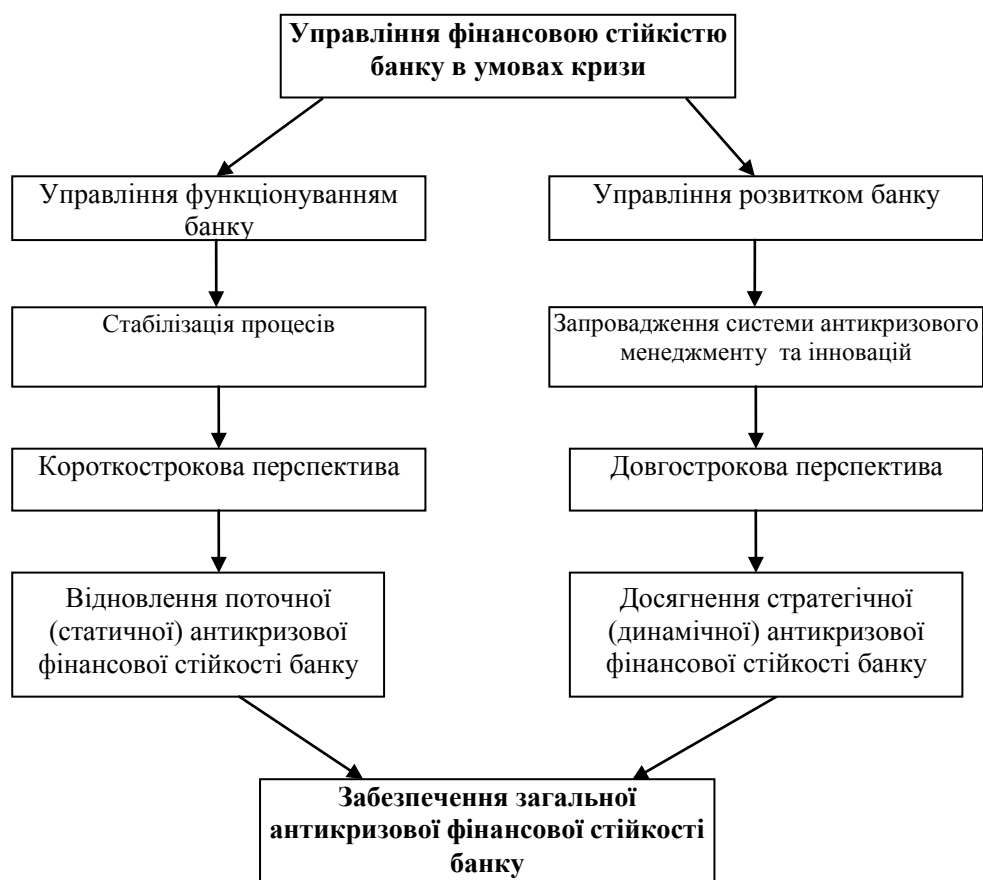

Рис 1. Структурна характеристика загальної антикризової фінансової стійкості банку

В сучасній банківській практиці управління антикризовою фінансовою стійкістю переважно застосовуються експертно-аналітичні методи, за допомогою яких діагностуються проблеми в системі управління банківськими ризиками. Експертні підходи забезпечують можливість обирати попередній перелік факторів, а математичні – статистично визначають найважливіші з них. Найпоширенішими серед методів є такі, як стрес-тестування та система раннього попередження [9].

Стрес-тестування, за допомогою якого оцінюється ступінь потенційного шокового впливу на фінансову стійкість банків, заданих змін у вірогідних на той, чи інший період, факторах ризику, відіграє особливу роль у здійсненні превентивного антикризового управління.

НБУ визначає стрес-тестування (stress testing) як метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями [10].

Отже, метою стрес-тестування є оцінка ризиків та визначення спроможності банків протистояти потрясінням на фінансовому ринку.

Методи його проведення, серед яких НБУ визначає тести сценаріїв, тести чутливості та тести екстремальних величин [10], базуються на кількісних та якісних складових аналізу. За допомогою кількісного аналізу визначаються можливі сценарії розвитку подій (катастрофічні коливання макроекономічних показників: ВВП, інфляція, курс національної валюти, ринкові ставки, дохідність тощо) та оцінюється ступінь їх впливу на ефективність діяльності банку, в результаті чого вибудовуються багатомірні стресові сценарії, тобто здійснюється так званий сценарний аналіз, який на сьогодні є найбільш широко вживаним. Очевидно, що сценарії стрес-тестування є ефективними, якщо вони:

- передбачають лише суттєві зміни факторів;
- під час розрахунку результативних показників ураховують більшість базових факторів ризику;
- дозволяють отримати правдоподібні, на думку експертів, прогнозовані події із заданою ймовірністю їх виникнення.

За допомогою якісного аналізу оцінюється спроможність капіталу банку покривати можливі збитки та визначається комплекс заходів для зниження рівня ризику, мінімізації можливих втрат і збереження та захисту капіталу.

Симбіоз кількісного та якісного аналізу, який здійснюється у рамках стрес-тестування, дозволяє зробити припущення не лише про наявність і серйозність проблем, а і дає можливість формування ефективної моделі управління, дозволяє не лише проаналізувати максимальної величини втрат, які

виникають при негативному розвитку подій, а й оцінити рівень власної методики оцінки і контролю ризиків [9].

Стрес-тестування може базуватися на історичних сценаріях з використанням варіантів подій, що мали місце у минулому, або на гіпотетичних сценаріях, з використанням варіантів подій, які не відбувалися але теоретично можуть статися. При цьому, історичні сценарії не враховують усіх змін економічного середовища, які відбуваються з часом.

За наявності певного ряду історичних даних можна розраховувати вірогідний діапазон можливих змін за допомогою методу математичної статистики. Якщо історичних даних немає, то ймовірність змін доцільно визначати гіпотетично. Перевагами такого виду сценаріїв є можливості гнучкішого формулювання можливих криз [10].

Стрес-тестування чутливості полягає в дослідженні впливу на діяльність банку одного або кількох взаємопов'язаних факторів ризику. За цим підходом здійснюється оцінка впливу миттєвої зміни одного фактора ризику, тоді як інші базові умови залишаються незмінними.

Метод максимальних збитків передбачає визначення комбінації факторів ризику (як правило, кредитного, процентного та ризику незбалансованої ліквідності), спроможних завдати банку максимальних збитків, та аналіз їх негативної, стосовно фінансової стійкості банку, динаміки. Відповідно до цього методу складаються песимістичні прогнози.

Метод, оснований на теорії максимальних величин базується у свою чергу, на статистичних методах, за допомогою яких визначаються найвищі і найнижчі потенційні значення функції розподілу вірогідності для відповідної негативної ситуації на ринку, коли декілька факторів ризику одночасно впливають на розподіл банківських доходів.

Підкреслюючи важливе значення стрес-тестування як складової антикризового банківського менеджменту зауважимо, що незалежно від обраного банком методу, заходи розроблені ним для упередження кризових ситуацій, мають бути адекватнішими рівню загрози та розміру потенційних

збитків для банку. Особливо це стосується тих напрямів діяльності банку, де здійснення контролю за рівнем ризиків звичайними заходами ускладнюється.

Стрес-тестування банків знайшло своє застосування і у вітчизняній банківській практиці. Методика його проведення регламентується НБУ [10]. Так, перший етап було проведено у 2014 році, за результатами якого з 35 найбільших банків, 18 потребувало докапіталізації на суму 66 мільярдів гривень. В результаті вжитих відповідних заходів 13 банків змогли збільшити капітал, а 5 були виведені з ринку [7,12].

Другий етап стрес-тестування (2015 р.) торкнувся 20 найбільших банків, за підсумками якого у чотирьох банків потреба в докапіталізації була відсутня, а п'ять банків було включено в програму докапіталізації [12].

Сорок банків пройшли тест протягом 2016р. , а решта банків мають діагностуватись вже в поточному, 2017 році [12].

За міжнародними правилами Національний банк України, як регулятор, має оприлюднювати методику стрес-тестування банків та результати тестів за кожним з них з коментарями щодо заходів з підвищення капіталізації. Разом з цим, сфера стрес-тестів має охоплювати фінансові та нефінансові ризики.

Однак, отримані в ході стрес-тестування «діагнози» банків НБУ не конкретизує, хоча обіцяє в майбутньому підвищити рівень прозорості зазначених процесів. Це можна пояснити тим, що за таких умов слабким банкам буде проблематично залучити приватних інвесторів, в той час як відтік вкладів гарантований.

Варто також звернути увагу на недосконалість методології та практичного виконання стрес-тестування в Україні, яку спричинюють суттєві національні особливості, що проявляються в масштабах, структурі, характері ризиків та не повністю реалізованих регуляторних можливостях НБУ.

До основних відмінностей вітчизняних стрес-тестів, у порівнянні із зарубіжною практикою, на нашу думку, можна віднести наступні:

- труднощі в адаптації цивілізованих методів регулювання складних систем з деривативами и структурованими фінансовими продуктами до потреб

традиційного банкінгу зі значною часткою інсайдерських кредитів, напівлегальних операцій та не прогнозованих пасивів;

- відсутність в тестах опції державних вливань до капіталу фінансово нестійких банків за неможливості акціонерів спасти банк самотійно, хоча де-юре це передбачено законом «Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків від 28.12.2014 № 78-VIII [6], та негативний досвід рекапіталізації 2009 року;

- наявність інсайдерських бізнес-моделей та неблагонадійність власників;
- неврахування в моделях стрес-тестування ризиків ліквідності ринкового та кредитного ризиків на міжбанківському ринку;

- відсутність негативних макроекономічних сценаріїв, які має розробляти Нацбанк, та інші.

Поряд з методом стрес-тестування проблеми в системі управління банківськими ризиками діагностуються також і за допомогою так званих систем раннього попередження (СРП). Базою для їх аналітичної діагностики є основні показники, що характеризують антикризову фінансову стійкість банку, рівень допустимих для цього банку ризиків та якість його корпоративного управління. Такі системи реалізуються в рамках програмних комплексів, а інформаційною базою для них слугує стандартна фінансова звітність, яка подається банками до органів пруденційного нагляду.

Всі СРП поділяються на дві категорії [5]:

- 1) системи, що базуються на середньозважених багатокomпонентних рейтингах, компоненти яких визначаються на основі показників, що всебічно характеризують діяльність банку і обов'язково включають якість управління ризиками;

- 2) системи, що базуються на статистичних моделях, в яких використовуються економетричні методи прогнозування майбутнього фінансового стану банку, на підставі інформації, представленої органами банківського нагляду.

В цілому, при виборі параметрів тієї чи іншої моделі приймаються три

основні рішення стосовно визначення:

- прогнозованих змінних факторів антикризової фінансової стійкості банку;
- їх факторних ознак, що необхідно для підвищення рівня точності моделі;
- період, на який складається прогноз, тобто його часовий горизонт.

Як правило, в якості прогнозованої змінної величини обирається якісний показник. Як свідчить досвід зарубіжних країн, їх наглядовими органами найчастіше використовується такий показник як співвідношення капіталу і активів банку, оскільки саме власний банківський капітал виконує функцію «амортизатора» для погашення збитків, зумовлених неякісними активами.

За результатами аналізу методичного інструментарію антикризового банківського менеджменту можна зробити висновок, що розробка та впровадження СРП в наглядову банківську практику сприяє підвищенню її ефективності, оскільки завдяки таким системам забезпечується перехід від формального контролю за виконанням банками пруденційних норм до оцінки якості корпоративного управління та ефективності внутрішнього контролю безпосередньо банківськими установами.

Однак, у сучасних наукових і професійних колах точаться дискусії стосовно необхідності обов'язкового практичного застосування методик стрес-тестування та СРП вітчизняними банками.

Частина представників банківської спільноти є прибічниками використання таких методик, мотивуючи це тим, що в умовах нестабільності, характерної для сучасної вітчизняної економіки, за їх допомогою банки будуть мати можливість виявляти нестандартні комбінації впливових на їх фінансову стійкість факторів і визначати їх взаємозалежність.

З іншого боку, як це справедливо стверджують інші, процедури запровадження зазначених методик є надто дорогими і, через це, недоступними для більшості банків. Вони потребують формування значних за обсягом баз даних, новітньої комп'ютерної техніки та інформаційних технологій,

програмних комплексів, спеціально підготовленого персоналу.

Очевидно, що вирішити цю дилему можливо шляхом проведення подальших науково-практичних досліджень, результатом яких має стати розробка інструментарію, за допомогою якого банкам можна було б визначитись, із сумою витрат на запровадження антистресових методик та обсягами втрат через несвоєчасне прогнозування кризових ситуацій на ринку, на підставі чого приймати адекватні поточній ситуації управлінські рішення.

Дотримуючись задекларованої на початку дослідження концепції щодо об'єднання зусиль Уряду, НБУ та органів корпоративного менеджменту окремих банків задля забезпечення розвитку фінансово стійкого банківського сектора, варто, саме у контексті забезпечення антикризової фінансової стійкості банків, приділити увагу практиці їх антикризового менеджменту. Адже недостатній рівень антикризової фінансової стійкості банку загрожує йому банкрутством.

Як уже зазначалось, антикризовий менеджмент передбачає комплекс управлінських заходів, які необхідно здійснити від моменту попередньої діагностики кризи до шляхів її подолання, а його основною метою є забезпечення стратегічної антикризової фінансової стійкості.

Виходячи з цього, повний цикл антикризового менеджменту є послідовністю взаємопов'язаних процесів, комплекс заходів за кожним з яких пропонуємо виконувати поетапно в такій послідовності. При цьому, антикризовий менеджмент потрібно розглядати з двох позицій – як заходи з попередження і недопущення кризи і як заходи з подолання кризової ситуації, що вже настала.

Перший етап – підготовка до кризової ситуації. Використовуючи систему аналізу і прогнозування вірогідних проблемних ситуацій банк завчасно може передбачити негативні впливи зовнішнього середовища та виявити проблеми системного характеру, що можуть в подальшому спровокувати кризу.

Другий етап – перша реакція банку на кризу, якщо вона все-таки настала. Заходи цього етапу залежать від того, яким чином банк, оцінивши свої

фінансові можливості, побудує тактику і стратегію виходу з кризової ситуації. Або це буде виживання, тобто відновлення стійкості, або банкрутство.

Третім етапом управління стійкістю в кризовій ситуації є підготовка до відновлення діяльності. На цьому етапі здійснюється оцінка альтернативних варіантів стабілізації і відновлення діяльності банку та вибір оптимального напрямку діяльності (фінансові вливання співзасновників, переорієнтація на нові продукти та ринки, залучення необхідних фінансових ресурсів тощо).

Четвертий етап – безпосереднє відновлення стійкості. Тут важливим є те, що не завжди наслідки кризи проявляються відразу і в повному обсязі, оскільки криза може мати відстрочений вплив завдяки попередній підготовці до неї, або спроможності банку компенсувати тимчасову втрату стійкості за рахунок попередньо сформовано запасу міцності. В протилежному випадку, ефективність діяльності банку і його стійкість істотно знижуються, а термін етапу стабілізації значно подовжується.

Насамкінець, всю сукупність заходів по виходу з кризи, залежно від перспективи діяльності банку в посткризовий період, можна поділити на оперативні і стратегічні, як це відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Заходи щодо виходу банку з кризи

Оперативні	Стратегічні
Усунення збитків	<i>Аналіз та оцінка:</i>
Виявлення резервів	– потенціалу;
Залучення спеціалістів і консультантів	– виробничих програм;
Ротація кадрів	– доходів;
Відстрочка платежів	– інновацій
Кредити	<i>Розробка концепції оздоровлення:</i>
Посилення дисципліни	– фінансової;
	– маркетингової;
	– управлінської;
	– інвестиційної;
	– технічної

За умови оперативної, своєчасної та послідовної реалізації визначеного комплексу антикризових заходів банк буде спроможний досягти спочатку поточної і в перспективі стратегічної антикризової фінансової стійкості.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що забезпечення антикризової фінансової стійкості банків зумовлена тим, що на сьогодні Україна гостро потребує потужного внутрішнього стимулювання економіки, основним джерелом яких є банківські кредити, оскільки шлях постійного позичання коштів і нарощування обсягів зовнішнього боргу є хибним у контексті її розвитку.

Сутність антикризової фінансової стійкості банків розглядається як їх здатність відновлювати фінансову рівновагу після її порушення під деструктивним впливом фінансово-економічної кризи. Залежно від поставленої банком мети його подальшого функціонування зазначене поняття доцільно розглядати в двох аспектах: поточна стійкість як спроможність банку відновити і зберігати його фінансовий стан на докризовому рівні; стратегічна стійкість яка забезпечує спроможність банку динамічно розвиватись і, в подальшому, уникати впливу циклічних кризових ситуацій. Рівень антикризової фінансової стійкості окремого банку пропонується визначати на основі оцінки відхилень її показників від середніх по групі, або по системі в цілому.

Антикризова стратегія діяльності банку передбачає формування системи антикризового менеджменту як комплексу управлінських заходів щодо недопущення його банкрутства та профілактики потенційних кризових впливів у майбутньому.

Серед методів управління антикризовою фінансовою стійкістю банку акцентовано увагу на стрес-тестуванні банку, яке здійснюється за методиками сценарного аналізу, максимальних збитків та теорії максимальних величин. Поряд з методом стрес-тестування доцільно використовувати системи раннього попередження.

Повний цикл менеджменту антикризової фінансової стійкості банків передбачає послідовність взаємопов'язаних процесів, на кожному з яких вирішується відповідний комплекс завдань, реалізація яких сприятиме забезпеченню антикризової фінансової стійкості банків.

Таким чином, розробка і запровадження ефективної системи

менеджменту антикризової фінансової стійкості банків є важливим засобом управління кризовими тенденціями, які активізувались останнім часом в банківській системі України. За таких умов банківський антикризовий менеджмент, як комплексна програма, має посідати важливе самостійне місце в діяльності вітчизняних банків і одночасно бути складовою системного антикризового менеджменту банківської системи в цілому.

Список використаних джерел

1. Антикризисное управление [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studme.org/1584072021781/menedzhment/antikrizisnoe_upravlenie
2. Бобиль В. Стрес тестування кредитних установ у сучасних умовах: теоретичний аспект [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2010. – № 6. – С. 46–53.
3. Бортніков Г.П., Любіч О.О. Моделі стрес-тестування для оцінки ризиків банків [Текст] / Бортніков Г.П., Любіч О.О. // Математичне моделювання в економіці. – 2016. – №1. – С. 59 – 73
4. Гавловська Н. І., Рудніченко Є. М., Белінська О. В. Антикризовий менеджмент банківських установ України [Текст] / Гавловська Н. І. // Вісник Хмельницького національного університету – 2010. – №3. – С. 107– 110.
5. Горелая Н. В. Антикризисное управление в коммерческом банке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beintrend.ru/baza-znaniy/baza-znaniy/financeanaliz/antikrizisnoe-upravlenie-v-kommercheskom-banke>
6. Закон України «Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків від 28.12.2014 № 78-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/78-19>
7. Корнилюк Р. В. Проверка на прочность: как стресс-тесты банков помогают контролировать риски в финсекторе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/business/1409891-proverka-na-prochnost-kak-stress-testy-bankov-p>
8. Макроекономічне стрес-тестування банків: монографія [Текст] / Івасів І. Б., Максимова А. В., Корнилюк Р. В. – 2014. К.: КНЕУ. – 186 с.
9. Манжос С.Б. Стрес-тестування банків: огляд методологій [Текст] / С.Б. Манжос / Финансы, учет, банки. – № 1 (20).– 2014. – С. 188 – 195.
10. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України // Постанова Правління Національного банку України: від 02.08.2004 № 361. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
11. Міщенко С. В. Поєднання функцій стратегічного розвитку та антикризового управління в діяльності центральних банків [Текст] / С.В. Міщенко, В.І. Міщенко // Актуальні проблеми економіки . – 2016. – № 2 (176). – С. 266–272.
12. НБУ оголосив результати стрес-тестів 20 найбільших банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/finance/nbu-obyavil-rezultaty-stress-testov-20-krupneyshih-bankov-682581.html>

13. Стратегія розвитку України до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
14. Сугоняко М. В. Формування системи антикризового управління системним банком на основі стрес-тестування з урахуванням макроекономічних показників [Текст] / М. В. Сугоняко / Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2012. – № 2(6). – С. 131–139.
15. Філіппова Ю. О. Напрями реалізації антикризової політики держави шляхом забезпечення стійкості банківської системи [Текст] / Ю. О. Філіппова / Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2012. – № 4 (29). – С. 296 – 300.
16. Чуб П. М. Антикризове управління у банківській діяльності [Текст] / П. М. Чуб / Фінанси, облік і аудит. – 2012. – № 20.– С. 203 – 211.
17. Шишкіна Т. М. Сучасні проблеми антикризового управління у банківській діяльності [Текст] Т. М. Шишкіна // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2016. вип. 29 . – С. 128 – 132

Бриштіна Вікторія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України.

Клюско Лідія Антонівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України.

Воронкова О. М.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Статтю присвячено актуальній проблемі визначення ефективності фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю. Охарактеризовано сучасні підходи до дослідження ефективності державного фінансового контролю і фінансового моніторингу. Обґрунтовано зміст, детермінанти та показники ефективності фінансового моніторингу як напряму державного фінансового контролю. Запропоновано авторський підхід до визначення загальної та реальної ефективності державного фінансового моніторингу. Проаналізовано показники ефективності контролюючої діяльності Державної служби фінансового моніторингу України. Представлено концептуальні положення щодо вирішення проблеми формального визначення ефективності фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, державний фінансовий контроль, ефективність, результативність, контролюючий орган, Державна служба фінансового моніторингу, ефект, результат.*

Воронкова Е. Н.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Статья посвящена актуальной проблеме определения эффективности финансового мониторинга в системе государственного финансового контроля. Охарактеризованы современные подходы к исследованию эффективности государственного финансового контроля и финансового мониторинга. Обосновано содержание, детерминанты и показатели эффективности финансового мониторинга как направления государственного финансового контроля. Предложен авторский подход к определению общей и реальной

эффективности государственного финансового мониторинга. Проанализированы показатели эффективности контролирующей деятельности Государственной службы финансового мониторинга Украины. Представлены концептуальные положения по решению проблемы формального определения эффективности финансового мониторинга в системе государственного финансового контроля.

Ключевые слова: *финансовый мониторинг, государственный финансовый контроль, эффективность, результативность, контролирующий орган, Государственная служба финансового мониторинга, эффект, результат.*

Voronkova O. M.

EFFICIENCY OF FINANCIAL MONITORING IN THE STATE FINANCIAL CONTROL SYSTEM

The article is devoted to the actual problem of determining the efficiency of financial monitoring in the system of state financial control. The modern approaches to the researches of the efficiency of state financial control and financial monitoring are described. The content, determinants and indicators of financial monitoring efficiency as a direction of state financial control are grounded. The author's approach to determining the total and real efficiency of state financial monitoring is proposed. The indicators of the control activity of the State financial monitoring service of Ukraine are analyzed. The conceptual provisions for solving the problem of the formal determination of the efficiency of financial monitoring in the system of state financial control are presented.

Key words: *financial monitoring, state financial control, efficiency, effectiveness, control body, State Financial Monitoring Service, effect, result.*

Постановка проблеми. Направленість на досягнення результатів та ефективність діяльності є визначальним фактором усіх об'єктів розвитку, в тому числі державного фінансового контролю та його вагової складової – фінансового моніторингу. У сфері державного управління ефективність – одна з

найважливіших і найскладніших характеристик, що визначає результативність діяльності як відповідного компетентного органу, так і державної політики у зазначеній сфері. Ефективність фінансового моніторингу характеризує результативність реалізації державної фінансової політики та діяльності його суб'єктів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Зважаючи на триваючу політичну та соціально-економічну кризу, яка супроводжується військовим конфліктом, розростанням тіньового сектору та тотальною корупцією, в Україні питання підвищення ефективності фінансового моніторингу сьогодні належать до найактуальніших суспільних завдань. За оцінками вітчизняних і зарубіжних фахівців, що підтверджуються відповідними міжнародними рейтингами, рівень тіньової економіки та рівень корупції в Україні належать до самих високих у Європі і світі. Це вимагає посиленого державного фінансового контролю за незаконними фінансовими операціями та ефективної протидії легалізації тіньових доходів, що реалізується у сфері фінансового моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на зазначене вище, питання ефективності державного фінансового контролю взагалі та фінансового моніторингу як його дієвого напрямку дедалі більше цікавлять науковців і практиків. Питання ефективності державного фінансового контролю та його конкретних органів розглядали у своїх працях ряд українських вчених, серед яких варто відмітити О. Репетька, К. Павлюк, Н. Шевченко, О. Шевчука. На особливу увагу у цьому напрямі заслуговують роботи російських вчених В. Жукова і С.Опенишева, які стали методологічною базою для багатьох вітчизняних досліджень. Тут необхідно констатувати, що у всіх опрацьованих нами дослідженнях використовуються тотожні методологічні підходи, поняття і критерії ефективності державного фінансового контролю та обмежене коло статистичних даних, пов'язаних із діяльністю конкретного контролюючого органу.

Вітчизняна економічна наука має також у своєму арсеналі дослідження ефективності фінансового моніторингу як напряму державного фінансового контролю, які заслуговують на окрему увагу. І. Д'яконова і Д. Шиян запропонували методику оцінки ефективності національної системи моніторингу, яка передбачає визначення інтегрального показника методом зважених сум [4]; С. Хвалінський аналізував ефективність фінансового моніторингу як системи легалізації незаконних доходів в контексті євроінтеграції на основі агрегованих показників та інтегрального індексу [13]; А. Хмелюк презентувала власний підхід до визначення ефективності фінансового моніторингу за допомогою теорії адитивної цінності із врахуванням соціального й економічного аспектів [14]. Віддаючи належне високому науковому рівню проведених досліджень, необхідно зазначити, що вони мають переважно загальний теоретичний характер, базуються на ускладнених розрахунках, а відповідно є дискусійними в аспекті використання у практичній діяльності. Система фінансового моніторингу охоплює широкий перелік напрямів діяльності, і ми вважаємо практично неможливим кількісно визначити загальний, або інтегральний показник ефективності її функціонування. Ми вважаємо реальним і прагматичним визначення ефективності конкретних заходів фінансового моніторингу, зокрема контролюючих, і в нашій роботі зосередимося на ефективності фінансового моніторингу як напряму державного фінансового контролю.

Метою даної статті є обґрунтування авторського підходу до визначення ефективності фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ефективності фінансового моніторингу треба починати з визначення її суті, тому що поняття ефективності у різних працях мають дещо різний сенс. У широкому значенні слова ефективність розуміють як співвідношення між результатом (ефектом) і витратами, що понесені для досягнення цього результату [8, с. 530]. Ефективність, зазвичай, – це характеристика якого-небудь об'єкта, що

відображає його суспільну користь, продуктивність чи інші позитивні якості [3, с. 358]. Окремі довідники дають визначення абсолютної ефективності як «економічної ефективності, що оцінюється співвідношенням отриманого ефекту до всієї суми витрат», а поняття «ефективний» трактують як такий, що «приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект, або викликає ефект» [3, с. 358]. Тут постає питання про поняття ефективності і результативності. Деякі автори їх ототожнюють, але ми з цим не погоджуємося і підтримуємо думку класика сучасного менеджменту П. Друкера, що результативність є наслідком того, що робляться потрібні, правильні речі, а ефективність – наслідком того, що правильно створюються саме ці речі [18]. Тому ефективність будемо розглядати як оціночну інтерпретацію результативності в аспекті затратності отриманих результатів. Результативність визначає досягнення певного результату (ефекту), а ефективність – вартість такого досягнення. В.Андрущенко звернув увагу, що в англійській мові наявні два терміни, які перекладаються як ефективність – effectiveness та efficiency, але згідно свого етимологічного англomовного походження мають дещо різний зміст. Якщо „effectiveness” розуміє під собою сам факт досягнення мети певної діяльності, засвідчення рівня її виконання під кутом зору своєчасності, повноти задоволення потреб споживачів тощо, то «efficiency» передбачає економічний вимір діяльності, визначає вартість одиниці досягнутого результату, вимірює продуктивність працівників даної сфери за методом затрати-випуск [2, с.24]. Власні дослідження словникових джерел це цілком підтверджують. «Effectiveness» визначається як показник, який характеризує рівень досягнення поставленої мети [17, с.129], а «efficiency», як правило, характеризує продуктивність, дієвість [1, с.178]. З цієї позиції поняття «effectiveness» ототожнюється з результативністю або так званою широкою ефективністю, а «efficiency» – безпосередньо з ефективністю як економічною інтерпретацією результативності. Хоча В. Андрущенко під першим англomовним терміном розуміє функціональну ефективність, а під другим – її економічну інтерпретацію [2, с.24].

Тут постає питання визначення ефекту, зокрема його якісної і кількісної оцінки, як на макро-, так і мікрорівні. Базовими в цьому аспекті для нас стали праці В. Жукова і С. Опенишева. Спочатку вони розрізняли народногосподарську ефективність державного фінансового контролю і ефективність роботи його органу. Народногосподарську ефективність визначали як суму окремих ефектів від проведення контролю, а саме: 1) соціального ефекту (за підсумками контрольних заходів застосовуються заходи до осіб, що допустили порушення фінансового законодавства, що тягне за собою довіру суспільства до державної влади, підвищується її професіоналізм тощо); 2) організаційного ефекту (за підсумками контрольних заходів пропонуються і реалізуються заходи щодо поліпшення структури державної влади); 3) економічного ефекту (в результаті контролю повертаються неправомірно використані кошти, поліпшується діяльність державних органів в частині економії при використанні державних коштів, підвищення ефективності їх використання). Ефективність роботи органу фінансового контролю визначали як відношення суми грошових виразів соціального, організаційного та економічного ефектів до витрат на утримання органу фінансового контролю [5, с. 87]. У подальших дослідженнях вказаних авторів замість народногосподарської ефективності державного фінансового контролю та ефективності роботи його органу було введено поняття макроекономічної ефективності контролю в цілому та проміжну ефективність діяльності його органу [7, с. 40]. Макроекономічна ефективність розраховується як відношення грошового вираження соціального, організаційного та економічного ефектів до витрат на утримання органу фінансового контролю, а проміжна – співвідношення економічних результатів виконання подань і приписів та витрат на утримання органу фінансового контролю [7, с. 41].

Погоджуючись в цілому із запропонованим підходом до визначення ефективності державного фінансового контролю, за доцільне вважаємо внести окремі уточнення, оскільки ми також підтримуємо думку, що «кількісно оцінити ефективність державного фінансового контролю можна лише відносно

органів (у тому числі структурних одиниць цих органів або, навпаки, груп органів), а не в цілому по країні, оскільки проблематично оцінити діяльність усіх суб'єктів державного фінансового контролю, до числа яких входять також і керівники усіх державних органів, які в силу своїх повноважень зобов'язані здійснювати фінансовий контроль» [15].

Ми розрізняємо макроекономічну ефективність державного фінансового контролю та ефективність роботи конкретного контролюючого органу. Макроекономічну ефективність державного фінансового контролю визначимо як відношення грошового вираження соціального, організаційного та економічного ефектів від його реалізації до витрат на утримання системи його органів, оскільки за наявних умов неможливо визначити конкретні макроекономічні ефекти (тим більше у грошовому виразі) від проведення фінансового контролю конкретними контролюючими органами. Ефективність роботи конкретного контролюючого органу визначимо як відношення фінансового результату від виконання приписів до витрат на його утримання.

Оскільки фінансовий моніторинг є складовою державного фінансового контролю, то визначати його ефективність в системі державного фінансового контролю будемо за результатами діяльності відповідного контролюючого органу, а саме Державної служби фінансового моніторингу України. Враховуючи наявні наукові напрацювання і результати власних досліджень, ми пропонуємо розглядати ефективність фінансового моніторингу як оціночний показник результативності, який характеризує отримані в ході контролюючої діяльності результати з точки зору витрат на їх досягнення. У свою чергу, результативність – це відповідність результуючих показників державного фінансового моніторингу як контролюючої діяльності, які в загальному значенні можна назвати „ефектами”, поставленій меті. Спробуємо конкретизувати ефекти (результати) державного фінансового моніторингу. Це надзвичайно складне завдання, оскільки „нині звітність органів фінансового контролю України не містить усіх необхідних для розрахунку ефективності відповідної діяльності показників, насамперед – у частині соціального та

організаційного ефекту» [12, с.2].

Ані базовий закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [9], ані Положення про Державну службу фінансового моніторингу [10] не конкретизують кінцеві результати державного фінансового моніторингу та поняття його ефективності. Відповідно до статті 7 Бюджетного кодексу України принцип ефективності та результативності бюджетної системи полягає у тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. Цей принцип абстрактний, проте з нього можна зробити висновок, що сутність ефективності та результативності полягає у максимізації результатів при мінімізації бюджетного фінансування.

Єдиною формальною підставою для визначення ефективності державного фінансового моніторингу вважаємо окремі положення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року. Зокрема в ній зазначено, що «уповноваженими органами державної влади разом з компетентними органами іноземних держав проводиться активна робота із розслідування фактів відмивання коштів, одержаних внаслідок вчинення корупційних діянь, розкрадання та привласнення державних коштів і майна, з метою встановлення та подальшого блокування банківських рахунків та інших активів за кордоном. Одним з основних результатів здійснення кримінальних проваджень є конфіскація активів, одержаних злочинним шляхом, та їх зарахування до державного бюджету» [11]. Відповідно до показників офіційної звітності Держфінмоніторингу зазначений результат виражається через показник загальної вартості заарештованого та вилученого майна (коштів),

проте інформація щодо зарахування таких коштів до бюджету у вільному доступі відсутня.

Спираючись на дані офіційної звітності Державної служби фінансового моніторингу України, проаналізуємо ефективність її роботи у контролюючому аспекті за останні п'ять років. Детермінантами такої ефективності виступають результати контролюючої діяльності служби та витрати на її фінансування. До основних показників, які визначають результати контролюючої роботи Держфінмоніторингу, належать: кількість отриманих інформаційних повідомлень; кількість взятих на облік інформаційних повідомлень; кількість сформованих досье; кількість рішень про зупинення фінансових операцій; кількість переданих правоохоронним органам узагальнених матеріалів; використання правоохоронними органами узагальнених матеріалів в ході досудових розслідувань; і кінцевий фінансовий результат, який уособлює грошовий ефект від проведення конкретних контролюючих заходів – загальна вартість заарештованого та вилученого майна (коштів). Витрати на фінансування роботи Державної служби фінансового моніторингу України характеризуються видатками державного бюджету за однойменною програмною класифікацією. Зважаючи на склад показників, будемо розрізняти загальну та реальну ефективність контролюючої роботи Державної служби фінансового моніторингу України. Першу визначатимо як відношення загальної вартості заарештованого та вилученого майна (коштів) до бюджетних видатків на фінансування служби, а другу – як відношення тільки вилученого майна (коштів) до зазначених бюджетних видатків.

Охарактеризуємо зазначені показники у динаміці (таблиця 1).

Дані таблиці 1 свідчать про неоднозначність тенденцій зміни показників ефективності контролюючої діяльності Державної служби фінансового моніторингу. За аналізований період зросли показники отриманих та взятих на облік повідомлень (приблизно у 6,5 раза), сформованих досье (на 20 %), прийнятих рішень про зупинення фінансових операцій (в 6,3 раза), загальної вартості арештованого та вилученого майна (коштів) (аж у 45 разів).

Зменшення зазнали показники фактичних витрат на службу (на 6 %), передання узагальнених матеріалів правоохоронним органам (в 4,6 раза), використання узагальнених матеріалів в ході досудових розслідувань (в 2,4 раза), і що особливо важливо – вартість вилученого майна (коштів) зменшилася майже у 26 разів.

Таблиця 1

**Показники ефективності контролюючої діяльності Державної служби
фінансового моніторингу України за 2012–2016 рр.***

Показники	Роки					Темп зростання, %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Фактичні витрати на службу, млн.грн	28,73	31,10	25,23	27,40	27,01	94,0
Отримано інформаційних повідомлень, тис	975,4	990,3	1297,3	4391,8	6381,7	654,3
Взято на облік інформаційних повідомлень, тис	967,8	937,6	1287,5	4357,1	6319,8	653,0
Сформовано досьє	1896	1999	1970	1951	2278	120,1
Рішення про зупинення фінансових операцій	120	467	2403	3311	757	630,8
Передано правоохоронним органам узагальнених матеріалів	353	588	476	364	269	76,2
Використано правоохоронними органами узагальнених матеріалів в ході досудових розслідувань	248	813	464	356	257	103,6
Загальна вартість арештованого та вилученого майна (коштів), млн.грн., в.т.ч.	475,48	598,68	3070,22	5492,61	21600	4542,8
- арештованого	398,0	590,56	3042,82	5489,61	н/д	1379,3**
- вилученого	77,48	8,12	27,4	3,0	н/д	3,9**
Загальна ефективність, %	1655	1925	12169	20046	7997	482,2
Реальна ефективність, %	271	26	109	11	н/д	4,1**

*розраховано за даними Держфінмоніторингу [6].

**2015р. до 2012р.

Також слід зазначити, що при постійній зростаючій тенденції загальної вартості арештованого та вилученого майна (коштів) тенденція показника вартості вилученого майна (коштів) не була постійно спадаючою (виняток – 2014 р.), проте спадала значними темпами. Така істотна різновекторна

розбіжність показників загальної вартості арештованого та вилученого майна (коштів) та вилученого майна (коштів) обумовила істотні розбіжності показників загальної та реальної ефективності. Тут необхідно зауважити, що в офіційному звіті Державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік вказана тільки загальна вартість арештованого та вилученого майна (коштів), без конкретизації окремої вартості вилучених активів. Зважаючи на це, можемо констатувати, що за період 2012–2016 рр. загальна ефективність контролюючої діяльності Держфінмоніторингу зросла майже у 5 разів, а її реальна ефективність за період 2012–2015 рр. зменшилась майже у 25 разів. Можемо зробити і загальний висновок за результатами проведеного аналізу – при переважному збільшенні показників обсягів контролюючої роботи Держфінмоніторингу відбулося істотне зменшення її реальної ефективності. У аналізованому періоді з позиції реальної ефективності Державна служба фінансового моніторингу України ефективно працювала у 2012 та 2014 рр., і вкрай неефективно – у 2013 та 2015 рр. За відсутності необхідних даних ми не можемо зробити висновок щодо 2016 р.

Необхідно зауважити, що якість оцінювання ефективності роботи контролюючих органів суттєво залежить від методологічних підходів до оціночної діяльності. В нашій країні існує прихований фіскальний імператив, коли абсолютним індикатором ефективності фінансового моніторингу як контролюючої діяльності є конфіскація активів, одержаних злочинним шляхом, і відповідно йде постійна гонитва за її збільшенням. Також будь-яке оцінювання передбачає комплекс відповідних статистичних даних, насамперед показників діяльності конкретних контролюючих органів. Така інформація в Україні майже закрыта для широкого кола користувачів, і це пов'язано, на нашу думку, з двома чинниками. По-перше, в нашій державі оцінювання діяльності державних і зокрема контролюючих органів не є загальноприйнятою і публічною процедурою. По-друге, необхідна для оцінювання інформація свідомо не збирається або замовчується саме через очікуваність негативних результатів або лобіювання політичних інтересів. Тому визначення

ефективності державного фінансового контролю в цілому та фінансового моніторингу як його складової зокрема в умовах постійних організаційних і нормативних змін та політичної заангажованості системи державного управління залишається проблемою як у сучасній науці, так і на практиці. Тому залишається актуальною потреба в обґрунтуванні комплексу оціночних показників та методик оцінювання, впровадження яких дасть змогу визначати ефективність державного фінансового контролю в цілому та його важливої складової – фінансового моніторингу.

Висновки. Зважаючи на вищевказане, необхідно констатувати, що наявний широкий перелік наукових досліджень ефективності державного фінансового контролю і фінансового моніторингу, проте їх результати мають переважно загальний теоретичний характер, базуються на ускладнених розрахунках і є дискусійними в аспекті використання у практичній діяльності. За результатами проведеного дослідження було обґрунтовано ряд висновків і концептуальних положень в аспекті вирішення проблеми визначення ефективності фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю.

1. Враховуючи наявні наукові напрацювання і результати власних досліджень, ми виділяємо макроекономічну ефективність державного фінансового контролю та ефективність роботи конкретного контролюючого органу. Макроекономічну ефективність державного фінансового контролю визначимо як відношення грошового вираження соціального, організаційного та економічного ефектів від його реалізації до витрат на утримання системи його органів, оскільки за наявних умов неможливо визначити конкретні макроекономічні ефекти (тим більше у грошовому виразі) від проведення фінансового контролю конкретними контролюючими органами. Ефективність роботи конкретного контролюючого органу визначимо як відношення фінансового результату від виконання приписів до витрат на його утримання.

2. Пропонуємо розглядати ефективність фінансового моніторингу як оціночний показник результативності, який характеризує отримані в ході

контролюючої діяльності результати з точки зору витрат на їх досягнення. Детермінантами ефективності виступають результати контролюючої діяльності Державної служби фінансового моніторингу України та витрати на її фінансування. Зважаючи на склад звітних показників, будемо розрізняти загальну та реальну ефективність роботи служби.

3. До основних показників, які визначають результати контролюючої роботи Держфінмоніторингу, у межах офіційної звітності належать: кількість отриманих інформаційних повідомлень; кількість взятих на облік інформаційних повідомлень; кількість сформованих досьє; кількість рішень про зупинення фінансових операцій; кількість переданих правоохоронним органам узагальнених матеріалів; використання правоохоронними органами узагальнених матеріалів в ході досудових розслідувань; і кінцевий фінансовий результат, який уособлює грошовий ефект від проведення конкретних контролюючих заходів – загальна вартість заарештованого та вилученого майна (коштів). Витрати на фінансування роботи Державної служби фінансового моніторингу характеризуються відповідними видатками державного бюджету.

4. Аналітичні розрахунки свідчать про неоднозначні тенденції зміни показників ефективності контролюючої діяльності Державної служби фінансового моніторингу України у 2012–2016 рр. За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що при переважному збільшенні показників обсягів контролюючої роботи Держфінмоніторингу відбулося істотне зменшення її реальної ефективності. У аналізованому періоді з позиції реальної ефективності служба ефективно працювала у 2012 та 2014 рр., і вкрай неефективно – у 2013 та 2015 рр. За відсутності необхідних даних неможливо зробити висновок щодо 2016 р.

5. Аналітичні розрахунки показників ефективності фінансового моніторингу складні і часто неоднозначні через відсутність єдиного методичного підходу та закритість або відсутність необхідної статистиної інформації. Подальші дослідження у даній сфері доцільно спрямувати на обґрунтування комплексу оціночних показників та методик відповідних

аналітичних розрахунків, впровадження яких дасть змогу формально визначати ефективність фінансового моніторингу зокрема та державного фінансового контролю в цілому.

Список використаних джерел

1. Англо-русский словарь. 20000 слов / Под ред. О.С.Ахмановой и Е.А.М. Уилсон. Изд. 27-е, стереотип. – М.: „Русский язык”. – 1978. – 640с.
2. Андрущенко В.А. Ефективність адміністрування податків за критеріями Світового банку / В.А. Андрущенко // Міжнародне співробітництво України в сфері оподаткування. Реформування податкової служби України відповідно до європейських стандартів: зб. матер. наук.-практ. конференції, 23 жовтня 2009 р. / Держ. подат. амін. України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з пробл. опод. – Ірпінь: Нац. унів. ДПС України, 2009 р. – 418 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.: іл.
4. Д'яконова І. Методика оцінки ефективності фінансового моніторингу // І. Д'яконова, Д. Шиян // Вісник Української академії банківської справи. – Суми: ДВНЗ „Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2013. - №1 (34). – С. 10–16.
5. Жуков В.А. Государственный финансовый контроль / В.А. Жуков, С.П. Опенышев. – М., 1999. – 385 с.
6. Звіти Державної служби службу фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=88&lang=uk
7. Опенышев С.В. Теоретические и методические основы оценки эффективности государственного финансового контроля / С.В. Опенышев, В.А. Жуков // Бюллетень Счетной палаты Российской федерации. – 2001. – №1. – С. 36–41.
8. Осовська Г.В. Основи менеджменту: Навч. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г.В. Осовська. – К.: Кондор, 2003. – 556 с.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
10. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
11. Про схвалення стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

- 12.Репетько О.О. Аналіз ефективності чинної системи державного фінансового контролю в бюджетній сфері України / О.О. Репетько // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4 (35). – С. 1–9.
- 13.Хвалінський С.О. Ефективність системи протидії легалізації незаконних доходів в контексті євроінтеграції / С.О. Хвалінський // Електронне наукове фахове видання „Ефективна економіка”. – 2014. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3642>
- 14.Хмелюк А.А. Ефективність фінансового моніторингу / А.А. Хмелюк // БізнесІнформ. – 2015. – Вип. 6. – С. 199–203.
- 15.Шевченко Н.В. Критерії і показники оцінки ефективності державного фінансового контролю / Н.В. Шевченко // Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/kriterii-ta-pokazniki-ocinki-efektivnosti-derzhavnogo-finansovogo-kontrolyu.html>
- 16.Шевчук О.А. Критерії оцінки ефективності державного фінансового контролю / О.А. Шевчук // Всеукраїнський науково-виробничий журнал „Сталий розвиток економіки”. – 2012. – № 7 (17). – С. 372–375.
- 17.Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики / А.Шимків. – К:Вид. Дім „Києво-могилянська академія”, 2004. – 429с.
- 18.Drucker P. Effective management Reformance. – L., 1974.

Воронкова Олена Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків Університету державної фіскальної служби України

Гуцалюк О.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ ІНТЕГРАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ОБ'ЄДНАНЬ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

У статті узагальнено концептуальні положення щодо управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств. Визначено склад принципів управління процесами корпоративної інтеграції. Запропоновано використання ресурсно-компетентнісного та системно-компліментарного підходів до управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств. Обґрунтовано ключове значення забезпечення збалансованого розподілу корпоративного контролю для успішної реалізації стратегії корпоративного інтеграційного розвитку об'єднання акціонерних товариств.

Ключові слова: *корпорація, акціонерне товариство, об'єднання, інтеграція, корпоративний розвиток, корпоративний контроль.*

Гуцалюк А.Н.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КОРПОРАТИВНЫМ ИНТЕГРАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ОБЪЕДИНЕНИЙ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

В статье обобщены концептуальные положения относительно управления корпоративным интеграционным развитием объединений акционерных обществ. Определен состав принципов управления процессами корпоративной интеграции. Предложено применение ресурсно-компетентностного и системно-комплиментарного подходов к управлению корпоративным интеграционным развитием объединений акционерных обществ. Обосновано ключевое значение обеспечения сбалансированного распределения корпоративного контроля для успешной реализации стратегии корпоративного интеграционного развития объединения акционерных

обществ.

Ключевые слова: *корпорация, акционерное общество, объединение, интеграция, корпоративное развитие, корпоративный контроль.*

Gutsalyuk O.M.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF JOINT STOCK COMPANY ASSOCIATIONS CORPORATE INTEGRATION DEVELOPMENT

The article summarizes the conceptual provisions of joint stock companies management integration development. The composition of the corporate governance principles of integration determined. The use of resource-competency and system-complementary approaches of joint stock companies corporate integration development managing proposed. Key role of ensuring balanced distribution of corporate control for successful implementation of joint stock companies corporate integration development grounded.

Keywords: *corporation, joint stock company, association, integration, corporate development, corporate control.*

Постановка проблеми. Зміцнення та розширення коопераційних зв'язків в різних сферах підприємницької активності, а також зростання динамічності інтеграційних процесів створення господарських об'єднань в умовах глобалізації ринків та виробництв, створення єдиного загальносвітового економічного та інформаційного простору, поглиблення міжнародного поділу праці являють собою одну з головних сучасних тенденцій, що визначають розвиток світової економіки. Вагомим наслідком здійснення та потужною рушійною силою розгортання зазначених процесів стає посилення інтеграційної спрямованості трансформацій корпоративного сектору економіки, суб'єктами яких виступають вже не тільки окремі величезні транснаціональні конгломерати, але й широкі коло решти акціонерних товариств, незалежно від сфери та масштабів їх господарської активності.

Для вітчизняних корпорацій участь у створенні інтеграційних об'єднань додатково визначається не тільки з огляду на нагальність вимог щодо

акумулювання й збільшення їх сукупного виробничого й інвестиційного потенціалу, але також і через необхідність зміцнення конкурентних позицій на національних та міжнародних ринках в умовах посилення динамічності змін господарського середовища на основі підвищення економічної гнучкості та адаптивності, розширення складу сформованих конкурентних переваг, диверсифікації ризиків тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні та практичні аспекти управління розвитком акціонерних підприємств та їх інтегрованих об'єднань розглядалися в наукових працях багатьох вітчизняних й іноземних учених-економістів, зокрема таких як Галпін Т. Дж. [1], Грант Р. [13], Іванов Ю. [2], Кривцун Л. [3], Кузьмін О. [4], Момот Т. [5], Мороза А. [4], Педько А. [7], Пилипенко А. [6], Пісано Д. [15], Подольчак Н. [4], Попов О. [8], Рут М. [14], Савчук Л. [9], Тііс Д. [15], Фінкельштейн С. [12], Хендон М. [1], Хеннон Б. [14], Храброва І. [10], Шуен А. [15], Шуляр Р. [4], Яллін І. [11] та деяких інших. Проте увага дослідників при опрацюванні зазначених питань найчастіше зосереджується навколо розгляду організаційно-економічних засад створення, функціонування та розвитку інтегрованих структур бізнесу, в той час як корпоративний аспект об'єднання акціонерних товариств залишається недостатньо вивченим та вимагає додаткового дослідження. Зокрема, поглибленого вивчення вимагають проблеми розподілу корпоративного контролю та економічної влади у інтегрованих об'єднаннях акціонерних товариств,

Метою статті є узагальнення та розвиток науково-теоретичних і концептуальних положень щодо управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств на основі використання ресурсно-компетентнісного та системно-компліментарного підходів.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою процесів утворення раціональної структурної побудови, підтримки ефективного та сталого функціонування корпоративного інтеграційного об'єднання (КІО) є

забезпечення дотримання належних принципів, що базуються на загальних законах і закономірностях економічного розвитку (враховують перш за все організаційно-економічні аспекти концентрації активів, виробничих потужностей, кадрового потенціалу, ринкових можливостей та інших характеристик учасників інтеграційного співробітництва), а також на специфічних залежностях, які пов'язані із корпоративним характером та акціонерною природою походження КІО (табл. 1.). Наведена система принципів в цілому визначає зміст концептуального підходу щодо управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств, який, в свою чергу, став передумовою для обґрунтування наступних положень, в рамках яких знаходить розкриття теоретико-методологічний базис вирішення даної наукової проблеми.

Положення 1. Формування (відбір учасників, визначення форм та умов інтеграційного співробітництва, проектування структурно-функціональної побудови КІО тощо) корпоративного інтеграційного об'єднання здійснюється на основі реалізації вимог ресурсно-компетентнісного підходу. Компетентнісна складова даного процесу пов'язана із створенням передумов для генерації взаємоузгодженого та взаємопов'язаного комплексу компетентностей, тобто здібностей або здатностей щодо виконання певними особами (колективами людей, об'єднаних за професійними, економічними чи іншими ознаками), які виступають потенційними або діючими учасниками КІО, низки спеціалізованих (функціонально, технологічно, ринково або в будь-якій інший спосіб) або професійно-орієнтованих завдань (робіт, видів діяльності або інших певних форм продуктивної активності, спрямованих на утворення нової вартості в ході цілеспрямованого перетворення виробничих ресурсів на корисні блага).

Положення 2. Взаємоузгодженість та взаємозв'язок комплексу компетентностей, що являють собою стрижневу основу для формування КІО, забезпечуються на основі досягнення компліментарності (відповідності та

Окремі принципи організації та управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств

Принцип	Зміст та характеристика принципу
Загальноекономічні та загальноорганізаційні принципи	
Компетентнісний підхід	Інтеграційний розвиток являє собою процес об'єднання компетентностей його учасників, що відбувається безвідносно від наявних у них активів, ресурсів та навіть конкурентних переваг. Цільова спрямованість інтеграційного розвитку визначається можливостями забезпечення сталих конкурентних переваг на основі сформованих компетентностей.
Конкурентність розподілу ресурсів	Розподіл ресурсів між функціональними сферами діяльності, що виступають основою для формування певних цільових компетентностей, здійснюється відповідно до оцінки важливості та корисності цих компетентностей для усього об'єднання.
Компліментарності компетенцій	Орієнтація на підтримку та розвиток компетентностей, що забезпечують взаємодоповнення в ході взаємодії (максимізація компліментарного ефекту співробітництва).
Рекурсивність структурно-функціональної побудови	Необхідність періодичного (циклічного) перегляду змісту, розподілу відповідальності за виконання виробничо-господарських функцій в межах інтегрованої структури відповідно до змін внутрішніх та зовнішніх умов та вимог господарського середовища.
Єдність мотиваційного механізму	Для будь-якого учасника КІО цілком можливим є виникнення дихотомії загальних та локальних (індивідуальних) цілей. Запобігання виникненню (загостренню) або подолання ймовірних протиріч та суперечностей вимагає формування цілісного єдиного комплексу мотиваційних контурів окремих учасників КІО, поєднання яких утворює інтегрований мотиваційний механізм об'єднання.
Єдності соціокультурного простору	Забезпечення компліментарності параметрів учасників КІО та сформованих в об'єднанні компетентностей визначається (поза межами характеристик цих параметрів та компетентностей) єдністю соціокультурних норм, правил, традицій, що в комплексі формують відповідний внутрішній простір КІО.
Локальної раціональності та організованості (оптимізованості)	Цілі та мотиви участі певного учасника КІО у інтеграційному співробітництві мають бути однозначно зрозумілими та чітко усвідомленими ним, а також (водночас) не можуть у будь-якій мірі суперечити загальним цільовим настановам об'єднання. Структурно-функціональна побудова КІО має відповідати змісту, характеру, особливостям формування компетентностей, що відображають ієрархічну залежність зазначених цілей та завдань.
Відносна цінність ресурсів	Визначення цінності учасниками КІО наявних у окремих з них ресурсів, необхідних для підтримки певних компетентностей, прямо залежить від загальної оцінки корисності зазначених компетентностей. Така оцінка є, з одного боку, основою для визначення меж прояву економічної влади цих учасників, а з іншого – перерозподілу виконавських та розпорядчих прав, обов'язків та відповідальності (в разі періодичного перегляду цих оцінок).
Мінімізації витрат на підтримку компетенцій	Використання меншої кількості елементів ресурсів й інших складових забезпечення реалізації компетенції за для досягнення поставлених перед певним учасником КІО цільових орієнтирів. Передбачає орієнтацію не на боротьбу з наслідками дії факторів втрати стійкості життєдіяльності КІО, а на недопущення взагалі прояву цих факторів.

Принцип	Зміст та характеристика принципу
Мінімізація зовнішньо-системних протиріч	Відсутність протиріч у взаєминах учасників КІО (як елементів певної цілісної організаційно-економічної системи) являє собою важливий критерій стійкості його побудови. Відповідно до цього критерію, відсутність такого роду суперечностей має проявлятися як між учасниками КІО, так і при реалізації зовні сформованих в рамках КІО цільових компетентностей.
Вільного вибору варіанту поведінки	Вхідні до КІО учасники можуть самостійно (на власний розсуд) обирати напрямки використання своїх компетенцій, хоча ступінь такої самостійності підпорядковуватиметься рівню жорсткості форми утворення КІО. Отже, правила інтеграційної взаємодії є вагомими лише у разі їх сприйняття відповідними суб'єктами як обмежень для своїх дій (ступінь сприйняття визначає вагомість правил).
Сумлінність та справедливість	Виконання формальних або неформальних соціальних обов'язків учасниками КІО має носити повний та всебічний характер, який має ґрунтуватися на дотриманні вимог порядності та відданості при здійсненні ними певних функцій. Регулювання відносин всередині КІО спрямовується на забезпечення законних інтересів усіх його учасників.
Само-відтворення	Передбачає виділення у якості ознаки повторюваність трансакцій, що виконуються в межах формування цільових компетентностей. Принцип свідчить як про можливість удосконалення структурно-функціональної побудови КІО на ґрунті типізації умов корпоративного співробітництва, так і про широке сприйняття нею структури й функцій власних організаційних здібностей.
Принципи організації та управління корпоративним інтеграційним розвитком	
Імперативність індивідуальної поведінки	Корпорації (або їх квазі-уособлення) як учасники інтеграційних процесів являють собою тільки форму реалізації особистісних і групових інтересів осіб, волю яких ці корпорації уособлюють.
Збалансованість впливу	Управлінський вплив ґрунтується на гнучкому поєднанні процедур представництва (базуються на механізмі розподілу корпоративного контролю), які, проте, не можуть обмежувати ініціативу і повноваження відповідних управлінських органів корпорації.
Плюралізм (тимчасова цілісність)	Розподіл управлінсько-розпорядницьких повноважень виходить з позиції, відповідно до якої припускається можливість існування безлічі незалежних і незвідних форм і методів організації взаємодії, соціальних ролей і статусів, стратегій і моделей поведінки учасників КІО, свобода волі яких обмежується, по перше, вихідними умовами створення об'єднання, а по-друге, повноваженнями, що витікають із сформованого балансу корпоративного контролю в КІО.
Спів-робітництво та з'ясовність інтересів	Прийняття та реалізація управлінських рішень на основі визначених та визнаних пріоритетів та стратегічних рішень відносно довгострокового розвитку КІО, а також з дотриманням вимог попередження корпоративних конфліктів. Прийняття рішень обов'язково повинно базуватися на досягненні балансу інтересів учасників КІО та мінімізації виникнення корпоративних конфліктів.
Колективність управління	Реалізація управлінських функцій при виробленні рішень, що стосуються корпоративного співробітництва, здійснюється на засадах максимального урахування індивідуальних і колективних рішень корпорантів.
Обґрунтованість та причетність	Повноваження учасників КІО визначаються спільнотою учасників на засадах встановлення значущості зробленого вкладу у формування цільових компетентностей. Залучення усіх зацікавлених учасників на усіх рівнях управлінського регулювання до вирішення проблем КВ, а також наявність вільного внутрішнього доступу до інформації щодо стану КІО.

Принцип	Зміст та характеристика принципу
Достатня розмаїтість стимулів	Однорідні моделі поведінки учасників КІО можуть бути сформовані за різними причинами та умовами. Необхідність забезпечення цілеспрямованої дії певних учасників передбачає генерування такого управлінського впливу, що здійснювався б з максимальною ймовірністю (і мінімальними витратами на примушення-мотивацію індивіду). Вирішення цього завдання передбачає ув'язку з кожною дією безлічі стимулів для виконання з метою визначення найбільш ефективного виконавця такого правила.
Ситуативна подвійність або єдність зовнішнього та внутрішнього	Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів формування та розвитку КІО знаходиться у складному діалектичному сполученні, дія якого (під впливом унікального поєднання факторів зовнішнього та внутрішнього середовища) або підсилюється, або частково компенсується. Відповідно до характеру такого поєднання вплив одних і тих же факторів при розподілі корпоративного контролю в рамках КІО може за різні обставини приймати різні форми.
Захист прав власності	Відносини інтеграційного співробітництва в межах КІО являють собою різновид відносин власності, тобто форму людських зв'язків, що виникають відносно використання корисних благ. Права власності визначають правила регулювання цих відносин та надають суттєвого впливу на поведінку учасників відносин власності. Основною формою затвердження прав власності в КІО є розподіл корпоративного контролю.

доповнюваності) ресурсного забезпечення та технологічної основи для створення як окремих компетентностей, так і усього їх повного набору. При цьому склад компетентностей, створення яких являє собою основу для формування КІО (груповий портфель компетентностей – ГПК), є продуктом складного стратегічного вибору. Отже, будь-який перегляд складу ГПК та, відповідно, можливе суб'єктне переформатування інтеграційного угруповання також має бути результатом стратегічних рішень, що враховують зміни компліментарності в рамках вже сформованого портфелю компетентностей у рамках КІО.

Положення 3. Елементи сформованого портфелю компетентностей (окремі цільові компетентності) у складі КІО обов'язково мають визначатися як належним і достатнім (в рамках цього об'єднання або із залученням зовнішніх джерел постачання) ресурсним забезпеченням, так і конкретними клієнтами (також – як всередині, так і за межами КІО), зацікавленими в результатах реалізації зазначених компетентностей. Можливість генерування такого роду результатів, в свою чергу, виступає основою для формування конкурентних переваг, що визначають, з одного боку, вибір учасників КІО (за рахунок

насамперед і навіть виключно ланок ланцюжку реалізації певної компетентності та компліментарних до неї інших), а з іншого – порівняльну ефективність діяльності створеного КІО у конкурентному суперництві із іншими учасниками ринкових відносин (реально діючими або потенційними).

Положення 4. Процес корпоративної інтеграції, орієнтований на формування оптимального набору компетентностей, генерування яких знаходиться в межах можливостей потенційних учасників КІО, має базуватися на упорядкуванні цільового портфелю компетентностей (ГПК), безвідносно від стану або проявів організаційно-економічних або правових аспектів інтеграційної взаємодії. Таким чином, проектування структурно-організаційної, виробничо-технологічної, виконавсько-розпорядницької або іншої побудови (навіть в контексті формального розподілу прав власності, що підтверджують володіння частками акціонерного капіталу) слід здійснювати навколо об'єднання ланцюжків реалізації компетентностей, прагнучи досягнути при цьому максимального синергетично-компліментарного ефекту. Отже, навіть при реалізації стратегії незв'язаної диверсифікації (базується на об'єднанні суб'єктів господарювання та видів діяльності, що не доповнюють один одного в ринковому, виробничо-технологічному, ресурсному або іншому вимірі) структурна побудова КІО має бути зорієнтована на пошуку варіантів досягнення стратегічної компліментарності (наприклад, в рамках мінімізації трансакційних витрат, створення «бар'єрів входу-виходу» на певні ринки, акумулювання необхідних обсягів інвестиційних ресурсів тощо).

Положення 5. Процедури, організаційні режими та внутрішні управлінські регламенти, що становлять нормативний бік організації управління КІО, мають бути в найбільшій мірі технологічно подібні до відповідних аспектів реалізації цільових компетентностей. В цілому, структурно-функціональна побудова КІО (включаючи механізми внутрішньо-економічних відносин учасників, процедури внутрішньогрупової взаємодій тощо) має бути узгоджена із параметрами компліментарності портфелю компетентностей. У випадку ж і при необхідності певної диференціації цього портфелю (наприклад, в межах

розробки та реалізації групової стратегії корпоративного розвитку, що передбачає певні інноваційні зміни спрямованості господарської активності групи) структурні одиниці, для яких будуть передбачені окремі умови управлінського регулювання, мають обов'язково функціонувати на засадах структурного виокремлення як певні бізнес-одиниці, для яких передбачено специфічний режим участі у роботі КІО.

Положення 6. Утворення КІО, незважаючи на можливе розмаїття фінансово-економічних, виробничо-технологічних, маркетингово-збутових та інших аспектів даного процесу, має корпоративну природу та носить чітко виражений акціонерний характер, пов'язаний із розмежуванням прав власності та функцій управління. Доцільність використання корпоративної форми здійснення інтеграційного співробітництва обумовлюється вагомими перевагами акціонерних товариств, що знаходять прояв, зокрема, при забезпеченні професійного характеру управління, наявності значного потенціалу залучення зовнішніх (відносно найбільш дешевих у користуванні) джерел інвестиційних ресурсів, можливості здійснення великих обсягів господарської активності та ін. Отже, структурно-організаційна побудова КІО має обов'язково враховувати (як при створенні, так і в подальшому розвитку об'єднання) існуючий баланс розподілу прав власності та відповідний до них розподіл корпоративного контролю (КК), а також можливі форми передачі КК.

Положення 7. Внутрішня конкуренція учасників КІО за доступ до ресурсів всередині групи має ґрунтуватися на вимогах ієрархічного задоволення потреб ресурсного забезпечення формування цільових компетентностей. При цьому до уваги слід приймати не тільки порівняльну ефективність для продуктивного використання цих ресурсів у зіставленні із можливими альтернативами їх залучення до господарського обігу, але й значущість відповідних компетентностей, для реалізації яких ці ресурси призначені, у складі групового портфелю та належно до стратегії корпоративного інтеграційного розвитку. З іншого боку, довготривале відносне скорочення ефективності використання ресурсів для реалізації певних компетентностей може виступати передумовою

для часткового перегляду складу ГПК. Аналогічним чином має відбуватися групування та перегрупування зон управлінської та організаційно-розпорядницької відповідальності за керівництво певними видами діяльності, а також інші внутрішні зміни КІО.

Положення 8. Структурно-організаційна побудова КІО має враховувати не тільки економічну, технологічну, ресурсно-виробничу однорідність (зумовлену подібністю або відмінністю певних цільових компетентностей) певних організаційних ланок об'єднання, але й характер зв'язків із зовнішнім оточенням, що виникають в ході передачі клієнтам результатів реалізації певної компетентності. При цьому урахування цього характеру при передбаченні вимог адаптивності та гнучкості внутрішнього середовища КІО має переважне значення над рештою передумов, зокрема, зумовлених потребами у збереженні стійкості розвитку, стимулювання самоорганізації тощо.

Положення 9. Узгодження інтересів та очікувань учасників КІО в рамках описаного в попередніх положеннях механізму створення та розвитку інтеграційного співробітництва має здійснюватися на основі збалансованого розподілу корпоративного контролю. Джерелом корпоративного контролю в рамках КІО в першу чергу має виступати «сила компетентності», тобто здатність певної особи або групи осіб, що претендують на певну частку КК, формувати та успішно реалізовувати компетентності, що в свою чергу, дозволяють досягти певних цільових конкурентних переваг. При цьому можливість отримання корпоративного контролю за ці умови визначається не формальними ознаками (такими, як права власності), а узгодженістю думок більшості учасників КІО відносно корисності та значущості певного роду компетентностей для розвитку об'єднання. Такого роду оцінки формуються в контексті усього групового портфелю, тобто враховують не тільки індивідуальні параметри реалізації певних компетентностей (зокрема, прибутковість та рентабельність), але й компліментарний ефект, який досягається в межах спільної діяльності.

Положення 10. Корпоративний контроль у КІО являє собою

представницьку систему забезпечення, презентації та захисту інтересів зацікавлених осіб, що базується на використанні демократичних процедур узгодження та збалансування впливів, заснованих на визнанні корисності внеску учасників корпоративного співробітництва у створення групового портфелю компетентностей, для визначення стратегії розвитку об'єднання або окремих його учасників, ухвалення довгострокових та оперативних управлінських рішень тощо. Формування системи розподілу корпоративного контролю у КІО має дворівневий характер побудови. Перший (нормативний) рівень складає голосування осіб, що мають на законних підставах право та можливість участі у роботі вищих керівних органах управління корпоративного об'єднання або у відповідних органах акціонерних товариств, що входять до його складу. На другому (неформальному) рівні розподіл впливу на процедури передачі економічної влади в межах КІО здійснюється на основі визнання особами, що належать до нормативного рівня, значущості компетентностей, реалізація яких залежить від осіб та груп людей, що не маючи формальних прав участі у голосуваннях у вищих органах управління корпорацією, здійснюють певний вплив на ці органи через володіння «силою компетентності». Проте у обох випадках (і на нормативному, і на неформальному рівнях) визнання прав на отримання частки корпоративного контролю відбувається демократичним шляхом на основі формування волі більшості, при дотриманні законних (не тільки закріплених нормативно, але й визнаних такими навіть неформально) інтересів меншості.

Положення 11. Вибір форми реалізації корпоративного контролю в КІО, упорядкування інструментарію захисту прав, які базуються на володінні часткою КК, а також способів і процедур взаємодії учасників КІО здійснюється на основі реалізації ними різних варіантів впливу на ухвалення управлінських рішень. До складу такого роду форм участі у розподілі КК слід віднести такі: вплив на зовнішні джерела фінансування; ухвалення спеціальних внутрішніх регламентів розподілу повноважень (таких як, наприклад, кодекси корпоративної поведінки); нормативне закріплення прав певних учасників у

статутних документах КІО; можливість ухвалення певними особами специфічних управлінських рішень; ухвалення особливих положень дивідендної політики; ухвалення особливих положень емісійної політики, норми, правила, положення і рутини корпоративної культури; консолідація пакетів акцій різних акціонерів для консолідованого голосування; ініціювання операцій злиття-поглинання (у т.ч. – недружнього) і т. і. Використання кожної із зазначених форм участі у розподілі КК має ґрунтуватися на виборі певним учасником (групою осіб) певної стратегії отримання та реалізації корпоративного контролю.

Положення 12. Корпоративне інтеграційне об'єднання, так само, як і окреме акціонерне товариство, є повністю автономним та незалежним від індивідуальних інтересів окремих її учасників (навіть власників усього акціонерного капіталу) продуктом узагальнення колективної волі, уособленням якої виступає корпоративний контроль. При цьому загальна закономірність у розподілі КК між власниками (акціонерами) та іншими групами претендентів (інсайдерів та аутсайдерів) полягає у тому, що підвищення розмаїття та ускладнення набору компетентностей у складі ГПК поступово визначає необхідність зростання позакціонерного представництва у системі КК.

Положення 13. Процеси створення, існування та розвиток структурно-організаційної побудови КІО визначаються статичним та динамічним аспектами. В контексті статичного аспекту, обумовленого функціонально-технологічними залежностями, що встановлюються на основі закономірностей реалізації певних компетентностей, визначаються правила, норми і нормативи, процедури та інші параметри розподілу економічних ресурсів всередині КІО. Динамічний же аспект структурно-організаційної побудови КІО, пов'язаний із розподілом на основі рухливого балансу корпоративного контролю сукупності владних повноважень та управлінської відповідальності, визначає пріоритети індивідуального та колективного вибору та їх урахування при формуванні та корегуванні корпоративної стратегії розвитку КІО, від чого залежить забезпечення та захист відповідних локальних інтересів та прагнень учасників.

Положення 14. Склад ГПК, а отже, внутрішня економічна та структурно-організаційна побудова КІО визначається через компаративне оцінювання співвідношення, з одного боку, розміром трансакційних витрат, пов'язаних із потенційно можливим користуванням результатами реалізації компетентностей, отриманими ззовні, а з іншого – обсягами необхідних економічних ресурсів, що потребуються КІО для генерування аналогічних результатів. При цьому такі обсяги витрат слід розглядати в двох аспектах: для адміністративних витрат, пов'язаних із функціонуванням управлінського апарату КІО базою для порівняння виступають власне трансакційні витрати, а для виробничих розходів, що виникають вдовж ланцюжку реалізації компетентності для зіставлення необхідно використовувати найкращі показники роботи конкурентів. Результативна є складова оцінювання ефективності функціонування КІО має враховувати характер, унікальність та інші властивості конкурентних переваг, які формуються на базі реалізації відповідних компетентностей.

Положення 15. Акціонерний характер походження та природа виникнення КІО тісно пов'язані із поширенням у спільній діяльності суб'єктів КІО специфічних культурно-ідеологічних засад корпоративізму, основу якого складають ідеї колективізму, демократичної економічної влади і т.і., що обов'язково мають знаходити адекватне відображення при формуванні положень корпоративної організаційної культури КІО.

Описані ключові концептуальні положення щодо управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств, з точки зору автора, носять загальний характер та мають виступати підґрунтям для узагальнення та удосконалення теоретико-методологічного базису управління розвитком інтегрованих корпоративних структур.

Висновки. Теоретико-методологічну та концептуальну основу управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств складають положення ресурсно-компетентнісного та системно-компліментарного підходів, узгоджені із принципами, що базуються на

загальних законах і закономірностях економічного розвитку, а також на специфічних залежностях, які пов'язані із корпоративним характером та акціонерною природою походження КІО. Компетентнісна складова даного процесу пов'язана із створенням передумов для генерації взаємоузгодженого та взаємопов'язаного комплексу компетентностей, тобто здібностей або здатностей щодо виконання певними особами низки спеціалізованих або професійно-орієнтованих завдань. Взаємоузгодженість та взаємозв'язок комплексу компетентностей, що являють собою стрижневу основу для формування КІО, забезпечуються на основі досягнення компліментарності ресурсного забезпечення та технологічної основи для створення як окремих компетентностей, так і усього їх повного набору.

Узгодження інтересів та очікувань учасників КІО в рамках інтеграційного співробітництва має здійснюватися на основі збалансованого розподілу корпоративного контролю. Джерелом корпоративного контролю в рамках КІО в першу чергу є «сила компетентності», тобто здатність певної особи або групи осіб, що претендують на певну частку КК, формувати та успішно реалізовувати компетентності, що в свою чергу, дозволяють досягти певних цільових конкурентних переваг. Корпоративний контроль у КІО являє собою представницьку систему забезпечення, презентації та захисту інтересів зацікавлених осіб, що базується на використанні демократичних процедур узгодження та збалансування впливів, заснованих на визнанні корисності внеску учасників корпоративного співробітництва у створення групового портфелю компетентностей, для визначення стратегії розвитку об'єднання або окремих його учасників, ухвалення довгострокових та оперативних управлінських рішень тощо.

Напрямки подальших досліджень в контексті розвитку запропонованих концептуальних положень пов'язані із узагальненням та удосконаленням теоретико-методологічного базису управління розвитком інтегрованих корпоративних структур, зокрема – у напрямку розробки методичного забезпечення обґрунтування вибору інтеграційних альтернатив усталеного

розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Галпин Т. Дж. Полное руководство по слияниям и поглощениям компаний / Т. Дж. Галпин, М. Хэндон. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 240 с.
2. Иванов Ю. В. Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса / Ю. В. Иванов. – М. : Альбина Паблишер, 2001. – 244 с.
3. Кривцун Л. А. Корпорації на фондовому ринку України : монографія / Л. А. Кривцун. – Харків : НТУ «ХПІ», 2003. – 432 с.
4. Кузьмін О. Є. Трансформація підприємств: економічна оцінка та побудова систем менеджменту : монографія. / О. Є. Кузьмін, А. С. Мороз, Н. Ю. Подольчак, Р. В. Шуляр. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 336 с.
5. Момот Т. В. Вартісно-орієнтоване корпоративне управління від теорії до практичного впровадження / Т. В. Момот. – Харків : ХНАМГ, 2006. – 380 с.
6. Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: теоретичні основи, механізм управління та моделювання розвитку : монографія / А. А. Пилипенко. – Харків : ВД "Інжек", 2008. – 408 с.
7. Педько А. Б. Собственность, контроль и конфликт интересов в акционерных обществах : монография / А. Б. Педько. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2008 – 448 с.
8. Попов О. Є. Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму корпоративного управління : монографія / О. Є. Попов. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 360 с.
9. Управління інноваційною, інвестиційною та економічною діяльністю інтегрованих об'єднань та підприємств : монографія [за заг. ред. Л. М. Савчук]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2016. – 520 с.
10. Храброва И. А. Корпоративное управление: вопросы интеграции. Аффилированные лица, организационное проектирование, интеграционная динамика / И. А. Храброва. – М. : Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2000. – 198 с.
11. Ялдин И. В. Теоретико-методологический базис и концепция устойчивого развития интегрированных структур бизнеса / И. В. Ялдин. // Проблемы экономики. – 2010. – № 10. – С. 39–51.
12. Finkelstein C. Enterprise Architecture for Integration: Rapid Delivery Methods and Technologies / C. Finkelstein. – Boston : Artech House, 2006. – 540 p.
13. Grant R. M. The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implication for Strategy Formulation / R. M. Grant // California Management Review. – 1991. – Vol. 33. – No. 3. – Pp. 114–135.
14. Ruth M. Dynamic Modeling Systems for Business Management / M.

Ruth, B. Hannon. – New York : Springer, 2004. – 324 p.

15. Teece D. J. Dynamic Capabilities and Strategic Management / D. J. Teece, G. Pisano, A. Shuen // Strategic Management Journal. – 1997. – Vol. 18. – № 7. – P. 509–533.

Гуцалюк Олексій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності Центральноукраїнського національного технічного університету.

Головенко І.П., Стабіас С.М.

**ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ:
РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ**

В роботі викладено результати дослідження напрямів активізації діяльності учасників національного ринку цінних паперів. Визначено фактори, що стимулюють вихід емітентів та інвесторів на ринок цінних паперів, обґрунтовано необхідність кількісного підрахунку ступеню впливу тих чи інших факторів на досліджуване явище та визначення необхідності застосування багатфакторного регресійного аналізу, як найбільш ефективного методу економіко-математичного моделювання, що відображає характер взаємозв'язку між ознаками досліджуваного явища.

Ключові слова: *ринок цінних паперів, учасники ринку цінних паперів, емітенти, інвестори, фактори, кількісна оцінка, багатфакторний регресійний аналіз.*

Головенко И.П., Стабиас С.М.

**ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ:
РЕГРЕССИОННЫЙ АНАЛИЗ**

В работе изложены результаты исследования направлений активизации деятельности участников национального рынка ценных бумаг. Определены факторы, стимулирующие выход эмитентов и инвесторов на рынке ценных бумаг, обоснована необходимость количественного подсчета степени влияния тех или иных факторов на изучаемое явление и определения необходимости применения многофакторного регрессионного анализа, как наиболее эффективного метода экономико-математического моделирования, отражает характер взаимосвязи между признаками изучаемого явления.

Ключевые слова: *рынок ценных бумаг, участники рынка ценных бумаг, эмитенты, инвесторы, факторы, количественная оценка, многофакторный регрессионный анализ.*

**PRIORITIES OF THE SECURITIES MARKET:
REGRESSION ANALYSIS**

The paper presents the results of the research areas of the revitalization of the participants of the national securities market. The factors that stimulate the output of issuers and investors in the securities market, the necessity of calculating the quantitative degree of influence of various factors on the phenomenon and determine the need to use multivariate regression analysis, the most effective method of economic and mathematical modeling that reflects the nature of the relationship between the features of the phenomenon.

Keywords: *securities market, securities market participants, issuers, investors, factors, measurement, multivariate regression analysis.*

Постановка проблеми. Ринок цінних паперів посідає важливе місце в розвитку національної економіки, оскільки за його допомогою відбуваються процеси акумулювання та трансформації тимчасово вільних коштів від одних економічних суб'єктів до інших, активізується розподіл фінансових ресурсів між різними сферами економіки, в результаті чого забезпечується макроекономічна стабілізація. На сучасному етапі розвитку в Україні є актуальним питання розбудови конкурентоспроможного ринку цінних паперів як сегменту ринку капіталу, який на рівні з банківським сектором економіки буде забезпечувати достатньою кількістю інвестиційних ресурсів суб'єкти господарювання.

Виникає необхідність дослідження існуючих обсягів продажу цінних паперів в Україні, що надасть можливість виявити основні тенденції розвитку національного ринку цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми функціонування національного ринку цінних паперів та його інфраструктури досліджували такі вітчизняні науковці, як: О. Василик, М.Житар, В. Корнєєв, М. Кужелєв, З. Лапішко,

Т. Майорова, В. Міщенко, О. Мозговий, С.Онишко, А. Пересада, М. Савлук, І. Ткачук, В. Шелудько. Дослідженню ринку цінних паперів та його ролі присвячені роботи відомих зарубіжних вчених, таких як: О. Вільямсона, Ф. Йохімсена, Х. Зінгера, А. Пізенті, Г. Хедткампа.

Однак, при великій кількості праць з даної тематики питання вибору найбільш ефективного методу економіко - математичного моделювання, що застосовується при аналізі основних показників діяльності на ринку цінних паперів потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Метою даного дослідження є здійснення кількісної оцінки вагомості основних показників діяльності на ринку цінних паперів в якості фундаментальних факторів впливу на інвестиційні операції з цінними паперами в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що ринок цінних паперів в Україні почав своє становлення з 1991 року, він все ще перебуває на стадії розвитку, якій властивий пошук форм та інструментів, що визначають норми поведінки основних учасників обміну специфічного товару – цінних паперів. Для вдосконалення механізму функціонування фондового ринку необхідний якісний аналіз ситуації на ринку, моніторинг і прогнозування його змін, а також пошук нових шляхів удосконалення [8].

Ринок цінних паперів забезпечує рух капіталу шляхом обігу різноманітних видів цінних паперів та їх похідних. Саме через механізми ринку цінних паперів формуються пропозиція і попит на інвестиційні ресурси, відбувається їх акумуляція та перерозподіл з метою економічного зростання. Характерною особливістю ринку цінних паперів України є незначна частка угод з цінними паперами, укладених на фондових біржах у загальних обсягах торгів цінними паперами, які здійснювались торгівцями на ринку цінних паперів [2].

Біржовий ринок цінних паперів практично не виконує функції забезпечення залучення капіталу. За досліджуваний період найбільші обсяги торгів на фондових біржах України фіксувалися за державними облігаціями та

облігаціями підприємств. При цьому при первинному розміщенні державних облігацій коло учасників торгів є обмеженим банками – первинними дилерами. Щодо корпоративних облігацій, то операції на фондових біржах більшою мірою пов'язані саме з їх розміщенням, ніж із забезпеченням їх подальшого ліквідного обігу. Триває стагнація біржового ринку акцій, що обумовлено специфічністю акцій, як фінансового інструменту в українських реаліях (недостатня ліквідність, низькі корпоративні стандарти переважної кількості емітентів, незначна інформаційна прозорість, недостатність акцій з високими інвестиційними характеристиками, недостатньо регульоване ціноутворення тощо) [8].

Розвиток більшості соціально-економічних явищ відбувається під впливом різних чинників, але за певною логікою руху (закономірністю). Зовнішнім проявом логіки розвитку масового явища є тенденція. Розрізняють основну тенденцію, що формується під впливом об'єктивних постійних чинників, які визначають основний напрям розвитку, і другорядні тенденції, пов'язані з впливом чинників випадкового або короткотермінового характеру [6].

Дослідження економічних явищ в суспільстві показало, що за певних умов одні явища (x) спричиняють інші (y). Тому вивчення, вимірювання та кількісна оцінка зв'язків між соціально-економічними явищами важлива (причинно - наслідковий характер).

Регресія – це вимірювання одностороннього стохастичного зв'язку між факторними і результативною ознаками, цей зв'язок містить невраховані фактори (включаючи похибку) [9].

Специфікація регресійного аналізу включає в себе 2 етапи:

- 1) відбір факторів;
- 2) вибір виду рівняння регресії (лінійна, нелінійна функція).

Регресійний аналіз включає декілька етапів, а саме:

Постановчий – визначення об'єкта дослідження кінцевої мети моделювання, сукупності факторів і показників, які найбільше характеризують

модель, їх роль та місце в дослідженні економічних процесів;

Формалізаційний – прийняття гіпотези взаємозв'язку, вибір загального виду моделі, специфікація економетричних зв'язків у рівняннях

Інформаційний – ретроспективний аналіз економічної сутності досліджуваного процесу, формулювання та формалізація інформаційної бази моделі, щодо достатньої кількості одиниць у сукупності (в 8 разів більше, ніж число факторів, при цьому 1 факторна не менша ніж 8 точок, а багатфакторна регресія не менше ніж $n=3 \cdot \text{кількість факторів}$).

Кореляційний – визначає який зв'язок між досліджуваними змінними, яка структура та форма і щільність цих зв'язків (аналіз головних компонент). Проводиться специфікація моделі за допомогою критичного значення лінійного коефіцієнта кореляції або за допомогою методу показників інформаційної місткості [9].

Для побудови кореляційно-регресійної моделі опрацьовано статистичну інформацію за 2014 – лютий 2017 рр., що передбачає застосування сукупності адекватних факторів, а саме: номінального ВВП в фактичних цінах, млн. грн., офіційного курсу гривні до іноземної валюти на останній день місяця [4]. Вплив та значення цих факторів на обсяги продажу цінних паперів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Фактори, що впливають на обсяги продажу цінних паперів

Фактори	Значення
Офіційний курс гривні до іноземних валют	курс валюти, встановлений на певну дату Національним банком України як уповноваженим органом держави.
Номінальний ВВП	це ринкова вартість товарів і послуг, виражена у поточних цінах, або ВВП, обчислений у цінах того самого періоду, за який вона визначається, тобто в поточних цінах.

Джерело: розраховано авторами за даними [1].

В результаті дослідження побудовано кореляційну матрицю для визначення зв'язків між фінансовими інструментами і основним факторами, які впливають на їх купівлю (табл. 1) та було отримано результат, який вказує на наявність тісного оберненого лінійного зв'язку між результативними ознаками

та всіма факторами що впливають на обсяг торгів вищезазначеними фінансовими інструментами (коефіцієнт кореляції = 0,3205).

В Україні склалася стійка тенденція випередження темпів обсягів торгів цінними паперами проти динаміки обсягів ВВП зокрема, обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2015 році перевищив цей показник на 193,21 млрд. грн. [4].

Однак при побудові кореляційної матриці простежується залежність між показниками продажу деяких видів цінних паперів з середнім рівнем заробітної плати в розрізі галузей (а саме в фінансовій, страховій діяльності та авіатранспорті), але аналізуючи взаємозв'язки з середнім рівнем заробітної плати така залежність відсутня. Розглядаючи середню заробітну плату як показник економічного добробуту можна зробити висновок, що даний показник, на теперішній час, не впливає на обсяг торгів біржовими контрактами [5]. Рівень заробітної плати має залежність з обсягом торгів цінними паперами, але цей вплив не значний, оскільки рівень доходів населення не викликає інтересу до торгів цінними паперами. Простежується стійке випередження темпів обсягів торгів цінними паперами проти динаміки обсягів ВВП, зокрема обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2015 році перевищив цей показник на 193,21 млрд. грн. [4]. Тому побудовано кореляційну матрицю з ознаками, що мають між собою зв'язок, а саме: обсяг продажу акцій (Y_1), обсяг продажу облігацій підприємств (Y_2), офіційний курс гривні до іноземних валют (X_1), номінальний ВВП в фактичних цінах (X_2) (табл. 2)

Критичне значення t-статистики для $\gamma = (n - 2) = 38 - 2 = 36$ ступенів свободи та $\alpha = 0,05$ дорівнює 2,0301. Коефіцієнт кореляції дещо занижений, причиною цього є те що вітчизняний ринок цінних паперів знаходиться на початковій стадії розвитку.

Зловживання з цінними паперами і торгівля «фіктивними» акціями, на жаль, істотно впливали на процес ціноутворення, тому це відобразилося на капіталізації лістингових компаній та обсязі біржових контрактів. Це вкотре підкреслило, наскільки викривленим був процес ціноутворення на ринку [3].

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції між рядом факторів та
фінансовими інструментами**

Показники	Офіційний курс гривні до іноземних валют на останній день місяця	Номінальний ВВП, млн. грн	Акції, млн. грн.	Облігації підприємств, млн. грн.
Офіційний курс гривні до іноземних валют на останній день місяця (за 100 од.)	1			
Номінальний ВВП в фактичних цінах, млн. грн.	0,0159	1		
Акції, млн. грн.	-0,6564	0,5738	1	
Облігації підприємств млн. грн.	-0,6712	0,2602	0,6474	1

Джерело: розраховано авторами за даними [1,9].

За даними обсягу продажу біржових контрактів з фінансовими інструментами на організаторах торгівлі протягом січня 2014 – лютого 2017 років, було побудовано множинну регресію (табл. 3).

Отримані результати вказують на побудову якісних моделей, всі показники в межах норми. Проаналізувавши перше рівняння регресії (табл. 2.) можна сказати, що коефіцієнт детермінації вказує на сильний зв'язок між результативною ознакою та факторами впливу, критерій Дарбіна – Уотсона не значно, але попадає в зону невизначеності, показники статистики Ст'юдента в нормі.

Усі розраховані значення t-статистики вищі за табличне значення, що якісно характеризує модель. Коефіцієнт кореляції для другої моделі дещо занижений, причиною цього є те, що вітчизняний ринок цінних паперів знаходиться на початковій стадії розвитку.

Аналіз показників першого рівняння показав, що збільшення курсу валюти на 1 млн. грн. призведе до зменшення обсягу продажу акцій на організаторах торгівлі на 1268,135 млн. грн., що вказує на негативний вплив інфляційних процесів на обсяги торгів. Дана тенденція пов'язана з тим, що на фондових біржах в Україні здійснюється торгівля фінансовими інструментами переважно українських емітентів, а саме підприємств різних галузей, діяльність яких має

залежність від коливань курсу валюти. Показник номінального ВВП при збільшенні на 1 млн. грн. призведе до збільшення обсягу продажу акцій на 6,527 тис. грн., дана ситуація пов'язана з економічним розвитком країни, в цей час на підйомі і фінансові процеси.

Таблиця 3

Результати регресійного аналізу основних показників впливу та фінансових інструментів

№	Рівняння регресії	R ²	Критерій Дарбіна-Уотсона	t-статистика Ст'юдента	p-значення	F-критерій
1.	$Y_1 = 2213,176 - 1268135x_1 + 0,006527x_2$	0,77	1,43	$t_0 = 5,99$ $t_1 = -8,25$ $t_2 = 7,24$	$p_0 = 8,05E-07$ $p_1 = 1,01E-09$ $p_2 = 1,87E-08$	59,33
2.	$Y_2 = e^{-10,72} x_1^{-1,68} x_2^{0,597}$	0,54	1,96	$t_0 = -2,96$ $t_1 = -6,38$ $t_2 = 2,57$	$p_0 = 0,0054$ $p_1 = 2,48E-07$ $p_2 = 0,13$	20,74
Нормована величина		$\geq 0,5$	$dl = 1,37$ $du = 1,59$	$ 2,0301 $	$< 0,10$	3,26

Джерело: розраховано авторами за даними [1,9].

Аналіз другої моделі характеризує вплив факторів на продаж облігацій підприємств. При аналізі показників другого рівняння (табл. 3) спочатку було перетворено логарифмічне рівняння і отримано: $Y = e^{-10,72} \cdot x_1^{-1,68} \cdot x_2^{0,597}$. При збільшенні курсу валюти на 1% простежується зменшення обсягу продажу облігацій підприємства на 168 % (при сталості другого фактора), а зростання ВВП на 1% призведе до збільшення продажу облігацій підприємств на 59,7 % відповідно.

У другому рівнянні зв'язок між результативною ознакою та факторами впливу середній, це вказує на те що фактори впливають на 54%, а вплив 46% за допомогою інших факторів.

Отже, на основі інструментарію математичного моделювання було показано, що зростання обсягу продажу фінансових інструментів, а саме цінних паперів, відбувається за умови сталого ВВП. Аналізуючи результати біржової торгівлі в Україні можна зазначити, що в останні роки не спостерігається суттєвого збільшення ролі ринку цінних паперів. Частка біржового сегменту

ринку залишається незначною, кількість ліквідних та інвестиційно привабливих інструментів – невеликою.

Список використаних джерел

1. Гавкалова Н. Л. Фактори впливу на розвиток фінансового забезпечення функціонування ринку цінних паперів в Україні [Електронний ресурс] / Н. Л. Гавкалова, О. Ю. Шутеева. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compi_lations_vak/eiu/2013/2/p_45_48.pdf. – Назва з екрану.
2. Житар М.О. Аналіз активності банків на ринку цінних паперів / М. О. Житар// Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика: зб. тез доп. IX Міжн. Наук.-практ. Конф. (22–23 трав. 2014 р., м.Суми). – Суми : ДВНЗ «У АБС НБУ», 2014. – С. 46-48
3. Житар М. О. Оцінювання та регулювання адміністративної гнучкості прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків / М. О. Житар, М. О. Кужелев // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.9. – Львів, 2014. – С. 328 –337.
4. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfr.gov.ua>
5. Коваленко Ю. М. Структуризація сучасного фінансового ринку / Ю.М. Коваленко // Фінанси України. –2010. –№9. – С.91-99
6. Кужелев М. А. Аналитическая обработка и анализ финансовой информации / М. А. Кужелев // Финансы, учет, банки (сб. науч. тр.).- Донецк: УкрНТЭК, 2001. – выпуск № 5. – С. 36-41
7. Кужелев М.О. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні /М.О. Кужелев, Д.Б. Юрова // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2011. – № 2 (18). – С. 146-154.
8. Кужелев М.О/ Розвиток інфраструктури ринку цінних паперів: сутність та елементи / М.О. Кужелев, І.П. Головенко // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. – 2016 - №2. с. 145-156
9. Паянок Т.М. Методичні вказівки до проведення практичних занять з використанням комп'ютерних технологій з курсу “Методи економічних та статистичних досліджень”// Т. М. Паянок. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2014. – 61 с.

Головенко Ірина Петрівна – аспірантка Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Стабіас Сергій Миколайович – аспірант Донецького національного університету ім. В.Стуса, м. Вінниця.

Житар М.О.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ

У статті розглядається аналіз сучасного стану кредитної діяльності банків України. Визначено, що діяльність банків у сфері кредитування протягом останніх трьох років не є успішною, у зв'язку з чим вони не можуть пристосуватися до кризового стану в країні та постійної нестабільності у політичній сфері. Доведено, що для вирішення цих проблем банки повинні більше приділяти уваги підвищенню якості та ефективності управління кредитним портфелем, а головним завданням для банків повинна стати комплексна оцінка кредитоспроможності майбутніх позичальників та постійний моніторинг вже існуючих проблемних кредитів.

Ключові слова: кредитна діяльність, рентабельність активів, рентабельність капіталу, адекватність капіталу, кредитний портфель.

Житарь М.О.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ УКРАИНЫ

В статье рассматривается анализ современного состояния кредитной деятельности банков Украины. Определено, что деятельность банков в сфере кредитования в течение последних трех лет не является успешной, в связи с чем они не могут приспособиться к кризисному состоянию в стране и постоянной нестабильности в политической сфере. Доказано, что для решения этих проблем банки должны больше уделять внимания повышению качества и эффективности управления кредитным портфелем, а главной задачей для банков должна стать комплексная оценка кредитоспособности будущих заемщиков и постоянный мониторинг уже существующих проблемных кредитов.

Ключевые слова: кредитная деятельность, рентабельность активов, рентабельность капитала, адекватность капитала, кредитный портфель.

**ANALYSIS OF THE CONTEMPORARY STATE OF CREDIT
ACTIVITY OF BANKS OF UKRAINE**

The article deals with the analysis of the current state of credit activity of Ukrainian banks. It is determined that the activity of banks in the sphere of crediting during the last three years is not successful, and therefore they can not adapt to the crisis situation in the country and the constant instability in the political sphere. It is proved that to solve these problems, banks should pay more attention to improving the quality and efficiency of loan portfolio management, and the main task for banks should be a comprehensive assessment of the creditworthiness of future borrowers and continuous monitoring of existing problem loans.

Keywords: *credit activity, return on assets, return on equity, adequacy of capital, loan portfolio.*

Постановка проблеми. Фінансово-економічна нестабільність, в умовах якої перебуває економіка України, призвела до значних потрясінь в банківській системі та зведення до мінімуму банківського кредитування. Це пов'язано в першу чергу з тим, що банки не можуть компенсувати власні витрати на кредитування за рахунок одержаних доходів, у зв'язку зі зниженням довіри населення до банківської системи, нестабільністю законодавчої бази, проведенням антитерористичної операції на сході України та багатьма іншими проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значний вклад у дослідження даної наукової проблеми внесли вітчизняні та зарубіжні вчені: Г.Азаренкова, І.Ансофф, І.Балабанов, О.Береславська, І.Бланк, Є.Брігхем, І. Брітченко, О.Василик, О. Васюренко, Т.Васильєва, Н.Волкова, Р. Герасименко, А.Герасимович, Т. Косова, О.Криклій, М. Кужелєв, В.Опарін, І.Парасій-Вергуненко, А.Поддєрьогін, Л.Примостка, І.Сало, Б. Самородов, Р.Слав'юк, А.Череп, Р.Холт, А.Єпіфанов, та багато інших. Однак, незважаючи на значну

кількість наукових робіт в цій галузі, багато питань залишаються дискусійними і недостатньо розробленими, що не дозволяє ефективно здійснювати управління кредитною діяльністю банків, особливо в умовах нестабільності економіки.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні аналізу сучасного стану кредитної діяльності банків України.

Виклад основного матеріалу. За результатами дослідження міжнародного рейтингового агентства Standart&Poors станом на початок 2017 року частка проблемних кредитів банків України знаходиться на рівні 40% [1]. Однак на думку багатьох експертів, все ж таки довгострокове кредитування є головним прискорювачем розвитку економіки та одним із індикаторів, що відображає ставлення населення до банківської системи.

Проведений аналіз довів, що проблеми банківського кредитування продовжують впливати на загальний фінансовий стан банківської системи України.

За результатами на 1 січня 2016 року активи банківської системи за вирахуванням сформованих резервів, збільшилися на 18,98% (або на 200105 млн. грн.) у порівнянні із показниками початку 2012 року (рис.1.). Кредитний портфель банків України теж має тенденцію до скорочення [2].

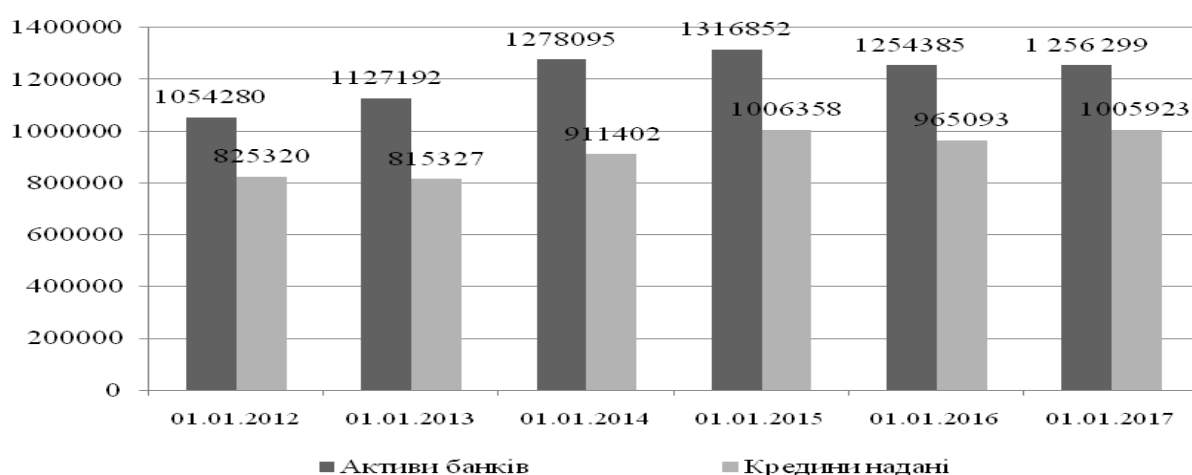

Рис. 1. Абсолютні показники кредитної діяльності банків за 2012-2017 роки, млн. грн. [3]

Відносними показниками кредитної діяльності банків на макрорівні є

рентабельність активів та капіталу, норматив адекватності капіталу (Н2) та чиста процентна маржа. Результати розрахунку наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Відносні показники кредитної діяльності банків на початок 2012-2017 років [3]

Показники станом на	Рентабельність активів банків України (ROA), %	Рентабельність капіталу банків України (ROE), %	Адекватність капіталу банків України (Н2), %
01.01.2012	-0,76	-5,27	18,9
01.01.2013	0,45	3,03	18,26
01.01.2014	0,12	0,81	15,6
01.01.2015	-4,07	-30,46	12,74
01.01.2016	-5,46	-51,91	13,07
01.01.2017	-12,60	-116,74	12,69

Як відомо, основними показниками, що характеризують рентабельність банківської діяльності, є ROA та ROE. Найбільш яскраво вплив економічних факторів на банківське кредитування відображає показник рентабельності активів банку або ROA. Він використовується для оцінки діяльності управління банку, оскільки характеризує здатність менеджменту ефективно управляти активами банку. Оптимальне значення коефіцієнту дорівнює 1% і вище [4].

Як бачимо в таблиці 2 початок 2012 року свідчить про негативні зміни у фінансовому стані банківських активів, рентабельність активів уперше має негативне значення (0,76)%, отже, оптимально значення – 1%, не досягнуто. Схожу тенденцію має коефіцієнт рентабельності капіталу (ROE). З 2013 року спостерігається покращення: рентабельність активів складала 0,45%, а капіталу – 3,03%. Проте, з 2014 року почалося зниження даних показників: ROA з 0,12 до (-5,46%) на початку 2016 року та (-12,60%) на початку 2017 року; ще гірше з показником ROE, зменшення відбулося з 0,81% до (-51,91%) у 2015 році, що значно вплинуло на фінансову стійкість банків, внаслідок чого в 2014-2015 роках більшість банків збанкрутувало, а на початок 2017 року цей показник склав (-116,74%). Зниження показників рентабельності завжди свідчить про загальне погіршення фінансового стану банківської системи, що в свою чергу призводить до зростання кредитних ризиків та зменшення якості кредитного портфеля.

Коефіцієнт адекватності регулятивного капіталу є одним із основних економічних нормативів діяльності банків. Він відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру [5]. За результатами розрахунку (табл. 3), значення цього коефіцієнта скорочувалось з 18,9% у 2011 році до 13,07% у 2015 році. Таке скорочення саме у після кризовий період пов'язане із відтоком іноземного капіталу із банківської системи України, ця проблема є досить гострою для фінансового сектору економіки країни. Проте уже в 2014 році бачимо тенденцію до зростання на 2,59%, що свідчить про відновлення стабільності банків з українським капіталом, хоча й незначне покращення.

Якість кредитного портфелю досить важко точно оцінити, оскільки на неї впливає досить багато факторів, що не піддаються кількісній оцінці. Крім того, методологія розрахунку проблемної заборгованості, за офіційною статистикою НБУ та міжнародних рейтингових агентств, суттєво відрізняються, навіть кожен окремий банк, опираючись на власну кредитну політику, використовує різноманітні способи оцінки та управління рівнем проблемної заборгованості.

Для порівняльного аналізу було обрано п'ять банків України: ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», ПАТ «ОТП Банк».

Проведено аналіз сукупного кредитного портфелю обраних банків. Так, якщо на початок 2014 року обсяг сукупного кредитного портфелю банків складав 358900,17 млн. грн., то вже наступного року він збільшився на 16,91% до 419600,80 млн. грн., а вже на початок 2016 року збільшився на 8,47% та складав 455121,81 млн. грн.

Також, проаналізовано питому вагу сукупного кредитного портфелю в активах банків. За період з 2014 по 2017 роки обсяг наданих кредитів відносно активів банків з кожним роком збільшується. Частка сукупного кредитного портфелю в активах банків на початок 2017 року складає 80,67% та має

тенденцію до зростання. Це свідчить про високий рівень ризику кредитних операцій. Великий обсяг кредитного портфеля в загальних активах банків, який відображається протягом аналізованого періоду, є наслідком втрати стабільності банківської системи.

На початок 2014-2017 років найбільшу частку кредитного портфеля в активах банку має ПАТ «ОТП Банк» (рис. 2.). Питома вага його кредитного портфеля в активах на початок 2014 р. становить 89,22%, а вже на початок 2016 р. – 92,62%. Частка кредитного портфеля ПАТ «Державний ощадний банк України» в активах банку на початок 2014 року та на початок 2016 року є найменшою та становила відповідно 69,75% і 77,25% [3].

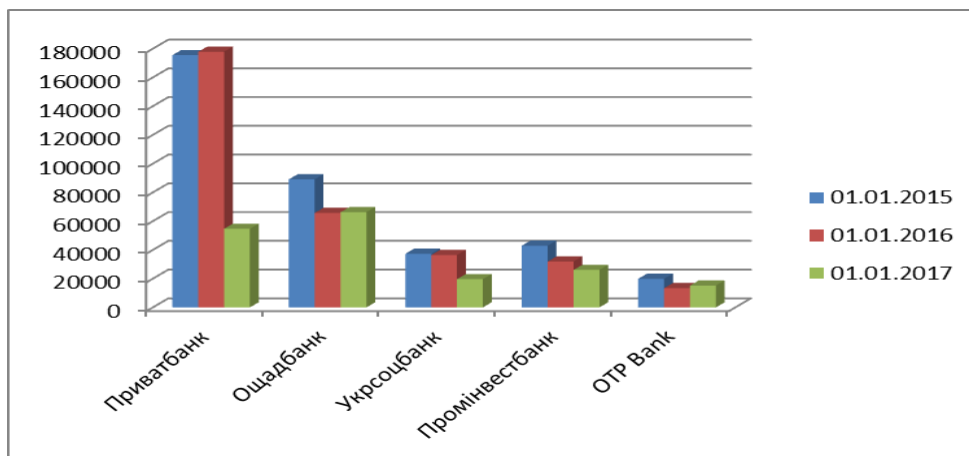

Рис. 2. Динаміка питомої ваги обсягів кредитних портфелів в активах банків України на початок 2015-2017 років [3]

На рівень кредитування на початку 2015 року мала вплив внутрішньополітична криза та активна фаза війни на Сході України. Станом на початок 2016р. відзначається зменшення частки кредитного портфеля в активах банків.

Аналіз обсягів наданих кредитів юридичним та фізичним особам групою аналізованих банків України за період з 2013 року по 2017 роки представлено в таблиці 2.

На початок 2015 року сума наданих кредитів фізичним особам п'ятьма банками становила 50,04 млрд. грн., а на початок 2017 року вже зросла до 59,72 млрд. грн. Тобто, обсяг наданих кредитів за 2 років збільшився на 9,69 млрд.

грн. або на 19,36%. Аналогічна ситуація спостерігається за наданими кредитами юридичним особам. З січня 2014 року по січень 2017 року відбулося зростання наданих кредитів юридичним особам на 86,24 млрд. грн. або на 39,44% [6]. Аналіз обсягів кредитування фізичних та юридичних осіб представлено на рисунку 3. Частка зростання за проаналізований період становила 61,87% загального обсягу зростання.

Таблиця 2

**Динаміка обсягів наданих кредитів юридичним та фізичним особам
банками України за період 2015-2017 роки [3]**

Банк	Кредити юридичним особам, млн. грн.			Темп приросту, %	Кредити фізичним особам, млн. грн.			Темп приросту, %
	2015	2016	2017		2015	2016	2017	
Приватбанк	145341	151705	34969	-76	30104	26105	19702	-35
Ощадбанк	84758	62 740	63283	-25	4295	2 947	2911	-32
Укрсоцбанк	20025	19 483	9382	-53	17245	16 921	10246	-41
Промінвестбанк	42806	31 799	26 018	-39	117	55	35	-70
ОТР Bank	11955	7 039	10 545	-12	7964	6 360	4666	-41

Частка кредитів фізичним особам п'яти банків дуже відрізняється, але протягом досліджуваного періоду відображається тенденція її збільшення, окрім ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», де вона зменшилась, але всього на 3%.

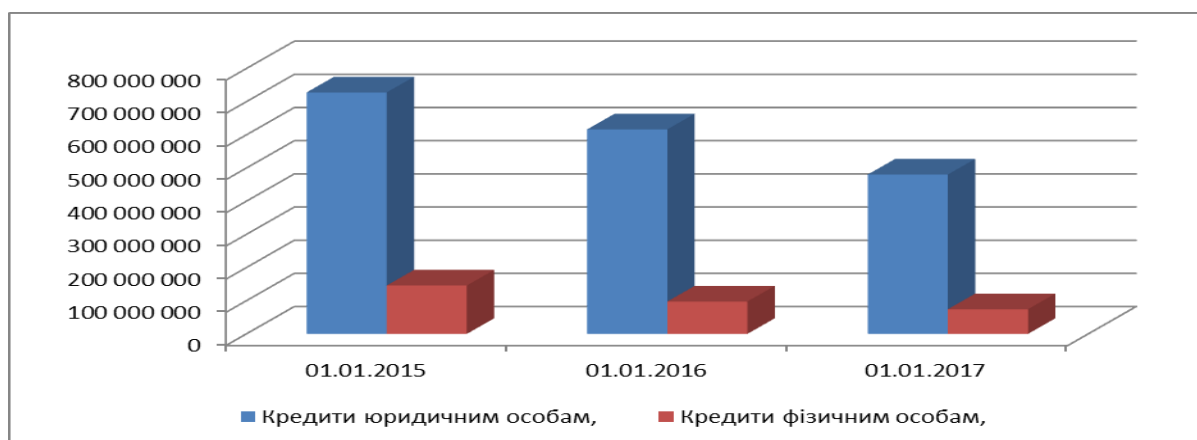

Рис. 3. Динаміка обсягів наданих кредитів банками України юридичним та фізичним особам за період 2015-2017 роки [6]

Частка кредитів юридичним особам за період з січня 2014 року по січень 2017 року у середньому зросла на 39%. Це свідчить про те, що банки зменшують надання кредитів фізичним особам та збільшують юридичним особам, таким чином віддаючи перевагу кредитуванню юридичних осіб та зменшуючи ризик самого процесу кредитування намагаючись повернути надані кошти разом з процентами.

Доцільно проаналізувати і якість сукупного кредитного портфеля шляхом дослідження наявності недіючих кредитів у кредитному портфелі банків.

Недіючі кредити – загальна сума кредитів, які віднесено до IV і V категорії якості відповідно до вимог постанови НБУ № 23 від 25.01.2012 року МВФ рекомендує включати до недіючих кредитів усі позики, які було прострочено більш ніж на 3 місяці, та позики, обслуговування яких є слабким та незадовільним. До обсягу недіючих кредитів відноситься загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки прострочена сума [7].

Частка недіючих кредитів у сукупному кредитному портфелі за період з 2013 по 2017 року зросла з до 30,5% та станом на січень 2017 року становить 406921,97 млн. грн. (табл. 3).

Обсяг недіючих кредитів у сукупному кредитному портфелі банків за аналізований період збільшився на 40904,70 млн. грн. Такий значний розмір недіючих кредитів свідчить про великий сукупний ризик за всіма кредитними операціями та зобов'язаннями банків з кредитування і виявляється у зменшенні вартості активів.

Таблиця 3

Динаміка обсягів недіючих кредитів банків України за період 2015-2017 роки [6]

Роки	Недіючі кредити, млн. грн.	Відношення недіючих кредитів до кредитного портфеля, %
2015	83247,88	17,22
2016	366443,54	28,12
2017	406921,97	30,50

Зростання кредитів IV і V категорії якості призводить до збільшення резервів за кредитними операціями банків за рахунок зменшення активів, тому важливим завданням в процесі банківського кредитування та управління кредитним портфелем є ефективне управління ризиками [8,11].

Створення резервів для відшкодування втрат за кредитним ризиком банків полягає в акумуляції частини коштів, які, в подальшому, використовуються для компенсації неповернених банку кредитів. Резервування є одним із способів самострахування банку і захисту вкладників, кредиторів та акціонерів.

Досліджено розмір сукупних резервів за кредитними операціями відносно розмірів кредитних портфелів банків. За результатами дослідження визначено, що на початок 2017 року відносний показник резервування складає 9 % (табл. 4). У порівнянні з попереднім періодом (станом на січень 2016 року – 12%) відзначається зниження даного показника на 3 п.п.

Таблиця 4

**Динаміка резервування кредитів банків України
за період 2015 - 2017 років [6]**

Роки	Кредити банків України, млн. грн.	Резервування кредитів банків України, %
2015	873611	9,9
2016	713974	12,4
2017	554637	9,0

Розмір сукупного кредитного портфеля збільшився за аналізований період на 30,27%. Тобто, прослідковується невелика тенденція до зменшення сукупного резерву відносно сукупного кредитного портфеля банків.

Щоб визначити вплив зміни обсягів наданих кредитів на розмір чистих процентних доходів від кредитних операцій банків, проаналізуємо тенденції змін доходів за цим видом діяльності.

Динаміка чистих процентних доходів за кредитними операціями банків України наведена у табл. 5. Протягом періоду з 2014 по 2017 роки відбувалося зниження загального розміру чистих процентних доходів банків.

Загальний обсяг чистих процентних доходів за кредитними операціями фізичним та юридичним особам на початок 2017 року становив 12582,49 млн. грн., що на 5091,12 млн. грн. менше ніж на аналогічний період 2015 року. Темп росту сукупних чистих процентних доходів за кредитними операціям фізичним та юридичним особам дорівнював 71,19%. Це свідчить про збитковість кредитної діяльності банків України.

Таблиця 5

**Динаміка чистих процентних доходів від наданих кредитів
за період 2014 -2016 років [3]**

Банк	Значення показника на певну дату, млн. грн.			Абсолютний приріст за період аналізу, млн. грн.	Темп приросту за період аналізу, %
	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017		
Приватбанк	8444,16	7258,04	3710,40	-4733,16	-56,06
Ощадбанк	5502,76	5309,97	5879,9	377,14	6,85
Укрсоцбанк	2058,98	1325,9	318,46	-1740,52	-84,53
Промінвестбанк	1338,07	1611,06	1533,18	195,11	14,58
ОТП Bank	947,23	-2922,48	1889,36	942,23	0,10

Досліджуючи зміни чистих процентних доходів за кредитними операціями банків, визначено, що за аналізований період найбільше збитків отримав ПАТ «ОТП Банк». Так, на 01.01.2013 року обсяг чистих процентних доходів банківської установи становив 645,12 млн. грн., на 01.01.2014 року – 947,23 млн. грн., а вже на 01.01.2015 року був від’ємним та становив -2922,48 млн. грн. Отже, за аналізований період відбулося зниження абсолютного розміру чистих процентних доходів, які одержані від наданих кредитів на 3567,60 млн. грн., а темп спаду становив 553,01% [9].

Чистий процентний дохід банків за 2016 рік зменшився на 31,21% або на 5708,71 млн. грн. Зменшення чистих процентних доходів за кредитними операціями свідчить про негативні тенденції в роботі банків, та зниження ефективності дій за кредитними операціями. Проведений аналіз свідчить про негативні тенденції, що пов’язані зі зниженням абсолютної та відносної величини чистих процентних доходів від обсягів наданих кредитів банків

юридичним та фізичним особам.

Висновки. У результаті проведених досліджень визначено, що діяльність банків у сфері кредитування протягом останніх трьох років не є успішною. Банки не можуть пристосуватися до кризового стану в країні та постійної нестабільності у політичній сфері. Обсяг кредитного портфеля банків відносно активів збільшується, але реальна його величина скорочується, що пов'язано зі зниженням якості кредитного портфеля. Це в свою чергу призводить до зниження дохідності кредитних операцій банків та зростання рівня кредитного ризику, бо значна частка активів акумулюється у вигляді резервів на покриття збитків.

Для вирішення цієї проблеми банки повинні більше приділяти уваги підвищенню якості та ефективності управління кредитним портфелем. У теперішній час головним завданням для банків є комплексна оцінка кредитоспроможності майбутніх позичальників та постійний моніторинг вже існуючих проблемних кредитів. Адже негативно класифіковані кредити не є остаточними збитками банку, бо вони можуть бути покриті забезпеченням. Виконання цих заходів кожним банком підвищить їх рівень прибутковості та надійності.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт інформаційного агентства «Уніан». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.unian.net>.
2. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aub.org.ua>.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>. – Назва з екрана.
4. Дзюблюк О. В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці [Текст] / О. В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2015. – №3. – С. 30-45.
5. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі: навчальний посібник / М. П. Денисенко. – К.: Алеута, – 2014. – 478 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Няньчук Н. Сучасні тенденції розвитку кредитної діяльності банків України / Н. Няньчук // Економічний простір: зб. наук. праць. – №20/1. –

Дніпропетровськ: ПДАБА, – 2014. – С. 116-121.

8. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків: Монографія / М.О. Кужелєв, М.О. Житар. – Київ: Видавництво «Центр учбової літератури» Київ-Бидгощ, 2016. – 176с.

9. Банківська система України [Електронний ресурс] / Національне рейтингове агентство «Рюрік». – URL: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1187>. – Назва з екрана.

10. Житар М. О. Вибір інвестиційної стратегії банку на основі методу аналізу ієрархії / М. О. Житар // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 342–347.

11. Корпоративні відносини в банківському секторі: фінансові механізми та маркетингові стратегії / М.О. Кужелєв, І.Г. Брітченко, П.П. Гаврилко. - Рівне-Новий Сонч : Волин. обереги, 2016. – 228 с.

12. Васюренко О.В. Банківський менеджмент: посіб. / О.В. Васюренко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010 – 264 с.

13. Волкова Н.І. Вибір кредитної стратегії банками України / Н.І. Волкова // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2014. – Вип, 24.3. - С. 291 – 301.

14. Волкова Н.І. Інноваційна кредитна політика банку: формування і реалізація: Монографія / Н.І. Волкова, А.В. Гаврикова – Донецьк: Донбас, 2014. – 198 с.

15. Колодізєв О. М. Кредитно–інвестиційна діяльність банків України: сучасний стан і перспективи розвитку / О. М. Колодізєв, Н. М. Власенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 342–347.

16. Косова Т. Д. Інституціональна модель фінансування інвестиційного процесу: Автореф. дис. доктора економ. наук: 08.04.01/ Т. Д. Косова/ Ін–т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2006.– 30с.

17. Самородов Б.В. Діагностика фінансового стану банків на основі аналізу їхньої надійності / Б.В. Самородов // Вісник університету банківської справи, 2016. - № 22. – С. 107-115.

18. Лук'яненко І. Сучасні економетричні методи у фінансах: навчальний посібник / І.Лук'яненко, Ю.Городніченко. - К.: Літера ЛТД, 2002. - 349 с.

Житар Максим Олегович – кандидат економічних наук, заступник директора навчально-наукового інституту фінансів Університету державної фіскальної служби України.

Калита Т.А.

ЕФЕКТИВНІ НАПРЯМИ АКТИВІАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено фінансово-економічний стан агропідприємств, проаналізовано основні показники економічної ефективності їхньої діяльності. Простежено вплив банківського інвестиційного кредитування на рентабельність та прибуток підприємств АПК в Україні.

Ключові слова: *інвестиційне кредитування, рентабельність, прибуток, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, ефективні напрями активізації.*

Калита Т.А.

ЭФФЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОГО КРЕДИТОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье исследовано финансово-экономическое состояние агропредприятий, анализируются основные показатели финансово-экономической эффективности их деятельности. Прослеживается влияние объемов банковского инвестиционного кредитования на рентабельность и прибыль предприятий АПК в Украине.

Ключевые слова: *инвестиционное кредитование, рентабельность, прибыль, сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, эффективные направления активизации.*

Kalita T.A.

EFFECTIVE DIRECTIONS OF ACTIVAION INVESTMENT CREDITING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

This article explores the financial and economic situation of agricultural enterprises, analyzes the main indicators of economic efficiency of their activities. It

traces the impact of bank lending for investment return and profit agricultural enterprises in Ukraine.

Keywords: *investment lending, profitability, profit farms, farms, enhance effective directions.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки агросектор стає все більш привабливим для банківського інвестиційного кредитування. Інвестиційні позички є альтернативним і водночас найвигіднішим джерелом фінансування агропромислових підприємств порівняно з іншими, адже власних коштів для ефективного та безперервного виробництва не вистачає. Тому нині в Україні спостерігається зростання обсягів фінансування банками АПК, але воно недостатнє.

Продукція сільськогосподарського виробництва є найбільш стратегічним товаром, що експортується з України. В аграрній сфері зосереджено близько 30 % основних виробничих фондів, залучено третину загальної чисельності тих, хто працює в економіці, виробляється більше третини валового внутрішнього продукту (ВВП), формується 70 % роздрібного товарообігу. У контексті інтеграції України до світового економічного простору неможливо обійтися без трансформаційних процесів на фінансовому ринку, які сприятимуть вдосконаленню механізму інвестиційного кредитування комерційними банками сільськогосподарської сфери. Через великі ризики агрокредитів банківські установи з недовірою ставляться до цього виду інвестиційних позичок. Зазначимо, що дослідження такого виду банківського фінансування потребують пошуку ефективних практичних напрямів вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях багатьох вітчизняних вчених, таких, як Ю.Коваленко, О.Ляхова, Т.Майорова, І.Матвієнко, Б.Пшик, А.Пересада, висвітлено питання розвитку застосування банками інвестиційного кредитування. Вивченням проблеми розширення та вдосконалення

банківського агрокредитування займалися І.Барановський, В.Березовик, А.Гідулян, О.Гудзь, Б.Дадашев, А.Ісаян, Т.Майорова, О.Малій, О.Непочатенко, Б.Пасхавер, П.Саблук, О.Шанін, та ін. Різні аспекти державного регулювання фінансування сільськогосподарської галузі досліджували А.Головчук, В.Горьовий, В.Збарський, О.Маслак, Д.Семенда та ін.

Незважаючи на те, що питання вдосконалення механізму банківського кредитування агропідприємств широко висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, дослідження шляхів активізації банківського агрокредитування залишається актуальним.

Мета статті – вивчення фінансово-економічного стану агропромислових підприємств і встановлення взаємозалежності між обсягами кредитування й основними показниками ефективності їхнього економічного розвитку; встановлення причин недостатнього фінансування банками підприємств агропромислового комплексу (АПК) та визначення ефективних напрямів активізації такого виду фінансування.

Виклад основного матеріалу. Для підприємств агропромислового комплексу недостатнє фінансування є значною перешкодою для розвитку нашої країни як лідера сільськогосподарської продукції на світовому ринку. За статистичними даними Міністерства аграрної промисловості України для проведення осінніх польових робіт у 2016 році агропідприємства залучили 3,7 млн. грн., що складає 41% від потреби у фінансуванні їхньої діяльності [4].

Необхідність здійснення інвестицій у сільське господарство становить собою об'єктивний процес, зумовлений особливостями сільськогосподарського виробництва. Тому найпривабливішим методом фінансування інвестиційних проектів є самофінансування, яке здійснюється лише за рахунок власних внутрішніх коштів підприємства, до яких належить: чистий прибуток; амортизаційні відрахування; страхові суми відшкодування збитків; іммобілізовані надлишки основних та оборотних коштів, нематеріальних активів тощо. Такий метод фінансування передбачає можливість підприємства не тільки відшкодовувати затрати, а й здійснювати за рахунок отриманого

прибутку матеріальне стимулювання працівників, вирішувати питання соціального розвитку і, головне, здійснювати розширене відтворення та розвиток підприємства [6]. Велика витратність сільськогосподарської сфери веде за собою недостачу власних коштів на фінансування подальшої діяльності та розвитку підприємств даного галузі. Тому і виникає гостра необхідність у додатковому фінансуванні за рахунок банківських інвестиційних позичок.

На нашу думку, однією з вагомих проблем є те, що банки переважно працюють з великими агрохолдингами, оскільки аграрії малого та середнього бізнесу (МСБ) з недовірою ставляться до розширення виробництва за допомогою позикових коштів. Причиною цього є завищена ціна кредитування, невпевненість у майбутньому через валютні коливання, військову загрозу та економічну нестабільність. Якщо взяти загальну кількість зареєстрованих агропромислових підприємств в Україні, то 86 % – це ті, у кого менше 500 га землі, але тільки 2 % з них кредитуються комерційними банками.

Дослідження сучасного стану банківського кредитування агропідприємств дозволило виявити в ньому позитивні та негативні тенденції, що дало можливість виокремити напрями активізації агрокредитування.

Слід зауважити, що частка агрокредитів серед інших кредитів, виданих комерційними банками України, є дуже малою. За період 2012-2016 рр. спостерігається дуже незначна позитивна тенденція у її зростанні серед інших кредитів (0,71%) (табл. 1).

Також спостерігається зменшення обсягів кредитування фермерських господарств, сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів. Динаміка видачі кредитів таким агропідприємствам є нисхідною (-1,27%). Але незважаючи на те, що за досліджуваний період простежується незначна тенденція до збільшення прострочених кредитів у цій галузі (2,78%), є й позитивні показники, які відображають зменшення їхньої частки (9,52%) у загальному показнику сумарного портфеля прострочених кредитів (23,3%) більше ніж у 2 рази (таб.1). За останні роки гучні дефолти великих

агрохолдингів («Мрія», «ТАКО», «Агротон») не позначилися на обслуговуванні кредитів позичальниками-аграріями.

Таблиця 1

Обсяги виданих комерційними банками України кредитів за видами економічної діяльності: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство

<i>n/n</i>	<i>Рік</i>	<i>2012</i>		<i>2013</i>		<i>2014 р.</i>		<i>2015 р.</i>		<i>2016 р.</i>		<i>Приріст, зменшення, %</i>
1	Усього виданих кредитів, млн. грн.	605425		691903		778841		787795		822114		
2	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, млн. грн./ %	36488	6,03	43534	6,29	55335	7,1	48425	6,15	55374	6,74	0,71
3	Кредити фермерським господарствам, с/г виробничим кооперативам, с/г обслуговуючим кооперативам, млн. грн., %	1925	5,27	2322	5,33	2346	4,24	2211	4,54	2251	4,07	-1,27
4	Усього прострочених кредитів, млн. грн., %	51962	8,58	51427	7,43	95324	12,24	157057	19,92	191814	23,33	14,72
5	Прострочені кредити сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, млн. грн., %	2462	6,74	2467	5,67	6040	10,92	5893	12,17	5273	9,52	2,78

Джерело: розраховано автором за даними Національного банку України [Електронний ресурс].-Режим доступу:

[https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1\[4\]](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1[4])

Для того, щоб знайти причини недовіри банків до сільськогосподарських виробників, проаналізуємо їхні фінансові та економічні показники. Ступінь прибутковості підприємства з використання ресурсів або рівень витрат характеризує один із основних фінансових показників – рентабельність.

Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції – показник, розрахований як відношення прибутку (збитку) від реалізації продукції сільськогосподарського господарства до всіх витрат на її

виробництво та реалізацію.

Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства має нестійку динаміку (рис. 1).

За період 2011-2013 рр. спостерігається різкий спад рентабельності агропідприємств (з 32,3% до 11,3%), а період 2013-2015 рр. позначився швидким зростанням цього показника (з 11,3% до 50,6%, майже у 5 разів).

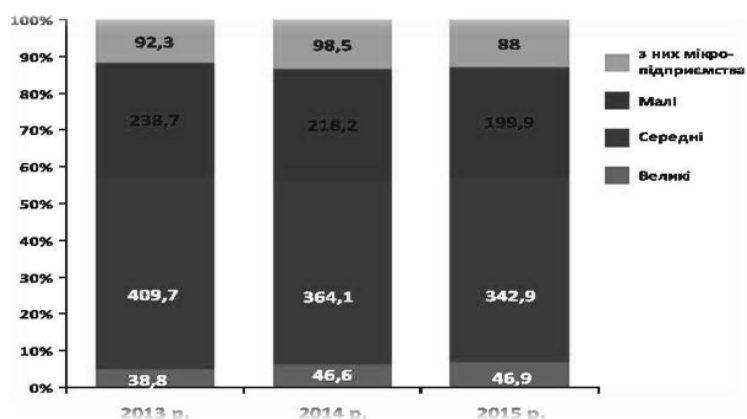
Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua[5]

Рис. 1 Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства за період 2010 –2016 рр.

Відсотки за банківськими кредитами підприємствам агропромислового комплексу також є нестабільними та щорічно змінюються: за 2011–2013 рр. вони становлять 25%-20%, а в 2013-2015 рр. – 20%-33%. У кризові роки в економіці простежуються пікові показники відсоткових значень: 2009р. – 39 %, 2010 р. – 38%, 2014р. – 30%. Зазначимо, що вплив зміни ціни інвестиційних кредитів на рентабельність підприємств АПК та взаємозалежність цих показників не простежується. Навпаки, у період зменшення ставок за кредитами (період 2011-2013рр.) відбувається зниження рентабельності підприємств, а в період їх підвищення (2013-2015рр.) – стрімке зростання (рис.1).

Отже, великі відсоткові ставки не впливають на попит щодо інвестиційних кредитів в агропромисловій сфері.

Зниження ефективності підприємств зазначеної сфери в 2011-2013 рр. зумовлено «застійними» економічними процесами на макрорівні нашої країни. Негативною тенденцією в цей період є зменшення кількості працівників в аграрному секторі України на 5,1%. Скорочення працівників найменше торкнулося великих фермерських підприємств (0,5%), на усіх інших кількості працівників зменшилася на 1,2%. Така статистика яскраво демонструє вкрай негативний вплив рівня безробіття на рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції в Україні [8].

Джерело офіційний сайт Державної служби статистики України:[Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua[5]

Рис. 2 Розподіл сільськогосподарських підприємств України за кількістю працівників та їх часткою в усій структурі

Незважаючи на політичну ситуацію в країні, початок АТО на сході країни, у 2014 році починається бурхливий підйом рентабельності агропідприємств (за 2014-2015рр. приблизно в 2 рази, відповідно по роках на 18,1% та 21,4 %). На підвищення ефективності діяльності агропідприємств у ці роки мало вагомий вплив збільшення обсягу виданих інвестиційних кредитів і, як наслідок, підвищення обсягів виробленої с/г продукції (табл.2).

Варто зауважити, що динаміка обсягів с/г продукції протягом 2010-2016 рр. має нестійкий характер. Це пояснюється такими притаманними цій галузі факторами, як урожайність, стихійні лиха, кліматичні зміни та

макроекономічними чинниками – зниження ціни продажу с/г продукції на міжнародному ринку внаслідок девальвації національної валюти та інфляції.

2016 рік характеризується поступовим зниженням обсягів приросту прибутку відносно 2015 (табл.3).

Таблиця 2

Індекси сільськогосподарської продукції господарств усіх категорій

<i>Рік</i>	<i>Сільськогосподарська продукція, %</i>	<i>Рослинництво, %</i>	<i>Тваринництво, %</i>
2010	98,5	95,9	103,4
2011	119,9	130,4	101,3
2012	95,5	91,9	103,9
2013	113,3	117,9	104,0
2014	102,2	103,2	99,7
2015	95,2	94,8	96,3
2016	106,3	109,9	98,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України:[Електронний ресурс].-Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua[5]

Зауважимо, що в цілому спостерігається позитивна стабільність, але за деякими напрямками кредитування є негативні результати. Це вирощування картоплі, великої рогатої худоби та збільшення обсягів м'яса свиней, овець, кіз і виробництва вовни.

Рентабельність виробництва 2016 року складалася під впливом суттєвого зростання собівартості більшості видів продукції (на 11–38%) на фоні значно повільнішого зростання цін реалізації сільськогосподарської продукції, яке у 2016 році складало 109 %, а з продукції тваринництва – лише 101,7%. Собівартість зменшилася лише з виробництва вовни (на 10,3%), але зросла по сої (на 1%).

Отже, забезпечення рентабельного виробництва сільськогосподарської продукції і надалі залежатиме від цінової кон'юнктури та стримування зростання собівартості продукції.

Залучення позикових коштів дозволяє суттєво розширити обсяг господарської діяльності підприємства, забезпечити більш ефективне використання власного капіталу, прискорити формування цільового

фінансування, однак без виваженої адекватної оцінки ефективності здійснюваних кредитних вкладень економічна сутність кредитування втрачає сенс.

Таблиця 3

**Собівартість і рентабельність виробництва підприємствами
продукції сільського господарства**

	Собівартість виробництва 1 ц продукції сільського господарства, грн		Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	
	2016	у % до 2015	2016	2015
Продукція рослинництва і тваринництва	х	х	37,3	45,6
Продукція рослинництва	х	х	44,3	50,6
Зернові та зернобобові культури	214,5	119,8	37,7	43,1
Насіння соняшнику	451,2	124,6	61,9	80,5
Соя	507,8	101,0	51,8	38,6
Ріпак	547,7	132,6	45,0	44,3
Цукрові буряки (фабричні)	65,3	112,6	24,2	28,2
Картопля	217,1	111,7	-3,2	24,2
Овочі відкритого ґрунту	156,6	105,4	19,4	47,5
Інша продукція рослинництва	х	х	27,2	31,7
Продукція тваринництва	х	х	7,7	22,1
Велика рогата худоба на м'ясо	3231,1	111,1	-24,9	-17,9
Свині на м'ясо	2246,8	112,3	-4,6	12,7
Вівці і кози на м'ясо	3793,5	121,9	-35,3	-29,6
Птиця на м'ясо ¹	1319,5	112,1	4,9	-6,1
Молоко	432,8	122,6	18,4	12,6
Яйця курячі, 1000 шт	1077,5	138,2	0,6	60,9
Вовна	3170,7	89,7	-31,8	-61,9
Інша продукція тваринництва	х	х	70,2	67,3

Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс].-
Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua[5]

Власне у самій суті кредиту міститься об'єктивна необхідність ефективного використання позичених коштів, оскільки вони мають бути не лише збережені позичальником, але й повернуті з приростом, який утворює частина загального приросту всієї авансованої у виробництво вартості.

В ефективному використанні кредитних вкладень зацікавлені обидві сторони кредитного процесу. Рушійним моментом існування кредитних відносин є отримання додаткового прибутку кожним із суб'єктів кредитування. Тому в процесі оцінки ефективності кредитних відносин необхідним є правильне визначення результату, що отримується від залучення і

використання коштів[3].

Акцентуємо, що всі пошуки напрямів підвищення активізації кредитування агропідприємств повинні бути спрямовані на знаходження ефективних методів зниження витрат на собівартість продукції, логістики останніх та зниження ступеня невизначеності сільськогосподарської сфери, встановлення взаємодовіри між банками й аграріями.

Ступінь невизначеності сільськогосподарської галузі, або ризику, які виникають при кредитуванні агропідприємств, – характерна риса цієї сфери, тому повністю їх уникнути неможливо. У процесі господарської діяльності їх можна знизити збором інформації (використовуючи методи аналізу, підтвердження неофіційної інформації, з'ясовуючи причини, види та наслідки невизначеності для підприємства), а також її акумуляцією та прогнозуванням можливих ситуацій (зберігання інформації та її розширення, розробка моделей, адекватних ситуаціям, що мають місце [1]. Таку діяльність, на нашу думку, могли б проводити спеціальні аналітичні центри при банках. Через великі фінансові затрати на такі структурні перетворення спроможні не всі банки. Тому доречною була б співпраця страхових компаній та агропідприємств або навіть їхня інтеграція. Саме відсутність агрострахування для багатьох компаній та фінансових інститутів, зокрема банків, є стримуючим фактором при кредитуванні аграріїв.

Страхування врожаю дозволяє вирішити головні проблеми агрофінансування: погодні та інші ризики, які ведуть до зменшення врожаю або повного його зниження. Досвід групи «Креді Агриколь Банку» підтверджує ефективність запровадження інноваційної комплексної програми, яку банк розробив спільно з IFC (Міжнародна фінансова корпорація), «Сингентою» та «АХАСтрахуванням». Вона дозволяє розширити доступ аграріїв до фінансування та сприяє активному використанню агрострахування у нашій країні. У рамках цієї програми «Креді Агриколь Банк» та компанія «Сингента» надають аграріям фінансування, а компанія «АХАСтрахування» страхує майбутній урожай, який забезпечує кредитні зобов'язання клієнта.

Агровиробники можуть застрахувати також посіви озимої пшениці та кукурудзи. У пілотному проєкті, який стартував у вересні 2016 року взяли участь Полтавська, Черкаська та Вінницька області. Крім того, «Креді Агриколь Банк» та компанія «Сингента» покривають 50% витрат аграріїв на оплату страхової премії, що мінімізує ризики як для клієнта, так і для банку. Практика запровадження цього комплексного продукту буде сприяти збільшенню обсягів фінансування українських агровиробників.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку аграрної сфери, зокрема підвищення рентабельності, є збільшення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та продовження практики застосування інвестиційного податкового кредиту як виду дотації, що значно покращило б виробничу діяльність аграрних підприємств, зокрема в розрізі рентабельності, як комплексного показника ефективності ведення господарства і сприяло б зміцненню конкурентоспроможності сільського господарства як на внутрішньому, так і на зовнішньому аграрному ринку.

До спеціальних пропозицій банків для аграріїв, на які необхідно звернути увагу, відносяться вексельне фінансування за допомогою авалювання векселів, форвард, лізинг, акредитивні операції тощо.

При цьому агровиробникам надається можливість придбати товари у компанії-партнера банку на умовах відстрочки платежу, але сплативши в кілька разів меншу ціну за бажане фінансування, ніж ставка за банківським кредитом. Такі пропозиції на сьогодні (2015 р.) є в ПАТ «ПУМБ», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та у ПАТ «Креді Агриколь Банк». Серед спеціальних програм для аграріїв можна також виділити фінансування будівництва елеваторних комплексів, інші партнерські програми кредитування для аграрних товаровиробників (придбання техніки, поповнення обігових коштів та ін.). Ці банківські продукти широко представлені у ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». Все частіше обов'язковою умовою отримання банківського кредиту підприємством АПК є обов'язкове використання так званих «пакетних послуг», до яких, зокрема, належить відкриття поточного рахунку та переведення

розрахунків повністю або частково в банк, що надає кредит, відкриття депозиту, зарплатний проект та ін.

Акцентуємо увагу, що банки з особливою обережністю ставляться до довгострокового кредитування аграріїв. Це підтверджується, окрім статистичних показників, малим асортиментом інвестиційних програм.

До основних причин гальмування динамічного зростання довгострокових кредитних вкладень необхідно віднести нестабільний фінансовий стан аграрних підприємств; недостатнє правове регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням кредитів; високі відсоткові ставки. Перелічені фактори призвели до того, що лише незначна частина банків здійснює довгострокове кредитування підприємств АПК на досить жорстких умовах [2].

Вагомою причиною відмови банків у кредитуванні сільськогосподарських виробників є відсутність ліквідної застави, яка, на жаль, є застарілою, або не перебуває у власності підприємства (більшість аграріїв працюють на орендованих землях). Ще в 2012 році Верховною Радою було ухвалено закон про запровадження такого інструмента, як аграрні розписки, які аграрії змогли б надавати банкам для забезпечення по кредитах. Однак цей інструмент реально запрацював тільки лише у 2015 році, коли у Полтавській області реалізовувався пілотний проект та було видано 10 аграрних розписок на 40 млн. грн., а ще 50 агророзписок на 120 млн. грн. було видано в 2016 році. Але нещодавно Національний банк своєю постановою № 351 від 30.06.2016р. прирівняв кредити, забезпечені розписками, до незабезпечених, тим самим створив велику перешкоду для розвитку такого вигідного інструменту фінансування, тому що банкам потрібно було перерахувати інший розмір кредитного ризику за новими вимогами. На нашу думку, аграрні розписки повинні покращити доступ до фінансових та матеріально-технічних ресурсів для малих і середніх сільгоспвиробників. Такий актуальний інструмент, особливо у світлі валютних ризиків, дозволить розділити їх на постачальників та аграріїв, щоб вони могли проходити їх із мінімальними втратами у кризові періоди.

В Україні треба ще багато зробити у сфері інвестицій. Разом з тим можна очікувати, що багато потенційних інвесторів будуть готові до посилення своєї діяльності в Україні, якщо процес реформ активно продовжуватиметься і якщо буде видно, що Уряд України оперативно й цілеспрямовано працює над усуненням існуючих перешкод[7]. В контексті цього ми розглядаємо проведення активної державної політики зі стимулювання розвитку інвестиційної діяльності банків, спрямованої на підтримку агровиробників, вдосконалення податкового, митного, земельного, корпоративного законодавства, забезпечення стабільності і передбачуваності правового поля, перетворення фондового ринку в ефективний механізм заощаджень суб'єктів агропромислового сектору.

Висновки. Аналіз обсягів залучених інвестиційних ресурсів дає підстави стверджувати, що з поступовим збільшенням обсягів наданих банками кредитів спостерігається підвищення індексу сільськогосподарської продукції та прибутковості (рентабельності) підприємств. Але вплив таких макроекономічних факторів, як інфляція, валютні коливання, рівень безробіття, рівень закупівельних цін на сировину та логістику збільшують собівартість і тим самим знижують рентабельність сільськогосподарської галузі. Для того, щоб наша країна була потужною сільськогосподарською державою, потрібно підтримувати та розвивати нові методи фінансування агропідприємств. Трансформаційні процеси, які розвиваються на фінансовому ринку стосовно інвестиційного кредитування, сприяють економічному зростанню України. Подальших досліджень потребують інноваційні заходи щодо мінімізації витрат на собівартість виготовлення сільгосппродукції та мінімізації ризиків при її реалізації на світових ринках.

Список використаних джерел

1. Березовик В. М. Кредитні відносини банків з агропромисловим комплексом України / В.М. Березовик // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 18–23.
2. Ісаян А. М. Ризики при кредитуванні підприємств АПК та інструменти

їх мінімізації / А. М. Ісаян // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 2. – С. 29–33.

3. Малій О.Г. Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал : [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/kredituvannya-agrovirobnictva-tendencii-ta-efektivnist.html>

4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

6. Пересада А.А. Проектне фінансування: Підручник. – А.А. Пересада, Т.В. Майорова, О.О. Ляхова – К.: КНЕУ, 2005. – 736 с.

7. Пересада А. А. Інвестиційний аналіз : підручник / А. А. Пересада, Ю. М. Коваленко, С. В. Онікієнко. – К. : КНЕУ, 2013. – 485 с.

8. Шанін О. В. Тенденції формування фінансово-економічної результативності аграрних формувань України / О. В. Шанін// Економічний аналіз. – 2015 рік. – Т. 20.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/fox/Downloads/ecan_2015_20_14%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/fox/Downloads/ecan_2015_20_14%20(1).pdf)

Калита Тетяна Анатоліївна - асистент кафедри фінансових ринків Університету державної фіскальної служби, м. Ірпінь

Ключка С. С.

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті розглядаються наукові підходи до визначення сутності економічної безпеки та її місце в структурі національної безпеки, на основі розгляду теоретичних та методичних підходів здійснена оцінка й класифікація загроз економічної безпеки в сучасних умовах.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, фінансовий контроль.

Ключка С. С.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

В статье рассматриваются научные подходы к определению сущности экономической безопасности и ее место в структуре национальной безопасности, на основе рассмотрения теоретических и методических подходов осуществлена оценка и классификация угроз экономической безопасности в современных условиях.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, финансовый контроль.

Kliuchka S. S.

THEORETICAL CONCEPTUALIZATION OF ECONOMIC SECURITY UNDER REALIZATION OF NATIONAL INTERESTS

In the article is overview the scientific approaches to the determination of nature of economic security and of its place in the National security structure. Based on the analysis of theoretical and methodologic approached was made the rating and classification of economic security risks in current conditions.

Keywords: security, national security, economic security, financial control.

Визначення та концептуальне закріплення предмету національного інтересу є ключовим завданням будь-якої країни. Україна як держава повинна дбати про свою національну безпеку. Цього ж вимагає і зміцнення української державності. Тактичні форми та об'єктивні умови реалізації національного інтересу обумовлюють суть проблеми забезпечення державою національної безпеки.

Мала енциклопедія етнодержавознавства дає наступне визначення національних інтересів – «це реальна причина дій нації й держави, спрямованих на своє виживання, функціонування й розвиток або сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль в стратегії і тактиці в галузі національної безпеки [1, с.116].

В умовах сучасних викликів інтерпретація «національного інтересу» носить прагматичний характер, та, на нашу думку, орієнтується на спроможність держави досягати поставлених перед собою цілей.

Як зазначає А.І. Соловйов, «національний інтерес являє собою надзвичайно важливий орієнтир самостійної політичної діяльності національно – орієнтованих сил в системі державної влади. Національний інтерес є основоположною умовою набуття людьми національної і культурної ідентичності, він в концентрованій формі виражає ті цілі і способи їх досягнення, які закріплюють за національними рухами той або інший політичний статус як в середині країни, так і на міжнародній арені [2, с.183].

Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси визначено як «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [3]. Відповідно, як вказує А.Кузьменко національний інтерес є визначальним джерелом формування стратегічної мети, стратегічних завдань, об'єкту спрямувань і напрямків розвитку нації, методів і форм їх реалізації, який за своєю спрямованістю орієнтований на виживання і прогресивний

розвиток, і, певною мірою, лідерства особи, суспільства, держави [4].

Український дослідник Ф. Медвідь вважає, що про національні інтереси слід говорити як про внутрішні, тоді як зовнішніми інтересами є національно – державні. Він вважає, що найголовнішим національним інтересом для нації як політичного суб'єкта є збереження її ідентичності і культурно – мовної самобутності. На думку науковця, структурними елементами національного інтересу є зміцнення економічної могутності та основі своїх внутрішніх ресурсів, примноження і раціонального використання національного багатства, гармонічний розвиток продуктивних сил, що функціонують на території країни, захист територіальної цілісності, а також розвиток культури і мови [5, с. 52 - 53].

Найбільш широко поняття «національний інтерес» розкрито в роботі Ю. Макар, який називає основними групами національних інтересів України такі:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичних інтересів;

- економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;

- регіональні, субрегіональні та локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України [6, С.193].

Головним національним інтересом є сталий розвиток економіки та добробуту громадян України. Проблему національних інтересів не можна розглядати окремо від поняття «національної безпеки». Так, Ф.М. Медвідь, В.Х. Дієго Доносо та І. С. Рзаєв у своїй публікації стверджують, що національна безпека є своєрідним синтезом інтересів та потреб всіх соціальних суб'єктів [7, С.43]. Забезпечення національних інтересів та економічної безпеки – найважливіші функції держави, реалізація яких покликана посилювати позиції ззовні країни.

Етимологічно термін «безпека» походить від грец. «володіти ситуацією» і саме це зараз для нашої держави є першочерговим завданням. Економічна

безпека держави є однією з найважливіших ланок єдиної системи національної безпеки, що представляє комплекс заходів із забезпечення захисту національних інтересів. Економічна безпека держави розглядається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [8].

Актуальність наукових досліджень з цього питання дозволяють визначити пошук пріоритетів державної економічної політики. В Україні поняття «економічна безпека» визвало справжній науковий інтерес на початку 1990 – х рр. Одним з основоположників дослідження питань з економічної безпеки, після написання підручника «Економічна безпека держави», можна вважати Г. Пастернак – Таранушенка, який визначає, що «економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [9, С.29].

Поняття «національної економічної безпеки» Е. Олейников розглядає як «стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально – спрямований розвиток держави в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал держави, навіть при найбільш неприємних варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх інтересів». Економічна безпека як одна зі складових національної безпеки відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю держави, її військово-економічним потенціалом і національною безпекою. За цього матеріальною основою економічної безпеки є незалежний рівень розвитку продуктивних сил [10].

На думку М. Пендюри, економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [11].

Сутність національної економічної безпеки у визначенні С.Афонцева,

полягає у «стійкості національної економічної системи до ендогенних і екзогенних шоків економічного або політичного походження, що проявляється в її здатності нейтралізувати потенційні джерела негативних шоків і мінімізувати збиток, пов'язаний з шоками, що реально відбулися» [12].

Економічна й національна безпека держави характеризує ступінь задоволення національних та економічних інтересів України. Економічна безпека держави, в свою чергу, залежить від економічної незалежності.

Економічна безпека є свого роду забезпеченням в довгостроковій перспективі незалежності, стабільності та розвитку.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України своїм наказом «Про затвердження Методичних рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» визнало економічну безпеку як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Як вважають американські вчені, економічна безпека повинна відповідати принаймні двом умовам. По – перше, це збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосується розвитку економіки в цілому. По – друге, це збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [14, С.34].

Аналогічні вимоги до економічної безпеки висловлював Х. Маховскі. Економічна безпека, на його думку, повинна забезпечувати досить високу міру незалежності від стратегічних партнерів, тобто тих, які потенційно можуть впливати на політичні рішення, які будуть неприйнятні з комерційної точки зору [15, С.42].

На початковому етапі увагу науковців було прикуто виключно до питань економічної безпеки. Але за нинішньої кризової ситуації, що має місце в світовій фінансовій системі, роботи вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків все більше присвячуються аналізу значення та місця державних

фінансів, що забезпечують стабільний та ефективний розвиток держави.

А. Єпіфанов приходить до висновку, що ключовим моментом є здатність держави зберігати досягнутий рівень економічного розвитку незалежно від внутрішніх та зовнішніх загроз [16, С.12]. При цьому питання фінансової безпеки як підсилення економічної безпеки держави набуває особливого значення.

Економічна безпека як інструмент реалізації національних економічних інтересів впливає на весь комплекс економічних відносин: виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. З іншого боку, як базис національної економічної системи економічна безпека є найважливішою умовою, що визначає характер розвитку всього комплексу економічних відносин. Взаємозв'язок процесів, складових економічних відносин передбачає комплексний підхід до їх регулювання, обумовлює взаємозв'язок напрямків економічної політики.

Забезпечення економічної безпеки держави є функцією всіх без виключення гілок державної влади. Основним стратегічним завданням держави щодо забезпечення її економічної безпеки є розробка та утримання курсу спрямованого на усунення та локалізацію наявних та ймовірних внутрішніх і зовнішніх загроз економічної безпеки.

Основою загроз економічної безпеки є рушійні сили, здатні породити небезпеку або призвести до збитку. Джерела загроз економічної безпеки – умови і фактори, які деформують систему. Ці джерела можуть бути природними, техногенними, соціальними, економічними, політичними тощо.

Існує безліч факторів ризику, небезпек, загроз і інших деструктивних обставин, які можуть вплинути на результати фінансової політики держави. Залежно від умов розвитку значимість тих або інших факторів може змінюватися. всі фактори ризику, небезпеки й загрози можуть бути згруповані по різних класифікаційних ознаках (рис. 1.). відповідно до даної класифікації, передбачувані загрози виникають за певних умов. Вони відомі з історичного досвіду й результатів реалізації державної економічної політики минутого,

вчасно виявлені й узагальнені економічною наукою. Непередбачені небезпеки й загрози виникають раптово, зненацька, уперше. Вони, як правило, пов'язані з непередбаченими діями третіх осіб, зміною правового поля, несподіваною деформацією соціально-економічної або політичної ситуації, форс – мажорними обставинами тощо) виникають без участі органів влади, не залежні від прийнятих ними рішень, дій. Їх необхідно розпізнавати й обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій (конкуруючих або тих, що співпрацюють між собою). Тому і їхнє запобігання багато в чому пов'язане із впливом на суб'єктів економічних відносин.

Таким чином, оцінка й класифікація загроз економічній безпеці різноманітна й різноманітна. Зовнішні (екзогенні) загрози пов'язані з несприятливими процесами у світовій економіці (міжнародні валютно-фінансові відносини, міжнародна торгівля, світовий ринок капіталу).

До зовнішніх віднесені: загрози втрати конкурентних переваг у стратегічно важливих галузях; загрози, обумовлені низьким рівнем економічного потенціалу й конкурентних позицій на світовому ринку; загрози, обумовлені геополітичним положенням країни (агресія, військово-політичні конфлікти, тероризм тощо); загрози, обумовлені економічною експансією домінуючих економік і військово-політичних союзів; загрози, обумовлені імпоротною інтервенцією на внутрішні ринки стратегічно важливих товарів і послуг.

Внутрішні фактори пов'язані з діяльністю органів державної влади, макроекономічною й мікроекономічною нестабільністю ринкової економіки. Вони обумовлені тими процесами, які виникають у ході реалізації економічної політики держави. Це, насамперед, якість ухвалених рішень органами влади й механізм їхнього виконання (бюджетна й податкова дисципліна, дотримання законодавства тощо).

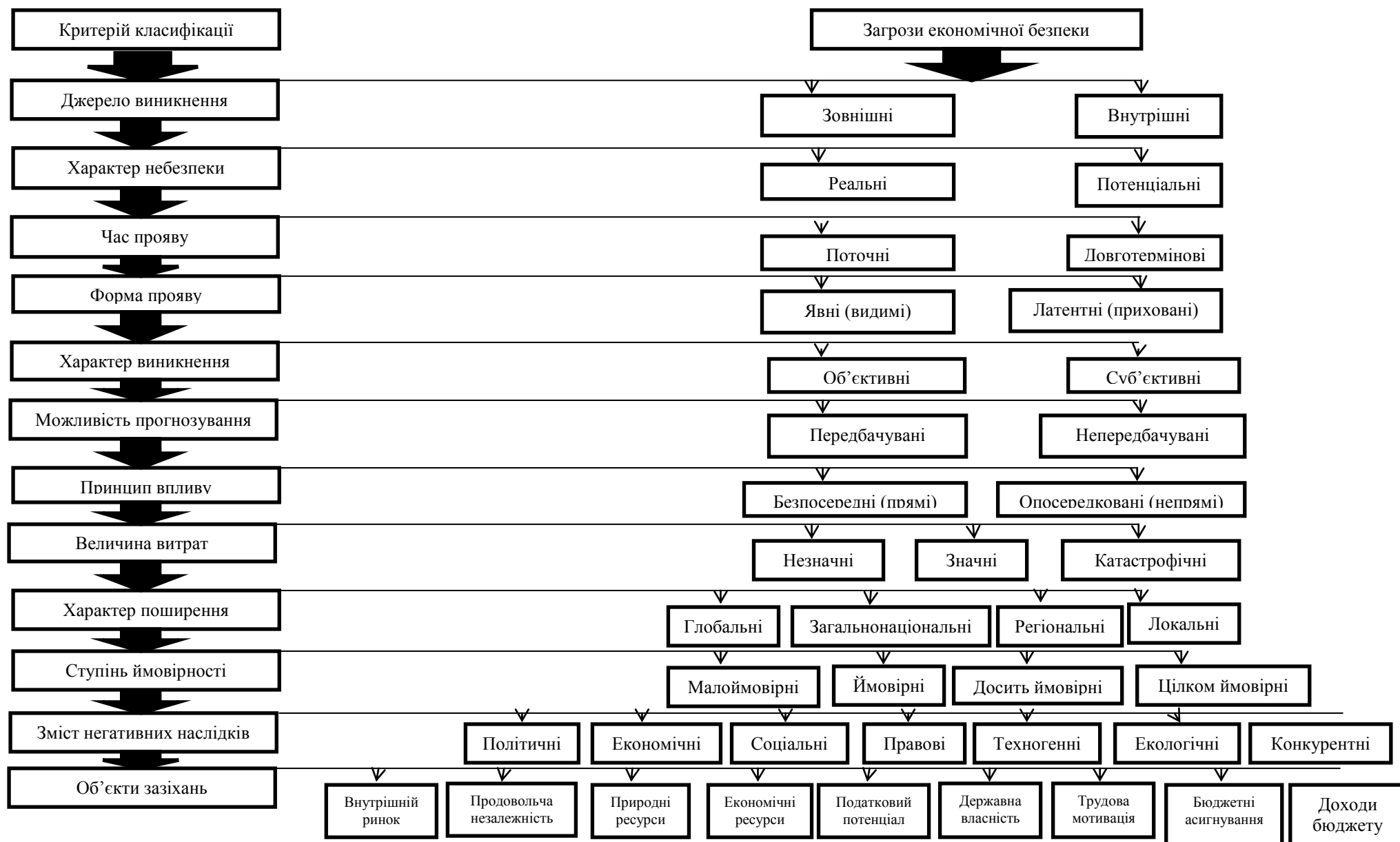

Рис.1. Класифікація загроз економічної безпеки держави за факторами ризику (уточнено за [17, С.144])

До внутрішніх (ендогенних) віднесені: загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави у відношенні детермінант конкурентних переваг, що знижує рівень конкурентоспроможності країни; загрози, обумовлені нераціональною галузевою й регіональною структурою ВВП; загрози, обумовлені недосконалістю інституціонального середовища відносно екології й нераціональною економічною політикою у відношенні екстерналій, що виникають у процесі економічної діяльності; загрози, обумовлені відсутністю або недостатнім обсягом стратегічних резервів; загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави відносно соціальної сфери, що викликає високий рівень бідності, криміналізації й соціальної напруженості в суспільстві.

Крім цього, розрізняють: реальні загрози, що вже виникли, й потенційні, які можуть відбутися в результаті яких-небудь змін; загрози у формі цілеспрямованих дій одного суб'єкта проти іншого або стихійні як результат випадкових явищ; загрози безпосередні, які прямо викликають негативні процеси й опосередковані, виникаючі при здійсненні додаткових дій. За часом прояву загрози діляться на поточні (регулярні), що породжують небажані зміни протягом короткого часу, і довготермінові, які можуть викликати небажані явища через тривалий проміжок часу.

Для успішного розвитку держави особливу значимість мають соціально – економічні фактори. До таких факторів можна віднести: стан фінансування різних сфер життєдіяльності суспільства на державному й регіональному рівнях, економічний потенціал тощо.

Фінанси займають окрему позицію в системі економічної безпеки держави, вони мають формувати доходи та накопичення суб'єктів фінансового ринку та держави з метою подальшого розподілу та інвестування. Фінанси є фундаментальною, узагальнюючою, багатогранною економічною категорією, яка характеризує утворення, розподілу і перерозподілу грошових коштів держави, регіонів, юридичних та фізичних осіб у процесі формування їх доходів, витрат, накопичень[18]. Категорія

фінансів відображає суспільно – політичну та соціально – економічну систему в певних умовах і в складі якої функціонує фінансова система. Державні фінанси через реалізацію функцій держави прямо впливають на всі економічні та соціальні процеси. До системи державних фінансів можна віднести:

- державний бюджет;
- державний борг;
- державний кредит і державні закупівлі;
- резервний фонд;
- фінанси державних позабюджетних фондів;
- фінанси державних підприємств.

Сутність економічної категорії проявляється в її функціях, або, по – іншому, функція є формою прояву сутності. Шляхом виконання функцій відбувається об'єднання абстрактної сутності категорії з практичними формами її реалізації. Більшість економістів [19, 20] вважають, що фінансам притаманні три функції – розподільна, контрольна і регулятивна. Водночас, у літературі можна знайти твердження, що фінансам притаманні й інші функції: оперативна, стимулююча, перерозподільна, відтворна.

Сутність фінансового контролю як провідної функції фінансів зводиться до перевірки точного дотримання фінансового законодавства, своєчасності й повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, податковою службою, кредитно–банківською системою, а також взаємних зобов'язань підприємств за розрахунками і платежами [20]. В умовах сучасних викликів фінансовий контроль спрямовано на забезпечення динамічного розвитку суспільного та приватного виробництва, прискорення науково – технічного прогресу. Його призначення полягає у сприянні успішній реалізації фінансової політики держави, забезпеченні стану законності у процесі формування та використання фінансових ресурсів у всіх сферах господарської діяльності [21].

Фінансовий контроль існує в будь – якому суспільстві, що обумовлено необхідністю впорядкування економічних, розподільних, фінансових, бюджетних, податкових та інших відносин. Значні соціально-економічні перетворення, що відбулися в Україні в останні роки, відповідним чином позначилися на трансформації змісту, функцій, методів та механізмів фінансового контролю. Фінансовий контроль реалізується в різних напрямках [22].

На нашу думку, державний фінансовий контроль є одним із найважливіших видів фінансового контролю, що здійснюється державою. Справді, будь-яка діяльність (зокрема, діяльність державних органів) вимагає певних фінансових витрат, результати ж її так чи інакше мають фінансові наслідки, які в сучасному світі певним чином визначають все інше, виступаючи так званою «відправною точкою» прийняття управлінських рішень. Взагалі ж на сучасному етапі економічного розвитку фінансові відносини пронизують усі сфери господарської діяльності держави і її економічних суб'єктів, всі стадії суспільного виробництва. Державний фінансовий контроль є об'єктивно необхідним елементом економічного механізму при будь-якому способі виробництва, функцією державного управління, проявом контрольної функції фінансів, через які реалізуються фінансові відносини (рис. 2).

Досліджуючи фінансовий контроль як функцію держави по формуванню та ефективному розподілу бюджетних і позабюджетних коштів, накопичень, використання та закупівлю державного майна визначаємо, що він виступає важливим фактором забезпечення економічної та фінансової безпеки країни.

Економічна безпека як інструмент реалізації національних економічних інтересів впливає на весь комплекс економічних відносин: виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. З іншого боку, як базис національної економічної системи, економічна безпека є найважливішою умовою, що визначає характер розвитку всього комплексу економічних відносин [23, с. 304].

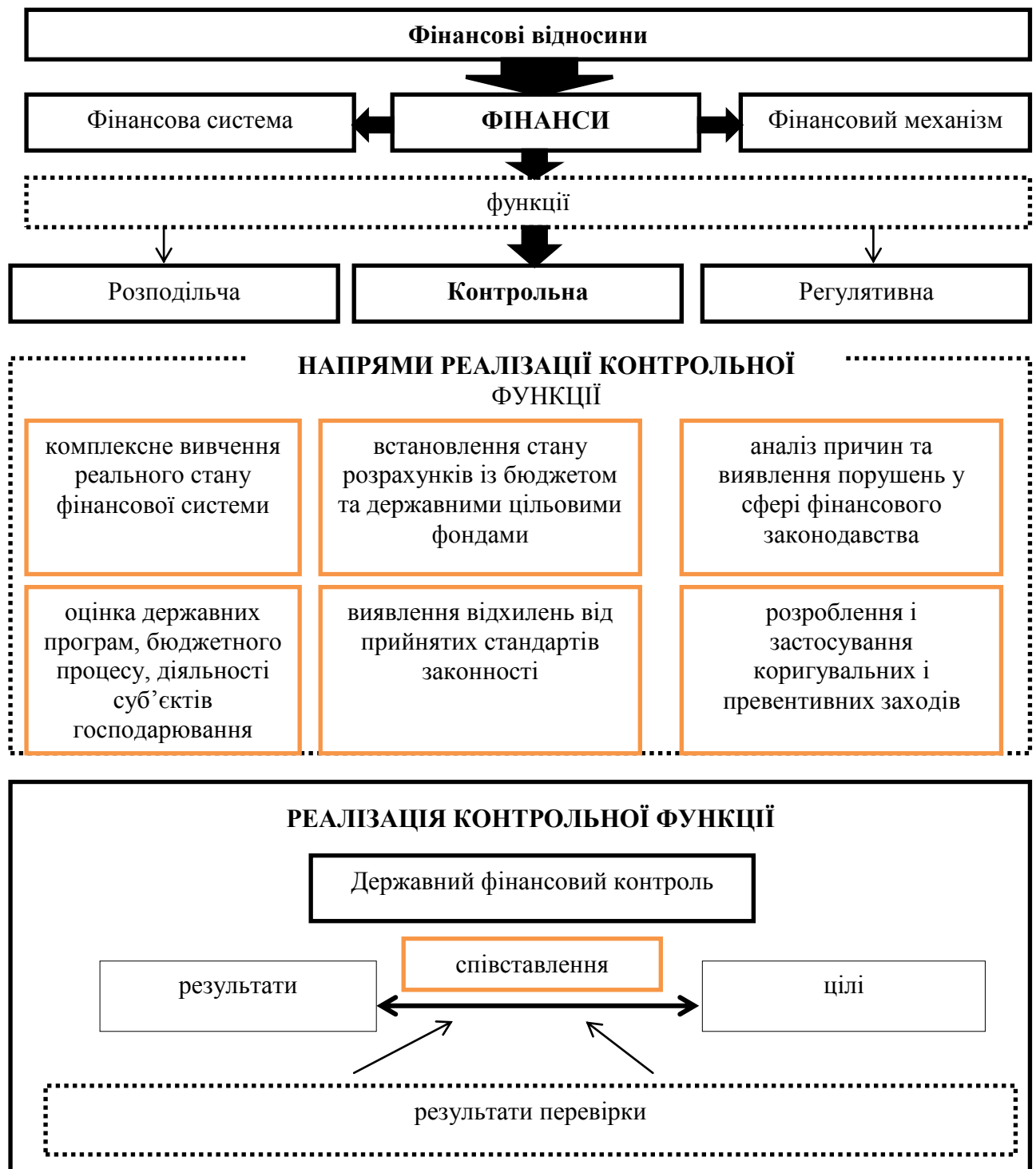

Рис. 2 Місце державного фінансового контролю в системі фінансових відносин

Тобто, під забезпеченням економічної безпеки держави слід розуміти поєднання фінансового, економічного та соціального потенціалів в наявних політичних та правових умовах, що мають сприяти довгостроковому

виробництву максимальної кількості економічних і соціальних ресурсів у розрахунку на одиницю населення в умовах ефективного використання наявних ресурсів та головне, держава повинна певною мірою мати високу ступінь незалежності від стратегічних партнерів та країн – сусідів, оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози. Забезпечення економічної безпеки має бути невід’ємною функцією всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової та забезпечуватись чіткою координацією всіх суб’єктів у сфері забезпечення економічної безпеки через механізми контролю за динамікою економічних процесів і використанням державних фінансів.

Список використаних джерел

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права імені В. М. Корецького; ред. кол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
2. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А.И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 559 с.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964 – IV.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Кузьменко А. Проблема відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2008. - №10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2432>.
5. Медвідь Ф. Національно – державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції / Ф. Медвідь // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – Вип. 70 – 72. – С. 52 – 54.
6. Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії / Ю. Макар // Україна – Європа – Світ: Збірник наукових праць. – 2008. – С.191 – 198.
7. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України у світі, що змінюється / Ф. Медвідь, В.Х. Дієго Доносо, Рзаєв Ільхам Сагіб Огли // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип.3 (30). – С.42 – 45.
8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 р. // Правові системи НАУ. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.
9. Пастернак – Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г.А. Пастернак – Таранушенко; за ред. проф. Б.Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.

10. Олейников Е.А. Экономическая безопасность (теория и практика) [Текст]: учебник / Е.А. Олейников. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.
11. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М.М. Пендюра. – К.: [б.в.], 2005. – 212 с.
12. Афонцев С. А. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности / С.А. Афонцев // Россия XXI [Текст]. – 2001. - №2. – С.38.
13. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. інст-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
14. Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten / H. Machovski // Aus Politik u. Zeitgeschichte. – Bonn. - №5/ - P. 39 – 44.
15. Murdoch C. Economic factors as objects of security: Economics security&vulnerability / K. Knorr, F. Trager. - Economics interests& national security. – Lawrence. – 2001. – 867 p.
16. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія [монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф. А.О. Єпіфанова, [А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домброський та ін.]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
17. Петрушевська В. Економічна безпека держави: зміст і класифікація загроз // Ефективність державного управління. – 2012. Вип. 32. – с. 441 – 448.
18. Фінанси // Фінансово – кредитний енциклопедичний словник [Текст] / за заг. ред. А.Г. Грязнова. – М.: Фінанси і статистика, 2002. – 1045 с.
19. Симоненко В.К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) [Текст]: монографія / В.К. Симоненко, О.І. Барановський, П.С. Петренко. – К.: Знання України, 2006. – 280 с.
20. Шутов М.І. Державний фінансовий контроль в Україні (теорія і практика) [Текст]: монографія / М.І. Шутов, В.А. Бабенко, Н.М. Стоянова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 136 с.
21. Микитюк І. Система управління якістю державного фінансового контролю / І. Микитюк // Вісник КНТЕУ [Текст]. – 2008. - №3. – С.41 – 48.
22. Овсянников Л. Н. Контроль внешний и внутренний: условия взаимодействия / Л. Н. Овсянников // Финансы [Текст]. – 2008. - №11. – С.58 – 64.
23. Чепель О. М. Економічна безпека у контексті державної економічної політики України / О. М. Чепель. – Научный вестник ДГМА. – 2009. – № 1 (4Е). – С. 301–308

Ключка Сергій Сергійович – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України, м. Київ

Коротун В. І.

Новицька Н. В.

НЕЛЕГАЛЬНИЙ РИНОК АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИЧНОЇ ОЦІНКИ

У статті узагальнено основні методики оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв, проведено їх класифікацію, визначено переваги та недоліки, зроблено висновки про доцільність одночасного застосування кількох методик, імплементація яких у вітчизняну практику оподаткування дозволить розробити ряд заходів щодо скорочення нелегального ринку алкогольних напоїв.

Ключові слова: *нелегальний ринок алкогольних напоїв, нелегальне споживання алкогольних напоїв, необліковані алкогольні напої, концепція податкових розривів, акцизний податок*

Коротун В. И.

Новицкая Н. В.

ТЕНЕВОЙ СЕКТОР РЫНКА АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

В статье обобщены основные методики оценки нелегального рынка алкогольных напитков, проведена их классификация, определены преимущества и недостатки, сделаны выводы о целесообразности одновременного применения нескольких методик, выполнение которых в отечественную практику налогообложения позволит разработать ряд мер по сокращению нелегального рынка алкогольных напитков

Ключевые слова: *нелегальный рынок алкогольных напитков, нелегальное потребление алкогольных напитков, неучтенные алкогольные напитки, концепция налоговых разрывов, акцизный налог*

Korotun V. I.

Novytska N. V.

THE SHADOW SECTOR OF MARKET OF ALCOHOL

BEVERAGES IN UKRAINE: PROBLEMS OF STATISTICAL ASSESSMENT

The article is devoted to generalize the basic methodology for assessing illegal alcohol market, held classification, identified advantages and disadvantages, conclusions on the feasibility of simultaneous application of several techniques, implementation of which the national tax practice will develop a series of measures to reduce illegal alcohol market.

Keywords: *illegal market of alcohol, illegal consumption of alcohol, unrecorded alcohol, the concept of tax gaps, excise tax*

Постановка проблеми. В період тривалих податкових трансформацій в Україні, які мають на меті підвищення фіскальної ефективності податків та забезпечення збалансованості бюджету, надзвичайно своєчасними є питання, пов'язані з розробкою методики оцінки та шляхів скорочення нелегального ринку алкогольних напоїв України. Це дозволить не збільшуючи загального податкового навантаження суттєво підвищити податкові надходження акцизного податку. Крім цього потрібно зазначити, що неефективні заходи протидії нелегальному обігу алкогольних напоїв окрім значних втрат податкових надходжень акцизного податку зумовлюють також значні ризики для здоров'я населення та громадського порядку. Адже алкогольні напої, придбані поза легальним ринком часто містять небезпечні хімічні речовини, такі як: метанол, ізопропіловий спирт та ін., які викликають токсичний гепатит, сліпоту і смерть. А контрабанда алкогольних напоїв часто пов'язана з іншими видами незаконної діяльності, включаючи контрабанду наркотиків, проституцію, насильство, відмивання грошей і тероризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині розроблено значну кількість методів оцінки розмірів тіньового сектору економіки в цілому [1; 2; 3] та нелегального ринку алкогольних напоїв зокрема [4; 5; 6]. Проте вся різноаспектність цих методів базується на аналізі лише окремих та обмежених

її проявів. Через це отримані результати аналізу часто піддаються жорсткій критиці з огляду на об'єктивну реальність. У зв'язку з цим метою даної статті є аналіз, систематизація, класифікація методичного забезпечення оцінки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв в Україні, виділення переваг та недоліків, для з'ясування найбільш сучасних та ефективних, імплементація яких дозволить розробити ряд заходів щодо скорочення його розмірів.

В першу чергу варто відмітити, що під нелегальним ринком алкогольних напоїв розуміється ринок, який заборонений законом та обслуговує потреби тіньової економіки, що є несанкціонованою господарською діяльністю [7]. Нелегальний ринок алкогольних напоїв передбачає обіг необлікованих алкогольних напоїв, тих що не відображаються в офіційній статистиці та неоподатковуваних, основними видами з яких є: контрабандні; контрафактні; алкогольні напої власного виробництва; сурогатні; алкогольні напої отримані внаслідок шахрайства; транскордонні покупки.

Для цілей даної роботи обсяг нелегального ринку алкогольних напоїв ($HP_{ан}$) буде визначатись як сума обсягів незаконного виробництва (HB), імпорту на митну територію України (HI) та реалізації поза легальною торгівельною мережею ($P_{плтм}$).

$$HP_{ан} = HB + HI + P_{плтм} \quad (1)$$

А частку нелегального ринку алкогольних напоїв ($Ч_{нр}$) варто визначати як

$$Ч_{нр} = \frac{HP_{ан}}{ЗС} \cdot 100 \%, \quad (2)$$

$ЗС$ – загальне споживання алкогольних напоїв.

Варто зазначити, що особливості об'єкта дослідження та відсутність єдиної офіційно затвердженої методики оцінки обсягів нелегального ринку та його частки зумовлюють необхідність використання декількох взаємодоповнюючих методик оцінки. Для чіткої структуризації, виділення переваг та недоліків необхідним є проведення їх класифікації (рис. 1). Основним критерієм, за яким варто класифікувати методики є критерій

особливості предмету дослідження, а саме те, що автори розуміють під нелегальним ринком. Так, окремі автори методик орієнтуються лише на протизаконну діяльність [5]. Відмітимо, що протизаконна діяльність є складовою тіньової економіки, що базується на господарській діяльності, яка в принципі повинна враховуватись та контролюватись державою, а також оподатковуватись.

Решта методик спрямована на оцінку обсягів тіньової економіки, сформованої легальною господарською діяльністю, яке не піддається оподаткуванню, тобто мають місце факти ухилення від оподаткування. Яскравим прикладом такої діяльності є виробництво алкогольної продукції та тютюнових виробів незареєстрованими у встановленому порядку виробниками.

Рис. 1. Класифікація методик оцінки тіньового сектору

Джерело: розроблено на основі [3; 4; 5; 6; 8; 9]

Іншим критерієм класифікації методик є методи дослідження. За цим критерієм методики поділяються на ті, що базуються на мікрометодах та макрометодах. В методиках, що базуються на мікрометодах використовуються різного роду опитування. Респондентами можуть бути як

споживачі підакцизної продукції, так і експерти (працівники підприємств сфери). Мікрометоди характеризуються безпосередністю в інформаційних потоках, тому їх ще можна назвати прямими. У разі оцінки обсягів тіньового сектору алкогольних напоїв на основі опитувань їх споживачів за висновками білоруських дослідників варто зважати на те, що відповіді респондентів значною мірою залежать від їх психології, формулювання питань і обставин дослідження. Окрім цього, результати також можуть містити суттєві суперечності, до яких варто віднести те, що дослідження обсягів споживання алкогольних напоїв з використанням цього методу можна отримати дані, що є навіть нижчими за офіційні рівні споживання. Зниження тяжкості негативних проблем при опитуванні загальнолюдська особливість [8].

На відміну від мікрометодів, особливістю макрометодів є використання у якості інформаційної бази макропоказників. У більшості випадків оцінка здійснюється з використанням балансового методу, який базується на порівнянні різних показників однієї предметної області, враховуючи наявність казуальності між ними, а також шляхом зіставлення значень одного показника, виміряного різними методами. Методологічною основою більшості методик оцінки, заснованих на макрометадах є метод розбіжностей. Суть цього методу полягає в тому, що індикатор тіньової економіки розраховується як розбіжність між витратами та доходами, а також різниця доходів оцінених різними способами. Наприклад, аналізується різниця між ВВП, розрахованим за виробничим та розподільчим методами та методом кінцевого використання [10]. Джерелом даних про сукупний дохід є податкова інформація, а про витрати – спеціально організовані дослідження. Отже, можна зазначити, що специфіка макрометодів, а саме оперування інтегральними показниками, зумовлює дещо завищену оцінку частки нелегального ринку. Водночас використання мікрометодів – занижену оцінку, що пояснюється неповнотою використовуваної інформації, можливістю її завідомого викривлення [6]. Зважаючи на значні недоліки у застосуванні мікрометодів для оцінки обсягів нелегального ринку

алкогольних напоїв необхідно більш детально дослідити макрометоди. Вважаємо за доцільне використовувати декілька з них, для отримання частки нелегального ринку в певному інтервалі. Але оскільки в Україні відсутня єдина методична основа для цього на фоні значної кількості апробованих підходів у зарубіжній практиці, тому вбачаємо доцільним проаналізувати макрометоди оцінки, що використовуються окремими країнами світу з одночасним визначенням можливостей їхньої адаптації до вітчизняних реалій.

Так, у Великобританії використовується розроблена спеціалістами фіскальних органів методика оцінки частки тіньового сектору ринку підакцизних товарів на основі концепції податкових розривів, що відповідає методології статистичної служби і постійно вдосконалюється [7]. Методика заснована на концепції „податкового розриву”, який визначається як різниця між податками, що фактично надійшли до бюджету і податками, які повинні бути сплачені (теоретичне податкове зобов’язання). Теоретичне податкове зобов’язання – сплачені податки за умови, що всі громадяни і компанії погодилися з діючим податковим законодавством, а також порядком їх сплати, затвердженим HMRC.

Сукупні теоретичні податкові зобов’язання розраховуються як податковий розрив плюс мобілізовані податкові надходження. За іншим визначенням податковий розрив – це сума втрат податкових надходжень через неплатежі, використання схем ухилення від сплати податків, удавані угоди, помилки, невжиття належних заходів, ухилення від сплати податків, тіньову економіку та організовану злочинність. Визначається як різниця між сумою податків, що є фактично сплаченими, і сумою податків, які теоретично повинні бути сплачені. Спочатку оцінюється загальний обсяг споживання (СС), від якого потім віднімається законне споживання (ЗС). В даному випадку інформаційною базою для визначення рівня законного споживання виступають дані декларацій з акцизного податку, які подаються платниками податків до фіскальних органів.

Отриманий результат є обсягом нелегального ринку алкогольних напоїв (НЛС):

$$НЛС = СС - ЛС \quad (3)$$

Дане рівняння дозволяє оцінити обсяг товарів, що надходять до кінцевого споживача через нелегальний ринок. Для розрахунку частки нелегального ринку, споживання ділиться на сукупне та легальне.

Для отримання вартісних показників втрат податкових надходжень від незаконного споживання використовуються дані стосовно ставок акцизу та ПДВ. Тоді втрати податкових надходжень (ПВ) розраховують за формулою:

$$ПВ = ТС \cdot СA_{АН} + (Q_{IL} \cdot (ЦC_{АН} \cdot ПДВ_{ч})), \quad (4)$$

де $СA_{АН}$ – ставка акцизного податку на алкогольні напої;

Q_{IL} – обсяг реалізації алкогольних напоїв на нелегальному ринку;

$ЦC_{АН}$ – середня ціна алкогольних напоїв;

$ПДВ_{ч}$ – частка ПДВ в роздрібній ціні.

Загальний (сукупний) обсяг споживання оцінюється з використанням аналізу кінцевих споживчих витрат домогосподарств. Загальний обсяг споживання алкогольних напоїв (ЗС) визначається як сума споживання алкогольних напоїв всередині країни (ВС) та обсягу транскордонних закупівель (ТЗ):

$$СС = ВС + ТЗ \quad (5)$$

Загальний рівень споживання алкогольних напоїв всередині країни (ВС) розраховуються на основі даних щодо: кількості спожитих алкогольних напоїв; середніх цін на алкогольні напої¹; середньої кількості людей у домогосподарстві²; кількості дорослого населення (18+) в домогосподарстві; підвищуючого (коригуючого) коефіцієнту. В такому випадку формула отримує вигляд:

$$ВС = \frac{СС_{дом}}{СЧ_{дом}} \cdot ЧН \cdot КК, \quad (5)$$

¹ Середні витрати домогосподарств перетворюється в обсяг їх споживання використовуючи середню ціну алкогольних напоїв

² Середні витрати на алкогольні напої на домогосподарство потім перетворюються в середні на одну особу, шляхом ділення на середнє число дорослих у домашньому господарстві

де $CC_{дом}$ – середнє споживання алкогольних напоїв домогосподарством;
 $CK_{дом}$ – середня кількість дорослого населення в домогосподарстві;
 $ЧН$ – чисельність дорослого населення у країні.
 $КК$ – коригуючий коефіцієнт.

Останній показник ($КК$) розраховується шляхом порівняння споживання алкогольних напоїв у базовому році та незалежних оцінок цього показника. Для цього приймають до уваги період, у якому, як вважається, частка тіньового ринку алкоголю була найменшою. З метою зменшення похибки вибірки, підвищуючий коефіцієнт визначається шляхом усереднення даних за три послідовні роки.

Обсяги транскордонних закупівель визначаються за формулою:

$$TZ = I_{АН} + I_{TZ} + ЗМТ, \quad (6)$$

де $I_{АН}$ – алкогольні напої, придбані за кордоном;

I_{TZ} – алкогольні напої, придбані на бортах пасажирського транспорту;

$ЗМТ$ – алкогольні напої, придбані у зонах безмитної торгівлі.

Використання даної методики уможливорює здійснення розрахунків також податкових розривів з акцизного податку і на інші підакцизні товари: пиво, тютюнові вироби та нафтопродукти. Можливість адаптації даної методики до вітчизняної практики оподаткування визначається повнотою статичної інформації Державної служби статистики України, при чому це стосується й решти методик.

У зв'язку з цим методика оцінки частки нелегального на основі концепції податкових розривів має певні недоліки, зумовлені такими факторами:

– похибка вибірки, що виникає через те, що оцінки спираються на інформацію, отриману з вибірових спостережень за окремими домогосподарствами, а не з усієї генеральної сукупності споживачів алкогольних напоїв (або тютюнових виробів). Вказані обставини можуть призвести до випадкових коливань з року в рік в оцінках податкових розривів, які не відображають фактичні зміни розміру частки тіньового

сектору;

– зсув або систематична помилка: систематичні помилки в припущеннях, які здійснюються при моделюванні, призводять до оцінок, які постійно або дуже низькі, або дуже високі (наприклад, припущення, зроблені для коригування заниження споживання тютюнових виробів та алкогольних напоїв можуть бути більшими або меншими за фактичний рівень);

У разі, якщо методика буде адаптовуватись до вітчизняної практики оподаткування варто зважати на те, що виникнуть деякі ускладнення з обчисленням підвищуючого коефіцієнта (KK) в рамках визначення обсягу споживання алкогольних напоїв всередині країни. Оскільки розрахунок коефіцієнта базується на принципі спадкоємності, який передбачає при оцінці тіньового сектору поточного року врахування оцінок, здійснених в минулих періодах.

Розглянувши методику оцінки частки нелегального ринку алкогольних напоїв на основі концепції податкових розривів, варто дослідити методику засновану на методі розбіжностей. Для її адаптації для оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв необхідно розглянути ланцюг учасників цього ринку (рис. 2).

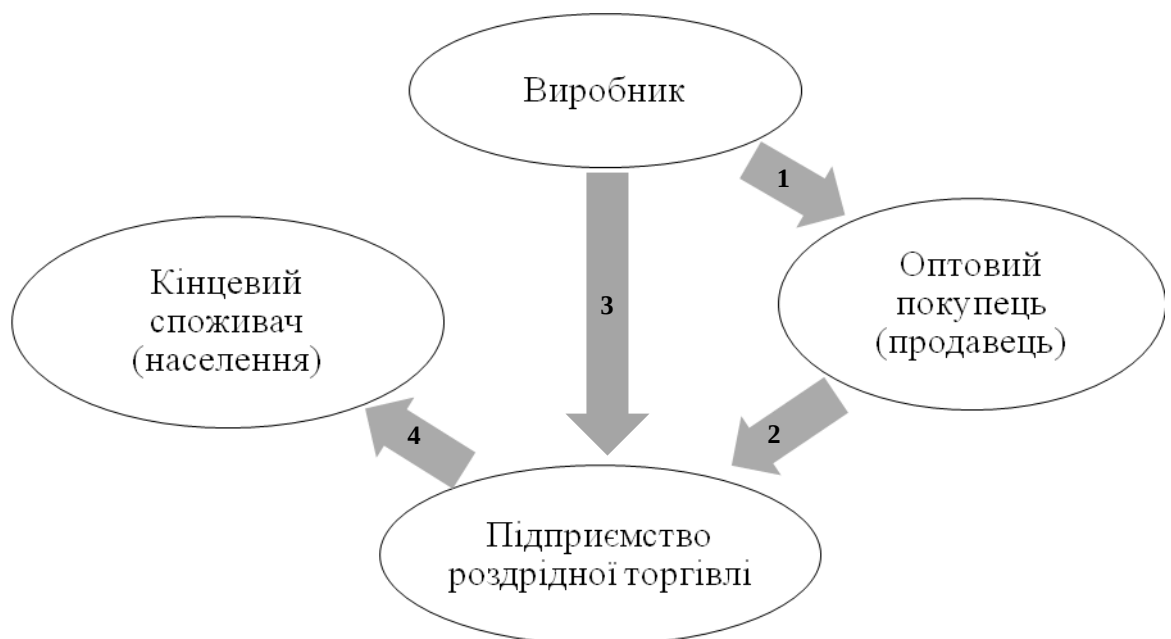

Рис. 2. Ланцюг учасників ринку алкогольних напоїв

Джерело: складено авторами

Зв'язок 1) відображає реалізацію вироблених алкогольних напоїв оптовому покупцю. Варто зважати також на те, що частина продукції передається на виробничі запаси. Також необхідно зазначити, що виробник може бути одночасно і оптовим продавцем (покупцем) придбаваючи ліцензію на оптовий продаж алкогольних напоїв (зв'язок 3). Зазвичай це відбувається перед очікуваним підвищенням ставок акцизного податку та підняттям мінімальних роздрібних цін на алкогольні напої. Зв'язок 2) показує реалізацію продукції оптовими продавцями підприємствам роздрібною торгівлі (частина продукції залишається у виробничих запасах), а 4) – кінцевим споживачам.

З використанням методу розбіжностей обсяг нелегального ринку алкогольних напоїв буде розраховуватися як сума розбіжностей, розрахована на кожному етапі руху товарів між учасниками.

$$HP = HP_{1)} + HP_{2)} + HP_{4)} \quad (8)$$

$HP_{1)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між статистичними даними щодо діяльності виробників та оптових продавців;

$HP_{2)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між статистичними даними щодо діяльності оптових покупців (продавців) та підприємств роздрібною торгівлі;

$HP_{4)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між діяльністю підприємств роздрібною торгівлі та даними опитувань щодо обсягу споживання алкогольних напоїв населенням.

Зіставляючи нелегальний ринок та загальне споживання алкогольних напоїв можна отримати частку нелегального ринку алкогольних напоїв вітчизняного виробництва.

Наведена методика не позбавлена певних недоліків у використанні. Так, враховуючи застосування в розрахунках макропоказників, результати містять значну похибку й відображають лише приблизні межі обсягів тіньового сектору. Приведений перелік статистичної інформації щодо

України не є вичерпним і може (і повинен) бути розширений в тому числі і показниками, інформація за якими знаходиться у розпорядженні фіскальних органів, зокрема це стосується даних декларацій акцизного податку, форм, 1-РС, 2-РС, 3-РС, 1-ОА, 1-ОТ та ін.

Вітчизняні науковці пропонують подібний підхід до оцінки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв, що ґрунтується на даних реалізації алкогольних напоїв у роздрібній торгівлі. Вихідними даними для розрахунку є кількість населення, легальний продаж горілки та лікєро-горілочаних виробів у торговій мережі і мережі ресторанного господарства, а також загально визнана оцінка обсягів тіньового ринку у базовому році (2008 р.). Причому розробники методики, відштовхуючись від думки більшості експертів ринку, приймають, що обсяг нелегального обороту у 2008 р. складав 20 %. Обсяг нелегального споживання визначається як різниця між загальним споживанням і легальним продажем у торговій мережі і мережі ресторанного господарства. В основі розрахунку частки тіньового ринку лежить висунута теза про те, що споживання алкогольних напоїв змінюється пропорційно до кількості населення. Тому знаючи обсяг споживання алкогольних напоїв у базовому році і кількість населення у звітному році, можна визначити приблизні обсяги споживання алкоголю у звітному році [4, с. 5–6].

Як було зазначено вище процес виробництва і обігу алкогольних напоїв передбачає значну кількість учасників: виробників (імпортерів); оптових покупців (продавців); підприємств роздрібної торгівлі; роздрібних покупців (населення). На кожному етапі виробництва та обігу алкогольних напоїв та/або тютюнових виробів присутні ризики тіньової діяльності. Тобто нелегальний ринок у даній сфері включає дві складові: нелегальне виробництво та споживання нелегальних алкогольних напоїв. Тому достовірна та об'єктивна оцінка частки нелегального ринку алкогольних напоїв уможливлується лише при врахуванні всіх етапів обігу підакцизної продукції. Водночас в методиці концентрується увага лише на нелегальному

споживанні. Крім цього, доцільним є підтвердження природи взаємозв'язку загального обсягу споживання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) та кількості населення в країні шляхом проведення кореляційно-регресійного аналізу. Також варто уточнити, що обсяги споживання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) залежать скоріше не від кількості населення, а від його вікової та гендерної структури, що, дійсно, змінюється поступово та повільно. Дана особливість актуалізує необхідність з певною періодичністю проводити аналіз структурних зрушень за даними показниками.

Передбачає врахування динаміки наявного населення й другий запропонований підхід. Автори методики проводять розрахунок обсягів тіньового ринку алкогольної продукції на основі офіційних даних про виробництво, експорт та імпорт алкогольних напоїв. Розрахунок передбачає, що перехідні запаси на кінець року готової продукції у виробників і в торгівлі залишаються приблизно однаковими, а вся реалізована на внутрішньому ринку продукція споживається. Тобто нелегальне споживання розраховується різницею загального обсягу споживання та легального, попередньо визначеного як суми обсягів виробництва та імпорту з вирахуванням обсягів експорту [4, с. 13].

Для формулювання остаточних висновків можливо використовувати три варіанти обробки отриманих оцінок: 1) вибір з двох підходів одного і орієнтування лише на його результати; 2) усереднення результатів; 3) на основі наявної додаткової інформації вибір найбільш реальної оцінки нелегального ринку.

Достатньо цікавою є методика, яка базується на середньому рівні споживання алкогольних напоїв на душу населення за даними ВООЗ і дозволяє з використанням методу розбіжностей визначати нелегальний ринок підакцизних товарів. За цією методикою нині оцінюють нелегальний ринок алкогольних напоїв в Казахстані. Варто зазначити, що використання такого підходу також не дозволяє говорити про високу точність отримуваних результатів, адже фахівці ВООЗ при визначенні загального показника

споживання також враховують споживання необлікованого алкоголю, обсяг якого визначається з застосуванням цілого набору припущень.

Середній рівень споживання алкогольних напоїв на душу населення відповідно до методології ВООЗ розраховується виходячи з даних про виробництво, імпорт, експорт та дані фіскальних органів про реалізацію таких напоїв. Споживання вимірюється в літрах чистого спирту і є сумою споживання абсолютного алкоголю за видами таких напоїв: пиво, вино, спиртні напої, інше). Інформація отримується з різних джерел. Пріоритетним джерелом отримання інформації є національні служби державної статистики; другим за пріоритетом джерелом, залежно від конкретної країни є статистика діяльності алкогольної галузі у відкритому доступі³ і третім джерелом є підрозділ Продовольчої і сільськогосподарської статистики статистичної бази даних ООН (FAOSTAT – Food and Agriculture Organization of the United Nations' statistical database).

Для країн, для яких джерелом даних є FAOSTAT до сукупного споживання може бути включені необліковане офіційною статистикою споживання. Крім того, відбулися зміни в джерелі даних для деяких країн на початку 2000-х років. Оновлення для цього показника проводиться на постійній основі, як дані стають доступними.

При визначені рівня нелегального споживання алкогольних напоїв використання даних ВООЗ щодо рівня споживання алкогольних напоїв на душу населення є суперечливим. Так, проведення ВООЗ оцінок щодо споживання алкоголю на душу населення, хоча і базуються на основі багатьох показників, є універсальними для всіх країн та відповідно не можуть враховувати специфіку кожної.

Крім того неможливо встановити ступінь валідності показників ВООЗ і через відсутність у відкритих джерелах самої методики проведення розрахунків. Водночас, як альтернативний спосіб, оцінювання рівня

³ Основні джерела: Canadean, IWSR-International Wine and Spirit Research, OIV-Міжнародна організація винограду і вина (OIV-International Organisation of Vine and Wine), Інститут вина (Wine Institute), World Drink Trends

нелегального споживання (*НС*) алкогольних напоїв може бути проведено шляхом порівняння розрахункового рівня споживання алкогольних напоїв за їх видами з відповідними показниками офіційного обігу та розрахунковими обсягами алкоголю, що виготовлені домогосподарствами для власного споживання:

$$НС = СС - ЛС - ДС, \quad (9)$$

де *НС* є обсягом нелегального ринку алкогольних напоїв, *СС* – загальний обсяг споживання, *ЛС* – обсяг легального споживання (обігу), *ДС* – обсяг споживання алкоголю виробленого домогосподарствами.

Окрім недоліків, що властиві індивідуально для кожної з наведених вище методик, варто виділити й спільні, які дещо ускладнюють процедуру їх впровадження та мінімізують достовірність результатів оцінки. Так, виходячи з даних, які подаються Державною службою статистики України, є можливість розрахунку частки нелегального ринку підакцизних товарів лише у річному вимірі. Відповідно дана обставина провокує отримання результатів з нижчим рівнем деталізації про характер тенденції тіньового сектору протягом певного часового проміжку. Переважна частина необхідних для оцінки даних оприлюднюються Державною службою статистики України з значним лагом, у більшості випадків з – річним. Відповідно, унеможлиблюється проведення аналізу стану та динаміки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв в оперативному режимі (у поточному періоді). Крім цього результати, отримані від застосування даних методик, не надають точну оцінку дійсних обсягів нелегального ринку підакцизних товарів, або зміни в короткотерміновий період. Варто інтерпретувати результати лише як довгострокову тенденцію.

Таким чином, кількість та різноаспектність підходів щодо оцінки оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв відображає той факт, що відсутня єдина позиція щодо визначення методу отримання найбільш достовірних результатів. Специфіка окремих країн та недоліки статистичної бази змушують формувати для кожної країни індивідуальні підходи на основі

комбінації існуючих. В свою чергу, це провокує появу значних розбіжностей в оцінках обсягів тіньової економіки як всередині однієї країни, так й у світовому контексті. Тому, на сьогодні вважаємо за доцільним одночасне застосування кількох методик, попередньо адаптованих до вітчизняних умов.

Вважаємо, що найбільш оптимальним підходом (за наявності відповідних статистичних даних або відомостей, отриманих шляхом опитування кінцевих споживачів алкогольних напоїв та тютюнових виробів) є саме застосування комплексу методик оцінки тіньового ринку алкогольних напоїв. Дана обставина актуалізує необхідність виділення специфічних особливостей у функціональному призначенні кожної методики з обов'язковим їхнім врахуванням у висновках.

Результати вказаних методик є зіставними, оскільки, по-перше, розрахунки здійснюються на спільній інформаційній базі, а, по-друге, обидві методики максимально охоплюють етапи обігу алкогольних напоїв. Наступний крок передбачає зіставлення результатів методик, що оцінюють нелегальний ринок алкогольних напоїв в контексті сум недоотриманих надходжень акцизного податку. На цьому етапі доречно застосовувати методики оцінки на основі концепції податкових розривів та економетричного моделювання. Одержані оцінки нададуть змогу сформулювати висновки не лише щодо обсягів ухилення від сплати акцизного податку, а й визначити резерви для підвищення фіскальної ефективності специфічного акцизного оподаткування. Очевидно, що достовірність та адекватність одержаних результатів передусім буде залежати від якості та повноти статистичної бази.

Однак, зважаючи на сьогоднішній рівень інформаційного забезпечення для Державної фіскальної служби України найбільш близьким на першому етапі (щодо адекватності оцінок) є використання підходу, який передбачає зіставлення даних щодо офіційних продажів підакцизних товарів з даними про їх реалізацію кінцевим споживачам. На сьогодні в Україні реалізувати такий підхід можливо лише шляхом використання даних Державної служби

статистики щодо динаміки та структури кінцевих витрат домогосподарств. Методично даний підхід можливо найбільш ефективно застосувати шляхом виконання наступної послідовності дій:

1. Визначити легальний рівень споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів шляхом корегування рівня виробництва таких товарів на обсяг імпорту (+) та експорту (-).

2. Встановити середньорічні ціни. Для алкогольних напоїв оцінка повинна здійснюватися за окремими їх видами, при чому основна увага повинна приділятися найбільш значимим з фіскальної точки зору видам алкогольних напоїв.

3. Встановити загальний показник витрат домогосподарств на придбання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) з використанням даних щорічних досліджень домогосподарств, що здійснюється Державною службою статистики України і спрямовані на визначення структури сукупних споживчих витрат.

4. Визначений рівень сукупних витрат на придбання алкогольних напоїв корегується з врахуванням похибки дослідження, а також показника адекватності відповіді респондентів опитування.

5. На даному етапі визначається показник, який в подальшому буде взятий за основу при визначенні середньозваженого показника оцінки тінізації окремого сегменту ринку підакцизних товарів (алкогольних напоїв за видами чи тютюнових виробів).

Відмітимо, що для алкогольних напоїв Державною службою статистики України приводяться також дані щодо структури роздрібного товарообороту алкогольних напоїв, а також структури сукупних витрат домогосподарств. Поряд з іншим такі показники вказують на досить стабільну частку витрат на алкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств, а також відмінностях у їх рівні для міських поселень та сільської місцевості. Дані про витрати на придбання алкогольних напоїв, які отримуються і відповідним чином узагальнюються Державною статистичною службою України не дозволяють говорити про достатню адекватність наявних підходів до

отримання інформації про реальний стан споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, структуру та динаміку такого споживання.

Однак, системним недоліком при здійсненні розрахунків варто вважати використання оціночних даних про обсяг контрабанди тютюнових виробів з України до країн ЄС. Крім того, такий показник не можна вважати як остаточний, адже інформаційна база заснована на оціночних судженнях кінцевих споживачів даної групи підакцизних товарів. Водночас використання даного підходу для алкогольного ринку є проблематичним зважаючи на те, що оцінка рівня споживання алкогольних напоїв Державною статистичною службою України здійснюється в цілому без деталізації на види алкогольних напоїв, а саме як частка в загальному показнику сукупних споживчих витрат.

Аналіз даних, що отримуються органами Державної фіскальної служби України відповідно до положень Наказу МФУ від 11.02.2016 № 49 «Про затвердження форм звітів щодо виробництва й обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів та порядків їх заповнення» та (форми 1–РС, 2–РС, 3–РС, 1–ОА, 1–ОТ) дозволяють говорити про наявність резервів для підвищення ефективності інформаційного наповнення проведення оцінок рівня тінізації ринку алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Однак, необхідність досягнення таких цілей повинно бути враховано при подальшому удосконаленні звітних форм, а також порядку їх представлення до фіскальних органів країни.

Висновки. Наприкінці варто відмітити, що нелегальний ринок в економіці не є проблемою однієї країни. Враховуючи стрімкий розвиток глобалізаційних процесів у світовому економічному просторі, боротьба з тіньовою економікою має проводитись у глобальних масштабах. Так, нелегальний ринок у будь-якій галузі формує ризики у фінансовій та економічній системах країни в цілому. У світовому вимірі загострення економічної розбалансованості в одній країні може набувати рис інфекції, й відповідно, бути загрозою для країн-сусідів, чи країн, що є основними партнерами в експортно-імпортних операціях. Таким чином, здійснюючи моніторинг нелегального ринку підакцизних товарів, не слід зосереджувати

увагу лише на внутрішньому ринку. А заходи щодо протидії тіньовим операціям повинні базуватись на міжнародному економічному співробітництві.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.
2. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? // IZA Discussion Papers 6423 Institute for the Study of Labour. (IZA). – 2012. – 73 p. [Electronic resource]. – Available at : <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>
3. Лейфура М. В. Основні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – (10). – С.
4. Олефір В. Оцінка обсягів нелегального обігу підакцизних товарів / В. Олефір // Економіс. – 2013. – № 10. – С. 4–8.
5. Попова М. Н. Методы оценки и государственного регулирования теневого сектора виноградарско-винодельческой отрасли АПК Украины // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки : научно-теоретический журнал. – 2014. – № 14. – С. 119–122.
6. Исаров О. Б. Теневой сектор в сфере алкогольного бизнеса: оценка и методы государственного воздействия / О. Б. Исаров // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 2. – С. 111–124.
7. Розбудова комплексної системи протидії тінізації ринку підакцизних товарів України в умовах євроінтеграції : Проміжний звіт з НДР № держреєстрації 0117U004361 / Коротун В. І, Кошук Т. В., Новицька Н. В., Хлебнікова І. І. та ін. / кер. авт. кол. В. І. Коротун – Ірпінь : Науково-дослідний інститут фіскальної політики Університету ДФС, 2017. – 180 с.
8. Немцов А. В. Оценка уровня потребления алкоголя в России: обзор литературы / А. В. Немцов, Ю. Е. Разводовский // Собириология. – 2017. – № 1(11). – С. 78–88
9. Measuring Tax Gaps 2016 Edition. Methodological Annex : An Officials Statistics Release // HMRC Corporate Communications. – October 2016. – 65 p.
10. Reducing opportunities for tax non-compliance in the underground economy // Forum on tax administration: SME compliance sub-group (Information note). / OECD. – January 2012. – P. 69.
11. Fitz J. Estimates of California Cigarette Excise Tax Revenue Losses // Federation of Tax Administrators Revenue Estimating and Tax Research Conference. – September 17, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.taxadmin.org.

Коротун Володимир Іванович – кандидат економічних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту фіскальної політики з науково-організаційної роботи, Університет фіскальної служби України, м. Ірпінь.

Новицька Надія Володимирівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем оподаткування юридичних осіб Науково-дослідного інституту фіскальної політики, Університет фіскальної служби України, м. Ірпінь.

Костенко А.О.

МЕХАНІЗМИ РОЗБУДОВИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ПІСЛЯ ВИПУСКУ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

У статті проведено детальний аналіз процедур та стандартів митного контролю після випуску товарів у країнах ЄС. Досліджено практичний досвід та нормативно-правове забезпечення іноземних держав за цим напрямком.

Виявлено та упорядковано норми законодавчих та підзаконних актів України, які потребують внесення змін. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-економічних засад та механізмів проведення митного контролю після випуску товарів.

Ключові слова: митний пост-аудит, контроль після випуску товарів, митне законодавство ЄС.

Костенко А.О.

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ТОВАРОВ В УКРАИНЕ

В статье проведен детальный анализ процедур и стандартов таможенного контроля после выпуска товаров в странах ЕС. Исследовано практический опыт и нормативно-правовое обеспечение иностранных государств по этому направлению.

Выявлено и упорядочено нормы законодательных и подзаконных актов Украины, которые требуют внесения изменений. Разработаны предложения по усовершенствованию организационно-экономических принципов и механизмов проведения таможенного контроля после выпуска товаров.

Ключевые слова: таможенный пост-аудит, контроль после выпуска товаров, таможенное законодательство ЕС.

THE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF POST-RELEASE CONTROL IN UKRAINE

The article analyzes the procedures and standards of post-release control in the EU countries. Practical experience and regulatory support of foreign states in this area have been studied.

The norms of legislative and subordinate acts of Ukraine that require changes are identified and streamlined. The proposals on improving the organizational and economic principles and mechanisms for post-release control have been developed.

Keywords: *customs post-audit, post-release control, EU customs legislation.*

Постановка проблеми. Митний контроль є одним із важливих регуляторів таких економічних процесів, як нагромадження капіталу, інвестиційний клімат, ділова активність підприємства, підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника, сукупне споживання тощо.

Організація ефективного митного контролю має вплив на економіку та бюджет держави, адже приблизно половина усіх податкових надходжень до державного бюджету формується за рахунок митних платежів. У зв'язку з підписанням низки міжнародних документів Україна зобов'язана здійснити розбудову митного контролю та уніфікувати процедури його проведення з міжнародними стандартами у контексті максимального сприяння та спрощення процедур торгівлі. Тому фундаментальні та прикладні наукові дослідження з питань митного контролю після випуску товарів (митний пост-контроль) є одним із пріоритетних напрямів розвитку митної науки, що мають на меті забезпечити повне та своєчасне надходження митних платежів, стимулювання надходження іноземних інвестицій та сприяння економічним інтересам вітчизняних виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розбудови митного контролю після випуску товарів досліджували такі науковці та практики: О.М. Вакульчик, І. Г. Бережнюк, Л.М. Пісьмаченко, П.В. Пашко, М.О. Харкавий, Н.В. Ширкунова, Т.С. Єдинак, Д.О. Сагарьова та інші. Проте практичні рекомендації та пропозиції з вдосконалення процедур пост-митного контролю України у порівнянні з іншими країнами та міжнародними стандартами не розроблялись.

Метою статті є аналіз, порівняння та виявлення недоліків процедур митного контролю після випуску товарів в Україні відносно кращих іноземних практик та стандартів та надання пропозицій по усуненню прогалин.

Виклад основного матеріалу. За даними національних рахунків Всесвітнього банку ВВП України у 2015 році скоротився на 50% у порівнянні з 2013 роком. Згідно проекту постанови ВРУ від 12.04.2017 № 6346 українська економіка з 1990 по 2015 роки в реальному вимірі скоротилась на 41,4%, що є найгіршим результатом у світі [1].

Згідно рейтингів Doing Business у категорії «Міжнародна торгівля» у 2016 році Україна посіла 110 місце, а у 2017 році – 115. Ці позиції зумовлені такими показниками (табл.1):

Таблиця 1

Показники рейтингів Doing Business у категорії «Міжнародна торгівля» 2016-2017 року

Показники категорії рейтингу	Рейтинг DB 2016 року	Рейтинг DB 2017 року
Час на імпорт (годин)	220	240
Вартість імпорту (дол. за контейнер)	392	312
Час на експорт (годин)	122	122
Вартість експорту (дол. за контейнер)	367	367

Джерело: складено автором за [2]

При цьому, значний розрив значень показників «Час на імпорт» та «Вартість імпорту» України з іншими країнами свідчить про необхідність

термінового запровадження оновлених механізмів роботи митного контролю (рис.1,2):

Рис.1. Аналіз показників «Час на імпорт» та «Вартість імпорту»

Джерело: складено автором за [2]

Рис.2. Аналіз показників «Час на імпорт» та «Вартість імпорту»

Джерело: складено автором за [2]

Одним із сучасних напрямків митного контролю, що дозволяє забезпечити розвиток міжнародної торгівлі та, одночасно, прозорих механізмів перевірки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є митний контроль після випуску товарів.

Напрямок розвитку митного пост-контролю в Україні визначається положеннями міжнародних документів, підписаних та ратифікованих українським урядом та зобов'язаннями, взятими відповідно до цих документів. Ключовими документами, що визначають міжнародні норми

митного пост-контролю є такі:

Рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації (Приєднання України відбулося у червні 2005 року);

Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Приєднання регламентовано Законом України від 05.10.2006 № 227-V);

Технічні примітки про заходи зі сприяння торгівлі Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), видання 2011 року;

Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського Парламенту та Ради, яким встановлюється Митний кодекс Союзу (Порядок імплементації затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.04.2015 № 391-р);

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII);

Угода про спрощення процедур торгівлі (вступила в дію 22.02.2017, ратифікована Законом України від 04.11.2015 №745-VII);

Митні прототипи (Customs blueprints);

Керівництво з митного аудиту ЄС.

На виконання міжнародних домовленостей в Україні розроблено документи, які деталізують шляхи та напрямки впровадження міжнародних норм, у тому числі:

Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 № 5/2015;

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 17.09.2014 № 847-р.;

Рамкова стратегія співробітництва у митній сфері між Україною та ЄС на 2016-2018 роки;

Стратегічний план розвитку ДФС України на 2015 - 2018 роки, затверджений наказом ДФС України від 12.02.1015 №80.

Хоча в Україні створено низку регламентуючих документів, процес формування системи пост-митного контролю гальмується наявністю проблем правового, методологічного та нормативного характеру [3, с.839].

З метою виявлення процедур митного пост-контролю в Україні, які потребують приведення у відповідність до міжнародних практик та стандартів, слід провести детальний аналіз зазначених вище документів.

Зобов'язання України забезпечити поступове наближення до митного законодавства ЄС у відповідності до європейських та міжнародних стандартів передбачено ст. 84 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [4].

Ключову концепцію реформування митниці можна визначити пунктом 15 Преамбули Митного кодексу ЄС: «сприяння законній торгівлі та боротьбі з шахрайством вимагає простих, швидких і стандартних митних процедур і процесів. Це, у свою чергу, передбачає спрощення митного законодавства, використання сучасних інструментів і технологій, а також подальшу уніфікацію митного законодавства та модернізованих підходів до митного контролю» [5].

Статтею 10 Угоди про спрощення процедур торгівлі членам рекомендується використовувати відповідні міжнародні стандарти або їхні частини як основу для своїх формальностей та процедур, пов'язаних із імпортом, експортом або транзитом. Також, на виконання Угоди Україна має забезпечити функціонування сучасних методів проведення митного контролю та здійснити відокремлення випуску товарів від остаточного визначення розміру мит, податків, зборів і платежів. З метою прискорення випуску товарів кожен член СОТ застосовує аудит після митного очищення (після випуску товарів) для забезпечення дотримання законодавства, з урахуванням підходу, заснованого на ризиках, що може включати відповідні критерії вибіркової [6].

Надання таких спрощень передбачає, відповідно, запровадження

механізмів захисту економічних інтересів держав від шахрайства та зловживань. У зв'язку з цим, іноземними законотворцями було розроблено порядок надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності гарантій сплати митних платежів, пені, штрафів на користь держави. Питання надання гарантій є одним з визначальних факторів спрощення процедур торгівлі та передбачене низкою міжнародних документів.

Загалом, на сучасному етапі регулювання зовнішньої торгівлі контролюючі органи намагаються виконувати попереджувальну та профілактичну функції відносно тих об'єктів, які переміщуються через митний кордон держави [7, с.17].

Згідно розділу 5 «Аудит після митного очищення» Технічних приміток про заходи зі сприяння торгівлі Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) митний контроль, який базується на методах аудиту повинен реалізуватися в рамках модернізації митниці, що передбачає реформи автоматизованого митного очищення; використання методів управління ризиками та аудиту після митного очищення; відділення «випуску» від «очищення» товарів. [8].

Основний порядок процедур контролю після випуску товарів регламентовано ст. 48 Митного кодексу ЄС, що включає такі положення [5]:

З метою проведення митних перевірок митні органи можуть перевіряти: точність і повноту інформації, зазначеної у митній декларації, наявність, справжність, точність і дійсність будь-якого супровідного документу;

перевіряти товари і (або) брати зразки;

митні органи можуть також вивчати:

рахунки та інші облікові записи, що мають відношення до операцій, пов'язаних з товаром;

будь-які комерційні операції, пов'язані з товаром, у тому числі попередні чи наступні операціями.

Такі перевірки можуть здійснюватися у приміщеннях власника товарів

або його представника, будь-якої іншої особи, що прямо або опосередковано задіяна у зазначених операціях у ході ведення ділової діяльності, або будь-якої іншої особи, яка володіє в ділових цілях цими документами і даними. Перевірки, що проводяться паралельно з основною називаються «перехресні». Українським законодавством передбачено проведення лише зустрічних звірок відомостей під час проведення перевірки.

При цьому, митний пост-аудит підприємства передбачає перевірку роботи усіх систем, баз даних, рівня платоспроможності та якості внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. Ознайомлення із системою внутрішнього контролю дає змогу зробити висновки щодо рівня відповідальності або потенційних сфер порушення законодавства підприємством [9].

Натомість, ст. 346 Митного кодексу України регламентовано, що перевірки проводяться лише у відношенні осіб, відповідальних за фінансове врегулювання зовнішньоекономічних операцій, та інших осіб виключно за відповідних умов [10].

Слід звернути увагу, що в жодній європейській країні не існує умови встановлення факту порушення до початку перевірки для отримання права контролюючим органом на її проведення, як це регламентовано Митним кодексом України. Згідно практики іноземних країн виявлення ризиків за операціями підприємства є підставою для початку перевірки. У Чеській Республіці лише порядку 5% перевірок проводяться без урахування даних системи аналізу ризиків [11]. Вже під час її проведення припущення підтверджуються або спростовуються. Крім того, у деяких країнах (наприклад, Федеративній Республіці Німеччині) додатково проводиться митний пост-аудит новостворених компаній, оскільки вони всі є потенційно ризиковими.

Умовою випуску товарів до остаточного визначення розміру мит, податків, зборів і платежів повинна бути сплата усіх необхідних платежів до або на момент прибуття товарів та надання гарантії на ще не визначену суму

сплати або надання гарантії у формі поручительства, застави чи іншій [6].

Стандартне правило 3.14 Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур визначає, що випуск товарів не затримується за умови надання необхідних гарантій для забезпечення стягнення будь-яких мит та податків, що підлягають сплаті. Національне законодавство повинно визначати перелік випадків, які вимагають надання гарантій, та встановлювати форми їхнього представлення. Митна служба визначає загальну суму гарантій. Будь-якій особі, від якої вимагається представлення гарантій, дозволяється обрати будь-яку форму гарантій за умови, що вона є прийнятною для митної служби (Стандартні правила 5.1 – 5.3 Конвенції) [12].

Згідно п.36 Преамбули Митного кодексу ЄС, з метою захисту фінансових інтересів гарантія повинна покривати незадекларовані або неправильно задекларовані товари, що знаходяться у поставці або вказані в декларації, під яку надано гарантію. З цією ж метою, підприємство гаранта повинно покривати суми платежів, визначених до сплати в результаті контрольних заходів, проведених після випуску товарів [5].

На прикладі системи гарантій, впровадженої Митною Адміністрацією Чеської Республіки, можна побачити, як на практиці реалізуються міжнародні норми.

Гарантії, визначені Законом Чеської Республіки у сфері митної справи, поділяються на повні (для більш, ніж однієї операції) та індивідуальні (для однієї операції) та реалізуються у таких формах депозиту у формі грошових коштів, зобов'язання, даного гарантом або іншій формі, яка надає еквівалентне забезпечення. Повна гарантія є дійсною на всій території ЄС з дати, вказаної у дозволі, та діє без обмеження в часі.

Гарантія сплати грошового зобов'язання надається як на вже нарахований митний борг під час режимів випуску у вільний обіг, кінцевого використання, тимчасового ввезення з частковим звільненням від імпортного мита, так і на потенційний, який може виникнути у майбутньому, під час

спеціальних режимів: транзиту (зовнішнього, внутрішнього), зберігання (на митному складі, тимчасове зберігання), спеціального використання (тимчасове ввезення, кінцеве використання), переробка (на митній території).

Таким чином, гарантії надаються майже на 100 відсотків митних декларацій, що оформлюються у Чеській Республіці, та розповсюджується на донараховані суми під час контролю після випуску товарів, штрафи та інші грошові покарання. За рахунок гарантії можуть сплачуватися усі митні борги.

Гарантії можуть надаватися на 100%, 50%, 30% та 0% розрахованої суми в залежності від виду боргу та позитивної чи негативної історії роботи підприємства, за умови надання додаткової інформації митниці [11].

В Україні подібна система гарантій відсутня та потребує впровадження. Наразі існує можливість використання гарантій лише під час режиму транзиту та під час режиму імпорту у випадку коригування митної вартості товарів та незгоди декларанта або уповноваженої ним особи з рішенням органу доходів і зборів.

Будь-яка особа має право оскаржити рішення митного органу, але подача скарги не повинна викликати затримки у виконанні рішення митного органу, що оскаржується. Митні органи припиняють виконання такого рішення в цілому або частково лише за наявності підстав вважати, що воно не відповідає митному законодавству, або ймовірності завдання непоправної шкоди відповідній особі та за умови надання гарантії [5]. Згідно українського законодавства при адміністративному та судовому оскарженні виконання платником грошових зобов'язань зупиняється.

У відповідності до ст.ст. 77, 84 Митного кодексу ЄС митний борг (грошове зобов'язання) сплачується не лише особою, відповідальною за фінансове врегулювання, а й будь-якою особою, пов'язаною з операціями з товарами, наприклад, транспортною компанією або декларантом. У вітчизняному законодавстві існує подібна норма, але на практиці вона не застосовується.

Ненадходження коштів за результатами проведення перевірок

контролюючими органами до бюджету України є нагальною проблемою сьогодні. За результатами перевірок в рамках митного пост-аудиту за останні два роки з донарахованих сум було сплачено менше 20%. При цьому, суб'єктами господарювання навмисно застосовуються процедури оскарження з метою уникнення сплати грошових зобов'язань. Наприклад, протягом 2016 року судами розглянуто 118 справ за ст.ст. 345-351 Митного кодексу України, 60 з яких на користь ДФС, що складає 50,85% від кількості та 55,71% від суми розглянутих справ. Отже, оскарження більше ніж половини справ можна було уникнути [13].

Запровадження системи гарантій, яка буде розповсюджуватися на усі митні оформлення, та заборона несплати донарахованих сум шляхом подання скарг унеможливають уникнення суб'єктами господарювання сплати митних та інших платежів у результаті проведення перевірок після випуску товарів.

У Митних прототипах значиться, що національне законодавство повинно передбачати ефективні санкції та покарання. Звітами міжнародних організації з митного пост-аудиту підкреслено, що правове забезпечення можливості доступу до документів, бухгалтерії, іншої інформації та доказам потрібно посилювати: «Штрафи, які призначаються за перешкоджання з боку підприємств, що перевіряються, повинні бути значно збільшені. Якщо необхідно, правоохоронні органи повинні підтримувати аудиторів при зборі і видобутку інформації» [13]. Додатково, за практикою європейських країн, у випадку недопуску до перевірки, оперативні підрозділи митних органів здійснюють примусовий вхід до приміщень підприємства, а подальшою перевіркою займаються кримінальні служби митниць.

Митним кодексом України за недопуск посадової особи органу доходів і зборів до перевірки максимальний штраф на сьогодні складає лише 8500 грн. (313 дол.США). Таке неефективне покарання викликає повсюдне порушення прав органів доходів і зборів. У зв'язку з зазначеним пропонується запровадити відповідальність у вигляді арешту майна, рахунків та інших активів підприємств, які перешкоджають проведенню перевірок органами

доходів і зборів.

Окремої уваги потребує питання повноважень та компетенції фахівців підрозділів митного аудиту. Згідно п.26 Преамбули Митного кодексу ЄС з метою забезпечення правильного застосування митного законодавства та, водночас, справедливого відношення до суб'єктів господарювання, митні органи повинні наділятися широкими повноваженнями для проведення контролю, а суб'єкти господарювання отримати права на оскарження [5].

Актуальним питанням з 2012 року залишається професійна компетенція співробітників підрозділів митного аудиту після перенесення таких підрозділів з митниць до податкових адміністрацій. Станом на 2016 рік кількість фахівців, що мають досвід роботи з митним законодавством та роботи у митниці, у підрозділах митного аудиту ДФС склала не більше двадцяти. За результатами аналізу встановлено, що такі підрозділи працюють найефективніше. Інші співробітники є фахівцями податкової сфери [14].

Важливим показником рівня компетентності є ефективність проведення перевірок. У 2015 році підрозділами митного аудиту ДФС України було донраховано 162,68 млн.грн., з яких сплачено лише 14 млн.грн., у 2016 році було донраховано 833,67 млн.грн., з яких сплачено лише 10,67 млн.грн. Тобто, рівень ефективності не складає навіть 50% [13].

Серед факторів впливу на ефективність роботи митниці в Україні та провідних країнах ЄС, що ілюструє інверсні результати називають у тому числі співвідношення частки товарів, що підпадають під фізичний огляд, та частки товарів, що контролюються після випуску у вільний обіг та розмір оплати праці співробітників та заходів стимулювання ефективної праці [14]. За даними показниками ефективність роботи органів доходів і зборів можна визначити як мінімальну.

Штатна чисельність працівників підрозділів митного аудиту у 2015 році склала 116 осіб, у 2016 році – 119 осіб. Кількість суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснювали експортно-імпортні операції у 2015 році склала 48429 шт., у 2016 році – 54237 шт. Тобто, на

одного аудитора у 2015 році приходилось 417 суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а у 2016 році – 455 [13]. У той час як суб'єктам господарювання надані значні спрощення у реєстрації підприємств, повноваження контролюючих органів щодо перевірки таких суб'єктів не розширені.

У Литві митним аудитом займаються 64 особи та 80 осіб окремо здійснюють швидкі (камеральні) перевірки. Крім того, функція збору інформації до проведення перевірки зазвичай покладена на окремі підрозділи у країнах-членах ЄС, у той час, як в Україні цим займаються аудитори. При цьому, обсяг імпорту Литви у 2015 році склав на 9 млрд. дол. США менше за український.

Міжнародними експертами було рекомендовано збільшити штат співробітників напрямку митного пост-контролю в залежності від кількості працюючих митників, як мінімум до рівня середнього показника країн-членів ЄС: з 1,3% до 4% (з 116 до 356 осіб) [13].

Така гранично мінімальна кількість співробітників підрозділів митного аудиту є однієї з причин неготовності України на нинішньому етапі до впровадження суттєвих спрощень процедур торгівлі. Навантаження на етапі митного контролю зменшується за рахунок його перенесення на митний пост-контроль, у зв'язку з чим, відповідно, значно збільшується чисельність митних аудиторів.

У той же час, вкрай низький рівень результативності зумовлений в першу чергу обмеженими повноваженнями контролюючих органів.

Ключовим елементом акту перевірки є документально підтверджена доказова база, яка забезпечується широким доступом до відомостей та документів.

Від суб'єктів господарювання ЄС вимагається використання бухгалтерських стандартів та використання програмного забезпечення, яке, відповідно, може забезпечити дотримання цих стандартів. Крім того, програмне забезпечення підприємств повинно забезпечувати можливість

відстеження аудитором ким та коли внесено зміни до баз даних та можливість надання інформації для перевірок державних органів.

Митним кодексом Словаччини передбачено, що страхові компанії, поштові компанії, перевізники, видавництва, рекламні компанії та будь-які інші особи, що володіють інформацією, зобов'язані надавати запитовані відомості до митного органу.

У Словенії та Німеччині аудитори мають право відвідати компанію під час доперевірочного аналізу та отримати необхідні документи.

Підрозділи митного аудиту Фінляндії на постійній основі взаємодіють з оперативними підрозділами митниці, поліцією, підрозділами проведення розслідувань, прикордонного співробітництва та іншими, що забезпечує здійснення якісного спільного контролю [11].

Слід звернути увагу, що доступ аудиторів до банківської інформації, у тому числі такої, що містить банківську таємницю, є вкрай важливим для відстеження правопорушень та безумовно надається аудиторам у країнах-членах ЄС. Наприклад, п.11.1 та п. 11.2 розділу 11 Словацького митного кодексу №199/2004 визначено: «Суди, інші національні органи, нотаріуси та судові виконавці ... зобов'язані повідомити Митній Адміністрації, Кримінальному підрозділу Фінансового управління або Фінансовій Дирекції дані, необхідні для стягнення імпорتنих або експортних мит. Банки та філії іноземних банків зобов'язані, надати Митній Адміністрації, Кримінальному підрозділу Фінансового управління або Фінансовій Дирекції, за їх письмовим запитом, інформацію, яка підлягає банківській таємниці» [15, с.5-6].

Законодавством Молдови передбачено отримання аудитором митних органів інформації від банківської установи, у тому числі такої, що містить банківську таємницю, як під час перевірки, так і поза проведенням перевірки, наприклад, у рамках доперевірочного аналізу з метою аналізу ризиків. У Словенії аудитори можуть отримувати інформацію про переміщення грошей підприємства від банківських установ.

Митним кодексом України передбачено отримання інформації від

страхових компаній та банківських установ, але оскільки таке положення суперечить змісту Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III, банками необхідна для перевірок інформація не надається.

Слід виділити, що підприємства мають право надавати додаткові документи у суді, які не були надані під час перевірки згідно українського законодавства. Це може спричиняти ситуації, за яких увесь акт перевірки виявляється невірним. В результаті таких маніпуляцій суб'єкти господарювання, в більшості випадків, у суді отримують рішення на свою користь. Для прикладу в Словаччині оригінали усіх документів, що перевіряються, вилучаються у підприємства на час проведення митного пост-аудиту. Таким чином, ймовірність приховування або підробки документів значно зменшується.

Окрему увагу слід приділити питанню тривалості перевірок згідно законодавства України у порівнянні з іншими країнами.

В середньому тривалість перевірки у країнах-членах ЄС складає близько 6 місяців та може продовжуватись на необхідний для аудитора час. Наприклад, у Литві допустимий строк перевірки складає 90 календарних днів та може бути продовжений до 180 календарних днів. У Словенії допустимий строк перевірки складає 6 місяців та може бути продовжений до 9 місяців. При цьому, дні, проведені аудиторами не в приміщенні підприємства, не зараховуються до цього строку.

У той час як в Україні максимальний термін перевірки складає 30 днів та може продовжуватись лише на 15 днів. Такий короткий строк перевірки унеможливорює здійснення ґрунтовного аналізу діяльності підприємства, його звітності.

Період, протягом якого підприємство зобов'язане зберігати документи та який може перевірятися контролюючими органами в Україні, складає 3 роки, у той час в іноземній практиці – від 3 до 10 років. Наприклад, період може бути продовжений більше ніж на 5 років у зв'язку з кримінальним

провадженням. У Німеччині такий строк зберігання документів складає 10 років для всіх суб'єктів господарювання.

Також, аудитори європейських мають низку інших повноважень, що дозволяє їм забезпечувати ефективний державний контроль. У Чехії забороняється внесення змін до митних декларацій вже з моменту початку доперевірочного аналізу. Митні аудитори Словенії та Молдови мають право опечатувати приміщення або іншим способом зупиняти діяльність підприємств.

Таким чином, мінімальні права, надані інспекторам ДФС, унеможливають проведення ефективних перевірок, у результаті чого більшість робочого часу інспекторів витрачається безрезультатно. Це підтверджується статистичними даними. Наприклад, протягом 2015 року судами розглянуто 95 справ, з яких 39 – на користь ДФС, що складає 41,05% від кількості та лише 11,28% від суми розглянутих справ. Для порівняння, в Словачії, Словенії, Чехії та інших до суду передається лише 1-2% справ за результатами контролю після випуску товарів. Аудитори мають таку міцну доказову базу, що підприємство відмовляється від подальшого оскарження [11, 13].

Оскільки органи доходів і зборів не мають необхідних засобів для формування доказів, достатньо детальні перевірки проводяться у відношенні як сумлінних так і несумлінних підприємств. Вибірковий контроль забезпечив би створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці.

Значну кількість перевірок митним органам європейських країн вдається реалізувати завдяки інституту партнерства з законослухняними підприємствами та громадянами.

Бізнесу, який веде свою діяльність на правомірних підставах та співпрацює з контролю, надаються відповідні спрощення. Початок перевірки у Литві може бути відтермінований, якщо платник податків не встигає

підготувати усі необхідні документи для аудиторів. У Фінляндії митні органи можуть дозволити підприємству не сплачувати донараховані за результатами перевірки грошові зобов'язання, якщо будуть сто відсотково впевнені, що компанія не знала про помилки, які були здійснені від її імені. У Молдові компанії дозволяється сплатити штраф за зменшеною ставкою у разі добровільної сплати усіх платежів без оскарження. У той же час, копії документів та інші відомості, що є доказами при прийнятті рішення за перевіркою, можуть отримуватися митними органами від логістичних, поштових компаній, контрагентів та посередників [11, 13, 15]. В Україні інститут співпраці декларується, але на практиці не працює.

Суб'єктам господарювання за результатами перевірки надаються консультації, наприклад, з ведення бізнесу, спрощення процедур ведення митної звітності, вирішення складнощів під час міжнародної торгівлі, митного законодавства та ін. з метою зменшення роботи для державних аудиторів за рахунок видалення порушень, які після консультацій виправляються сумлінними підприємствами. Це дає можливість основну увагу приділяти підприємствам, які цілеспрямовано використовують шахрайство. Саме співпраця з надійними компаніями забезпечує ефективну протидію порушникам законодавства.

Висновки. Узагальнюючи іноземну практику роботи підрозділів митного пост-контролю, слід зазначити, що метою здійснення такого контролю є виправлення помилок та запобігання їх допущенню у майбутньому. Така політика є складовою стратегії сприяння міжнародній торгівлі та спрощення процедур торгівлі, партнерства між державою і надійним бізнесом та передбачена усіма міжнародними документами. Вітчизняна ж політика у сфері державного контролю ставить для контролюючих органів головною метою забезпечення максимальних донарахувань до бюджету, що підтверджується використанням індикативних показників.

За результатами проведеного аналізу встановлено необхідність внесення

змін до законодавства України, розробки національної політики митного пост-контролю, яка висвітлить стратегічні цілі ДФС, рекомендації для суб'єктів господарювання, напрямки співпраці контролюючих органів та бізнесу. Запропоновані шляхи розбудови методологічного апарату та вдосконалення організаційно-економічного механізму митного пост-контролю в Україні.

Список використаних джерел

1. Офіційний веб-сайт Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org>.
2. Report «Doing Business 2017. Equal Opportunity for All» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org>.
3. Сагарьова Д.О. Оцінка ефективності митної політики у напрямку здійснення постмитного контролю / Д.О. Сагарьова // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2016. – №9. – с.837-839.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. The Union Customs Code, adopted as Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu>.
6. Протокол про внесення змін до Марракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі від 27.11.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Харкавий М.О. Фінансові детермінанти митного контролю після випуску товарів на митну територію України / М.О. Харкавий // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – №11(162). – С.16–21.
8. Technical Notes on Trade Facilitation Measures (UNCTAD/DTL/TLB/2010/1), 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : unctad.org.
9. Guideline for post-clearance audit of World Customs Organization, 2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wcoomd.org.
10. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Матеріали Семінару TAIEХ з митного контролю після випуску товарів, 22-23 серпня 2016 року, м.Київ.
12. Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18.05.1973. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Матеріали Семінару CLDP з питань спрощення процедур торгівлі в Україні, 22-24 лютого 2017 року, м.Київ.
14. Острікова Т. До питань засідання Комітету ВРУ [Електронний ресурс] / Т. Острікова. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/Tetiana.Ostrikova>.
15. Customs Code of the Slovak Republic, adopted as Act № 199/2004 of National Council of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finance.gov.sk>.

Костенко А.О. – аспірант Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Ляшенко Г. П., Степанець Ю. О.

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ – НЕВИДІМНА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

У роботі розглянуто сутність і структуру інтелектуального капіталу, як складової управління конкурентоздатністю підприємства, та який стає одним із основних стратегічних ресурсів економічного розвитку підприємства, дає можливість розвиватися саме інноваційній економіці, що базується на знаннях та інформації.

Ключові слова: *інтелектуальний капітал, людський капітал, структурний капітал, клієнтський капітал, економіка знань, товарна марка, бренд.*

Ляшенко А. П., Степанец Ю. А.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

В работе рассмотрено сущность и структуру интеллектуального капитала, как составляющей управления конкурентоспособностью предприятия, который становится одним из основных стратегических ресурсов экономического развития предприятия, дает возможность развиваться именно инновационной экономике, что базируется на знаниях и информации.

Ключевые слова: *интеллектуальный капитал, людской капитал, структурный капитал, клиентский капитал, экономика знаний, товарная марка, бренд.*

Liashenko H. P., Stepanets' Y.O.

INTELLECTUAL CAPITAL - AN ESSENTIAL COMPONENT OF ENTERPRISE MANAGEMENT COMPETITIVENESS

This article examines the nature and structure of intellectual capital management as part of enterprise competitiveness, and that is one of the main

strategic resource economic development company, enables it to develop an innovative economy based on knowledge and information.

Keywords: *intellectual capital, human capital, structural capital, customer capital, knowledge economy, trademarks, brand.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання інтелектуальний капітал (ІК) виступає домінуючим засобом, використання якого є основою діяльності будь – якого підприємства (організації, фірми, компанії і т. д.) і впливає на його економічний розвиток. На сьогодні прийшов час інтелектуальної (інноваційної) економіки, де основним джерелом формування прибутку кожного підприємства і країни в цілому є не матеріальні ресурси, а ІК. ІК стає головним фактором новостворюваної вартості та підвищення конкурентоспроможності підприємства, оскільки пріоритет віддається інтелектуальній (творчій) праці.

Важливість розвитку ІК в контексті теоретичного і практичного значення залежить від багатьох явищ, які впливають на економічне зростання підприємства, а саме: творча праця, соціально – психологічний клімат, інститути накопичення знань, інновації, інформації, тощо.

Слід зазначити, що вчені і практики в своїх дослідженнях звернули увагу на нематеріальні активи (наприклад, авторські і суміжні права, винаходи, промислова власність, промислові зразки, товарні знаки, ноу - хау), тому що саме вони дають уявлення про стратегічний розвиток підприємства.

Таким чином, можна стверджувати, що майбутнє України залежить від потужності ІК, оскільки світова економіка вийшла на шлях постіндустріального розвитку і коли конкурентоздатність країн визначається пріоритетами знань, інновацій та інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивченням даної проблеми займалися і займаються багато як зарубіжних так і вітчизняних вчених: А. Т. Мовсесян,

О. Б. Буднік – Сіверський, Н. А. Липовська, Є. Т. Михайлева, Ю. Н. Сухарев, О. В. Бєрвєно, С. М. Ілляшенко, Л. І. Федулова, Л. І. Лукічова, Т. О. Бобришева, О. В. Кєндюхов, І. В. Проніна, В. Л. Макаров та інші. Разом з тим, проблема щодо сутності інтелектуального капіталу, його структури, оцінки та впливу на економічний розвиток підприємства і країни в цілому, в теперішній час, є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження сутності інтелектуального капіталу та його впливу на конкурентоздатність підприємства в контексті його значення для економічного розвитку підприємства та країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі управління як підприємством так і країною стає більш напруженим моментом і потребує прийняття більш якісних управлінських рішень. Таким чином, підвищувати ефективність господарської діяльності та конкурентоздатності підприємства можна завдяки реалізації інтелектуального капіталу, тобто на посиленні значення інформації, знань, освітнього рівня, професійного рівня, об'єктів інтелектуальної власності. У світовій економіці ХХІ століття інтелектуальний капітал є головним ресурсом розвитку економічної системи кожного підприємства. Але, слід зазначити, що єдиної думки щодо визначення інтелектуального капіталу та його структури немає. В економічній літературі структура інтелектуального капіталу відображається трьома складовими, а саме: людський капітал (освіта та вміння, психологічні та моральні якості, здатність до самонавчання, новаторство та креативність, культура праці, гудвіл власника або ж топ – менеджменту та інші); структурний (організаційний) капітал (авторські права, патенти та ліцензії, товарна марка, програмне забезпечення, ноу – хау, корпоративна та організаційна культура, управлінські процеси); клієнтський (ринковий, споживчий) капітал (база клієнтів, взаємовідносини з партнерами, репутація, фірмовий стиль, договори, канали розповсюдження товарів тощо).

Отже, інтелектуальний капітал – це складна система, яка включає різні неоднорідні компоненти. Але, сама перша складова структури

інтелектуального капіталу – це людський капітал, тому що саме інтелектуальний ресурс, на думку автора А. Т. Мовсесяна, ототожнюється із людьми, які займаються творчою працею [1,с.3-15]; автор О. Б. Буднік – Сіверський [2,с.29-34] зазначає, що саме концепція людського капіталу на рівні підприємства є основним чинником формування його інтелектуального капіталу; автори: Н. А. Липовська, Є. Т. Михайлева, Ю. Н. Сухарєв, О. В. Бервено також відмічають, що у понятті «інтелектуальний капітал» основну роль відіграє «людський капітал», професор С. М. Ілляшенко [3с.16-25] у своїй праці «Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства» відображає, що людський капітал – це знання, творчий інтелектуальний капітал, особисті якості, моральні цінності, інтелектуальний потенціал, ноу – хау, креативний спосіб мислення, уміння і навички, лідерство, культура праці які використовуються для отримання доходу підприємством або індивідом; Л. І. Федулова [4] у своїй праці «Інноваційна економіка» відображає нарощення людського капіталу, яке відбувається двома способами:

- 1) максимальне використання знань співробітників;
- 2) максимальна кількість співробітників має знання, які здатні принести користь підприємству.

Підсумовуючи вищевикладене можна відзначити, що в постіндустріальний період розвитку саме людський капітал є системноутворюючим фактором структури інтелектуального капіталу. Ринок праці, порівнюючи з попередніми етапами розвитку, відрізняється боротьбою за таланти, знання та компетенцію фахівців. В зв'язку з цим, у науковій літературі для визначення перспектив розвитку людського потенціалу пропонується систематично проводити аналіз за такими аспектами: структура кадрів (науковий, інженерний, виробничий й управлінський персонал); вимоги до персоналу (загально – професійні: освіта, кваліфікація, здоров'я, стаж роботи в даній галузі, віковий ценз; фахові вимоги: адміністративні, правові, організаційні, виробничі, фінансово

– економічні, комерційні та кадрові); ресурсний потенціал людини (знання, досвід, навички та компетенція). Людський капітал є головною складовою структури інтелектуального капіталу, тому підприємства ставлять перед собою завдання про інвестування розвитку інтелектуального персоналу, але сьогодні бракує інструментів для визначення ефективності від інвестування засобів у розвиток цього персоналу. Професор Л. І. Лукічова [5,с.8-32] пропонує проводити інвестиції у розвиток інтелектуального персоналу таким чином:

- прямі інвестиції (в навчання, в планування і мотивацію кар'єрного росту, в НДОКР, в консультаційні послуги, в спеціальну літературу, інформаційні і спеціалізовані видання);
- непрямі інвестиції (в інформаційні технології, в матеріальні активи, що позитивно впливають на ефект зростання інтелектуального персоналу, в медичне обслуговування).

Підприємства, на сьогодні, як правило, для оцінки людського капіталу використовують наступні показники: кількість працюючих на підприємстві, в тому числі за професіями; рівень освіти працівників; стаж роботи у межах професії, в тому числі на даному підприємстві; частота проходження підвищення кваліфікації за фахом; кількість годин витрачених на підвищення кваліфікації протягом року; вік працівників; обсяг продажу в середньому на одного працівника, коефіцієнт плинності та інші. Але, дані показники не дають повної і якісної картини про розвиток інтелектуального персоналу та ефективність його використання.

Отже, людський капітал – це основа появи і функціонування інтелектуального капіталу, тому що інтелектуальний капітал у сучасному суспільстві виступає основним стратегічним ресурсом економічної діяльності та конкурентоздатності підприємства і країни в цілому.

Наступні види інтелектуального капіталу (організаційний, клієнтський) створюють умови для його функціонування з метою підвищення конкурентоздатності підприємства. З точки зору автора Т. О. Бобришева [6],

структурний (організаційний) капітал – це частина інтелектуального капіталу, яка має відношення до організації в цілому (технології, системи управління, технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, бренди, культура підприємства). Тобто, структурний капітал – це організаційні можливості підприємства відповісти на вимоги ринку. Він відповідає за те, як людський капітал використовується в організаційних і управлінських системах.

Професор О. В. Кендюхов [7, с.39] вважає, що до структурного капіталу включають технічне і програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, товарні марки і все те, що дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал, тобто те, що залишається в офісі після того, як службовці йдуть додому. Для оцінки цього виду капіталу підприємства також використовують показники (незважаючи, що вони не відображають повної ефективності їх використання), а саме: частина продукції, що випускається на основі інновацій; обсяг додаткового прибутку, який фірма отримала внаслідок використання інновацій, торгівельних знаків для товарів, робіт і послуг; кількість отриманих документів, що засвідчують право на об'єкти інтелектуальної власності за плановий період; обсяг інвестицій в НДОКР, інформаційне забезпечення, в тому числі на отримання комп'ютерів, на Інтернет тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що структурний (організаційний) капітал більшою мірою є власністю підприємства і безумовно є об'єктом купівлі – продажу, тобто він включає в себе інтелектуальну власність. Структурний капітал, як і людський капітал ефективний тільки в контексті стратегічної мети підприємства і цінність визначається не його наявністю, а ефективністю використання.

Клієнтський (ринковий, споживчий) капітал, як стверджує автор І. В. Проніна [9], - це відносно стійка система елементів, які дозволяють сформувати надійні, довірливі та взаємовигідні відносини економічного суб'єкта зі своїми власниками (акціонерами), інвесторами,

страхувальниками, клієнтами, працівниками, посередниками, постачальниками та іншими партнерами. Головною метою формування клієнтського капіталу є створення такої системи, яка дозволяла б споживачеві ефективно спілкуватися із персоналом підприємства. Клієнтський капітал характеризується такими показниками:

- 1) глибиною (мірою) проникнення;
- 2) шириною (розповсюдженням);
- 3) впевненістю в тому, що споживач і в подальшому буде віддавати перевагу даному підприємству.

Також клієнтський капітал розповсюджується і на поставщиків, він легше піддається контролю й обліку. Наприклад, торгова марка – це форма клієнтського капіталу, для неї діє чітка методика оцінки, шляхом підрахунку надбавки, яку споживачі погоджуються платити за фірмовий продукт. Репутація торгової марки коштує дорого, наприклад у Coca - Cola вона є самою високою у світі – десь біля 40 млрд. доларів. В економічній літературі відзначається, що в деяких комерційних компаніях є така посада як директор із торгової марки. Саме цей директор спрямовує управління на те, щоб товарна марка ефективно впливала на укріплення конкурентоздатності компанії.

Бренд – це також одна із форм клієнтського капіталу, яка характеризує своєрідний контакт підприємства із покупцями. Бренд якісно відрізняється від звичайної реклами, тим що переваги товару роз'яснюють один одному клієнти, і це вже свідчить про сформований бренд.

В теорії і практиці, як правило, для оцінки клієнтського капіталу використовують в більшості такі показники: кількість клієнтів та частина серед них постійних; середня кількість і вартість покупок у розрахунку на одного постійного клієнта протягом року; середня тривалість співпраці з постійними клієнтами; частина різних способів взаємодії з клієнтами (гуртова, роздрібна торгівля, Інтернет – торгівля та інші) у загальній кількості та вартості покупок; обсяг витрат на маркетингові заходи тощо.

Дані показники є кількісними показниками і конкретно не визначають ефективність використання клієнтського капіталу.

Для оцінки інтелектуального капіталу єдиного конкретного підходу не визначено, а застосовують один із методів – метод ринкової капіталізації, який представлений коефіцієнтом Тобіна, що представляє собою відношення ринкової вартості підприємства до вартості його чистих активів.

$$\text{Коефіцієнт Тобіна}(b) = \frac{\text{Ринкова вартість підприємства}}{\text{Вартість чистих активів підприємства}} \quad (1)$$

Коефіцієнт Тобіна, як правило, характеризують таким чином, якщо $b > 1$, то підприємство володіє необхідним обсягом інтелектуального капіталу і вкладати інвестиції в нього доцільно, якщо $b < 1$ то підприємство використовує свій інтелектуальний капітал не так ефективно як конкуренти. Даний коефіцієнт дає уявлення про активи, які не відображені в бухгалтерському балансі (наприклад, рівень інтелектуального капіталу підприємства, взаємозв'язок із своїми клієнтами та інші). За допомогою цього показника можна порівнювати між собою підприємства однієї галузі, різні за розмірами, а також різні за величинами ринкової і балансової вартості.

Таким чином, можна відзначити, що значимість і важливість всіх вищеназваних трьох складових (людський капітал, організаційний капітал, клієнтський капітал) та їх взаємодія здійснюють вплив на формування і розвиток інтелектуального капіталу, який займає одне із провідних місць в управлінні конкурентоздатністю підприємства. Слід зазначити, що в умовах сьогодення, економічний розвиток підприємства здійснюється під впливом інтелектуального капіталу, так як інтелектуальний капітал дає можливість розвиватися саме інноваційній економіці, яка базується на знаннях та інформації. В одній із своїх праць, академік В. Л. Макаров [10] виділив три принципові особливості економіки знань, а саме: 1) дискретність знання, як продукту, тобто конкретне знання або є, або нема; 2) знання подібні іншим суспільним (публічним) благам, якщо вони створені, то будуть доступні до

всіх без виключення; 3) знання за своєю природою є інформаційним продуктом, а інформація після того, як її використали, не пропадає, як звичайний матеріальний продукт. В зв'язку з цим, традиційний ринковий механізм є неефективним. Для економіки знань необхідно, щоб ціни на ринку були розраховані на конкретного споживача (клієнта).

Отже, слід відмітити, що економіка знань в теперішній час з машина для розв'язання проблем, але для цього, як зазначають вчені, потрібен особливий фахівець –інноваційний менеджер. У нас така професія тільки зароджується.

Висновки. Різні думки щодо формування, розвитку інтелектуального капіталу, який є невід'ємною складовою управління конкурентоздатністю підприємства і країни в цілому, зумовлюються складністю, багатогранністю, а його значимість, важливість є одним із ключових ресурсів інноваційного й економічного розвитку підприємства, особливо у довгостроковому періоді його існування.

В зв'язку з цим, плануючи майбутнє, для кожного підприємства суттєвими можуть бути наступні напрями:

- поєднання інтелекту, виробництва і бізнесу (створення інтелектуальних продуктів);
- володіння новими економічними знаннями (дасть можливість просувати інтелектуальні продукти як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках);
- визначення рівня інтелектуального капіталу на підприємстві в цілому і в кожному структурному підрозділі;
- формування корпоративної культури підприємства;
- застосування коучингу (кожен фахівець має знаходити нестандартні ідеї й оптимальні шляхи для досягнення мети підприємства, вибираючи найбільш раціональні прийоми);
- розроблення системи і визначення інструментів щодо управління інтелектуальним капіталом на підприємстві, а саме: проведення інформаційних досліджень для виявлення потенційних конкурентів і

споживачів (методи маркетингових досліджень: патентно – ліцензійної інформації, перспектив розвитку відповідної галузі тощо); розвиток інтелектуального капіталу (методи стимулювання, інвестування у розвиток інтелектуального капіталу, навчання і підвищення кваліфікації); розробка політики підприємства у сфері забезпечення збереження інтелектуального капіталу так як він є найбільшою цінністю і ефективно впливає на економічний розвиток підприємства та його конкурентоздатність.

Список використаних джерел

1. Мовсесян А. Т. Интеллектуальный ресурс и инновации / А. Т. Мовсесян // Экономика 21 века. – 2000. - № 12. – с. 3 – 15.
2. Бутнік – Сіверський О. Б. Евристика в інтелектуальній економіці або формування інноваційного підприємства / О. Б. Бутнік – Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. - № 8. – с.29 – 34.
3. Ілляшенко С. М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. М. Ілляшенко // Економіка України: політико – економічний журнал. – 2008. - № 11. с. 16 – 25.
4. Федулова Л. І. Інноваційна економіка / Федулова Л. І. – К.: Либідь. – 2006. – 478с.
5. Лукичева Л. И., Тимофеев И. П. Трудовая активность персонала наукоемких предприятий: значение, сущность, оценка / Л. И. Лукичева, И. П. Тимофеев // Современное управление. – 2006. - № 5. – с. 8 – 32.
6. Бобришева Г. О. Управління інтелектуальним капіталом організації. URL: <http://masters.donntu.edu.ua/2011/iem/bobrisheva/diss/indexu.htm>.
7. Кендюхов О. В. Новітні маркетингові технології: методи та інструментарій. Монографія / О. В. Кендюхов – Луганськ: вид – во СЛУ ім. Даля. – 2013. – 336с.
8. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом. Монографія / О. В. Кендюхов – НАН України Інститут економіки промисловості.- ДонУЕП. – Донецьк. – 2008. – 359с.
9. Проніна І. В. Інтелектуальний капітал: сутність, структура, функції URL: http://www.analiculturolog.ru/component/k2/item/487-article_20.html
10. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России. / В. Л. Макаров // «Наука и жизнь». - № 3.- март 2017г. Электронный ресурс: www.nkj.ru/archive/articles/2874
11. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. – Лотос. – 2003. – 632с.
12. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом

тысячолетии / Брукинг Э. – СПб. – 2001. – 288с.

Ляшенко Ганна Павлівна – кандидат економічних наук, професор кафедри економіки підприємства Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь;

Степанець Ю.А. – студент навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь;

Москаленко Н.В., Климчук Н.Я.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті здійснюється розгляд сутності та особливості управління ризиками легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківських установах.

Досліджено, що існує ряд різних підходів до його запобігання та мінімізації. Запропоновано застосовувати заходи для упередження виникнення ризиків відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом в сфері фінансового моніторингу.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, легалізація доходів злочинного походження; ризик легалізації доходів одержаних злочинним шляхом .*

Москаленко Н.В., Климчук Н.Я.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ, ПОЛУЧЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ

В статье рассматривается сущность и особенности управления рисками легализации доходов полученных преступным путем в банковских учреждениях.

Доказано, что существует ряд различных подходов к его предотвращению и минимизации. Предложено применять определенные меры для предупреждения возникновения рисков отмыwania доходов полученных преступным путем в сфере финансового мониторинга.

Ключевые слова: *финансовый мониторинг, легализация доходов преступного происхождения; риск легализации доходов, полученных преступным путем.*

Moskalenko N.V., Klimchuk N.Y.

RISK MANAGEMENT LEGALIZATION PROCEEDS FROM CRIME

The article deals with the essence and features of the risk management of the legalization of proceeds received in a criminal way in banking institutions.

It is proved that there are a number of different approaches to its prevention and minimization. It is proposed to apply the measure to prevent the emergence of the risks of laundering proceeds from crime through financial monitoring.

Keywords: *financial monitoring, legalization of proceeds of criminal origin; Risk of laundering of proceeds from crime.*

Постановка проблеми. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, призводить до збільшення тіньового сектора економіки країни, зростання предикативних злочинів. Банки становлять ключову ланку процесу здійснення легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а їх діяльність є тим фактором, без якого здійснити цей процес неможливо, про що свідчать статистичні данні Державної служби фінансового моніторингу (ДСФМУ), так на них припадає близько 99,7% усіх повідомлень про підозрілі фінансові операції, саме це визначає суттєву роль їх у даному процесі.

На сьогоднішній день управління ризиками відмивання грошей в вітчизняних банках є важливим та актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значну роль у вирішенні теоретико-методичних питань щодо запобігання виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в діяльність банківських установ відіграють вітчизняні науковці та практики. Серед них можна виокремити праці О. М. Бережного, С. А. Буткевича, І. Б. Дзедзика, С. М. Дмитрова, С. Б. Єгоричевої, Л. М. Чуніхіної, О. В. Кравченка та ін.

Підкреслюючи важливість наукових здобутків учених, зауважимо, що до цього часу залишаються недостатньо дослідженими ряд питань у сфері теорії та практики здійснення фінансового моніторингу ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Так, потребує подальшого розвитку понятійний апарат за досліджуваною тематикою, вдосконалення методики

фінансового моніторингу.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та механізму управління ризиками відмивання злочинних доходів в банках.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах посилення глобалізації, розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, інтенсифікації грошових потоків зростає незахищеність фінансової системи перед спробами її використання в цілях легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму. Суспільство все більше розуміє те, що фінансова глобалізація і тісно пов'язані з нею ризики легалізації злочинних доходів вимагають посилення відповідальності всіх учасників фінансової системи. Проникнення злочинних доходів в національні фінансові системи в даний час є об'єктом пильної уваги світової спільноти [5].

Сьогодні для українських банків більш актуальними вважаються кредитний ризик, фінансовий ризик, операційний ризик і ризик достатності капіталу, а ризику залучення до процесів відмивання незаконних доходів достатня увага не приділяється. Проте фахівці [1] зазначають, що операційний та фінансовий ризики можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів з управління ризиком легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

Протидія легалізації незаконних доходів є завданням не тільки банківського сектора, проте саме банкам притаманний найвищий ризик того, що вони можуть відіграти основну роль у процесі відмивання. Адже банки посідають центральне місце у фінансовій системі, тому всі схеми відмивання грошей з ними пов'язані. При цьому банківський сектор стає все більш привабливим не лише для традиційних, але й віртуальних схем, внаслідок впровадження фінансових інновацій та інтенсифікації електронних грошових розрахунків. З рис. 1 видно, що кількість повідомлень, які отримала за 2014-2016 рр. від банків Державна служба фінансового моніторингу України, збільшилася. Якщо порівняти: 1 квартал 2014року та 1 квартал 2016 року, то кількість інформувань про підозрілі фінансові операції банками зросла в 5,5

рази; 2 квартал 2016 року – в 6,6 рази; 3 квартал – в 6,8 рази [6].

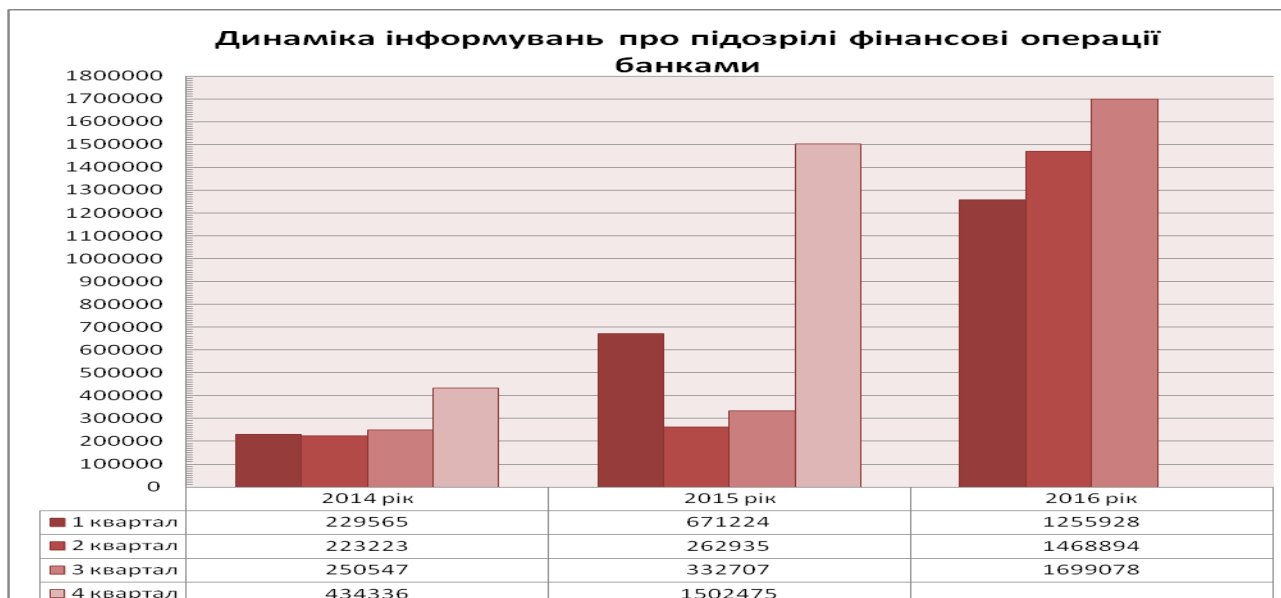

Рис.1 Динаміка інформувань про підозрілі фінансові операції банками

Проаналізувавши 2015 рік, можна відзначити, що зростання було в першому кварталі, а в другому та третьому майже в 2 рази зменшились, проте в четвертому відбулося стрімке зростання. 2016 рік відзначається дуже великою кількістю інформувань про підозрілі фінансові операції.

Слід зазначити, що нині стан відмивання коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення через банківську систему України найгірший на Сході країни. Ця ситуація пов'язана з проведенням АТО.

Враховуючи ризики банку при використанні його з метою відмивання коштів, можна сказати, що фінансовий моніторинг буде вважатись ефективним, якщо банк має мінімальний ризик використання його з метою відмивання коштів, мінімальний ризик порушення вимог чинного законодавства з питань запобігання легалізації та мінімальні побічні витрати банку.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу, згідно з Рекомендаціями FATF та вимогами вітчизняних нормативно-правових актів,

необхідно запроваджувати ризикоорієнтований підхід щодо проведення фінансового моніторингу, при виявленні та оцінюванні відповідних ризиків. Також, необхідно враховувати тенденції економічного розвитку, сфери можливої акумуляції незаконних доходів, напрями переміщення грошових коштів, а також безпосередньо види здійснюваних операцій (рис. 2).

Рис. 2.. Критерії виявлення ризику легалізації (відмивання) незаконних доходів [5]

На сьогодні жодним міжнародним документом не затверджено єдиних узгоджених критеріїв, за якими можливо було б ідентифікувати ризики окремої країни, встановити ступінь її небезпеки. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають класифікувати клієнта за ступенем ризику, а також визначати операції та послуги з підвищеним ризиком на підставі власних критеріїв [2].

Банки, які беруть участь у відмиванні коштів, отримують фінансові ресурси на більш вигідних умовах порівняно із середньоринковими, тому

мають переваги перед своїми законослухняними конкурентами. Поряд з підривом принципів вільної конкуренції свідомо чи неумисна участь фінансової установи у легалізації коштів пов'язана із значними ризиками для самої організації, що може призвести до таких наслідків:

- фінансових втрат унаслідок правового або комплаєнс-ризика, що виникає з причини невиконання вимог законодавства, в результаті до суб'єктів первинного фінансового моніторингу застосовують штрафні санкції, а банк навіть може бути ліквідованим;

- фінансових збитків унаслідок ризику втрати ділової репутації в результаті розголосу фактів причетності до операцій з легалізації коштів;

- матеріальних збитків у випадку арешту чи конфіскації активів клієнтів суб'єкта первинного фінансового моніторингу компетентними вітчизняними чи міжнародними органами правопорядку при виявленні ними коштів злочинного походження на рахунках банку або проведенні банківських операцій з ними;

- фінансових втрат унаслідок юридичного ризику, який відображає можливість винесення несприятливих судових рішень, що призводять до погіршення фінансового становища;

- фінансових збитків унаслідок зростання ризику ліквідності у разі масового вилучення коштів вкладників, що може мати місце після оприлюднення відомостей щодо залучення банку до процесів відмивання коштів [5].

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» дозволяє ліквідувати банки за прискореною процедурою за відмивання грошей або ж за не вжиття належних заходів банками щодо запобігання їх відмиванню [9].

На сьогодні НБУ має можливість виводити такі банки з ринку навіть без етапу віднесення до категорії проблемних. Наприклад, в 2014 році він визнав неплатоспроможними 33 банки, з яких 7 банків - за відмивання грошей під прикриттям банківського бізнесу.

Протягом 2015-2016 років НБУ, через порушення законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, відкликав ліцензії:

- АТ «Банк Велес» (в ході перевірки виявилось, що близько 90% всіх операцій банку здійснювалися з метою виведення капіталу);
- ПАТ «Грін Банк»;
- КБ «Експобанк»;
- ПАТ «Прайм - Банк»;
- ПАТ «АКТАБАНК».

З 2016 року у стані ліквідації через систематичне порушення законодавства в сфері фінансового моніторингу АК «КБ Союз» [7].

Крім ліквідації, до банків, що помічені у здійсненні відмивання грошей або вживають недостатні заходи для протидії легалізації доходів, можуть застосовуватися санкції у вигляді штрафу в 1% статутного капіталу.

НБУ вживає заходи для зниження обсягів розрахунків, у тому числі шляхом застосування жорстких адміністративних заходів впливу до банків, які беруть на себе ризики використання послуг для легалізації кримінальних доходів.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі наводяться різні класифікації банківських ризиків, що базуються на таких основних ознаках [3]:

- виникнення і сфера впливу ризику на результати банківської діяльності;
- специфіка клієнтської бази банку;
- характер розподілу ризику в часі;
- метод розрахунку величини ризику, рівень (ступінь) ризику;
- методи управління ризиком.

Важливою особливістю ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом є його ймовірна присутність в усіх фінансових ризиках, що свідчить про їхню інтегрованість.

Потрібно зазначити, що з огляду на можливості впливу виділяють дві основні групи ризиків суб'єктів первинного фінансового моніторингу:

1. Керовані ризики, до яких доцільно віднести ризики ліквідності, кредитний, валютний, фондовий. Чим вище рівень цих ризиків, тим більший прибуток може отримати банківська установа. Тому з метою обмеження зазначених ризиків застосовуються норми пруденційного нагляду, управління ними здійснюється за допомогою загальноприйнятих методів: диверсифікації, страхування, мінімізації, хеджування.

2. Ризики, що підлягають нейтралізації. До цієї категорії належать такі ризики, яких банк повинен уникати, якщо він дбає про власну ділову репутацію: ризик залучення в процеси легалізації доходів отриманих злочинним шляхом; операційний; ризик втрати ділової репутації.

Ризики другої групи неминуче ведуть до фінансових втрат від штрафів, відтоку клієнтів, зниження вартості бізнесу, відкликання ліцензії та припинення діяльності.

Очевидно, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен розробити власну систему управління ризиками, яка має передбачати сукупність методів оцінки та заходів щодо їхнього запобігання:

- методи управління ризиками, пов'язаними із залученням у процеси легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;
- розробка стратегій з нейтралізації ризику легалізації злочинних доходів;
- методи оцінки ризику легалізації злочинних доходів [5].

З метою виявлення та запобігання ризику легалізації суб'єкти первинного фінансового моніторингу виділяють основні етапи вивчення своїх клієнтів:

- 1) встановлення оптимального складу фінансової інформації, наданої клієнтами різних категорій для проведення їх ідентифікації;
- 2) проведення експрес-аналізу поданої звітності, надання додаткових пояснень щодо даних бухгалтерсько-фінансової звітності за грошовими

потоками клієнта і його партнерів;

3) аналіз фінансового становища клієнта та його оцінка;

4) аналіз результатів діяльності клієнта та його ділової активності;

здійснення комплексного рейтингового оцінювання клієнта; оцінка ймовірності ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом і можливих втрат [5].

На сьогодні для здійснення більш дієвого фінансового моніторингу важливим є:

- спрощений порядок часткового розкриття банківської таємниці та вимога правоохоронних органів в інтересах запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів;

- оперативна взаємодія суб'єктів первинного фінансового контролю з органами фінансової розвідки;

- наявність правової бази щодо самостійного провадження контрольної – розвідувальних операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Важливим інструментом для органів банківського нагляду є оцінка ризику порушення банками вимог чинного законодавства в зазначеній сфері, яке базується на міжнародних стандартах з цього питання – стандартах Базельського комітету банківського нагляду, Сорока Рекомендаціях Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та відповідних рекомендаціях щодо боротьби з фінансуванням тероризму [8].

Дані аналізу ефективності заходів у сфері фінансового моніторингу свідчать про зростання злочинності шахрайства в Україні у сфері відмивання грошей, тому належна оцінка ризиків відмивання коштів потребує дальшого вдосконалення [4].

Стратегію управління ризиком використання послуг банків для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму необхідно обирати, враховуючи специфіку кожного конкретного банку: його розміри, наявність філійної мережі, пріоритетні напрями діяльності тощо. Найпоширенішими стратегіями є: максимально можливого уникнення

ризик; лімітування ризику; страхування ризику. Застосування всіх трьох варіантів стратегій забезпечить їхню гнучкість і дієвість в управлінні новітнім компонентом банківського ризику – ризику використання послуг фінансово – кредитних установ для легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

Висновки. Реалії сьогодення спонукають все глибше досліджувати проблему запобігання відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування зброї масового знищення. При цьому зазначене питання хоча й має глобальний характер, але враховує конкретну специфіку для кожної країни. Разом з тим серед складових світової фінансової системи саме банківський сектор приваблює значну частку нелегальних грошових ресурсів з їх подальшою легалізацією, які згодом спрямовуються на підтримку терористичних угруповань або входять до законного грошового обігу.

Використання послуг суб'єкта первинного фінансового моніторингу для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму можуть завдавати значну шкоду фінансовій установі, а головне – негативно позначитися на її фінансовій стійкості. Ці наслідки можна характеризувати як підвищення ризику втрати репутації, рівня операційного ризику, юридичного ризику та ризику концентрації. Банківські ризики взаємопов'язані між собою та кожний пов'язаний з відповідними негативними наслідками: [5]

- утрата прибуткового бізнесу та/або напряму діяльності;
- виникнення проблем з ліквідністю у результаті вилучення вкладів;
- припинення кореспондентських банківських відносин;
- витрати на розслідування та сплату штрафних санкцій;
- конфіскація майна;
- втрати за кредитними та іншими активними операціями;
- зниження курсу акцій банківської установи тощо.

На сучасному етапі фінансово-економічної та соціальної нестабільності держави суб'єктам первинного фінансового моніторингу необхідно робити стратегічний вибір ведення бізнесу. Як показує практика, банки, причетні до сумнівних видів діяльності та легалізації злочинних доходів, зіткнулися з проблемою не тільки фінансових втрат, але і з втратою бізнесу.

Список використаних джерел

1. Бережний О. М. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків / О. М. Бережний // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 3–7.
2. Дзедзик І. Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи / І. Б. Дзедзик // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 109–114.
3. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банку : навчальний посібник / Єгоричева С. Б. – Київ. : Центр учбової літератури, 2014. – 292 с.
4. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161125/zvit_ukr.pdf
5. Москаленко Н.В. Система фінансового моніторингу України та перспективи її розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://media.wix.com/ugd/0d9027_70f1d05b2705426f81abdab649fe975b.pdf
6. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160415/zvit_2015%20\(2\).pdf](http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160415/zvit_2015%20(2).pdf).
7. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
8. Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей [Електронний ресурс] : Директива Європейського економічного союзу (ЄЕС) (91/308/ЄЕС) від 26 жовтня 2005 р. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_148
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 50–51. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Стратегія розвитку системи запобігання легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року [Електронний ресурс]: зат. постановою КМУ від 30.12.2015 № 1407. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80>

Москаленко Наталія Віталіївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Климчук Наталія Яківна – старший викладач кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Новицька О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено особливості фінансування природоохоронної діяльності у напрямі забезпечення фінансування суспільного блага на макрорівні, а також фінансування неприбуткової діяльності, спрямованої на підтримку якісних параметрів навколишнього природного середовища на мікрорівні. Уточнено поняття природоохоронної діяльності та її класифікація.

Ключові слова: *природоохоронна діяльність, фінансування, навколишнє природне середовище, фінансування суспільного блага, класифікація природоохоронних витрат, екологічні податки, екологічні програми, фонд охорони навколишнього природного середовища.*

Новицкая Е. В.

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье определены особенности финансирования природоохранной деятельности в направлении обеспечения финансирования общественного блага на макроуровне, а также финансирования некоммерческой деятельности, направленной на поддержку качественных параметров окружающей среды на микроуровне. Уточнено понятие природоохранной деятельности и её классификация.

Ключевые слова: *природоохранная деятельность, финансирование, окружающая природная среда, финансирование общественного блага, классификация природоохранных затрат, экологические налоги, экологические программы, фонд охраны окружающей природной среды.*

Novytska O. V.

FEATURES OF FINANCING ENVIRONMENTAL ACTIVITIES

In the article the features of environmental financing in the direction of securing funding public goods at the macro level, as well as the financing of non-profit activities aimed at supporting the quality parameters of the environment at the micro level. The concept of nature protection activity and its classification are clarified..

Keywords: *environmental activities, financing, surrounding natural environment, funding for the public good, classification of environmental costs, environmental taxes, environmental programs, environmental protection fund.*

Постановка проблеми.З огляду на залежність життєзабезпечення суспільства від рівня забруднення навколишнього природного середовища, надзвичайно важливим постає завдання дослідження та обґрунтування особливостей такого фінансування, а також визначення напрямів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.Питання фінансування природоохоронної діяльності стали предметом досліджень багатьох науковців. Серед вітчизняних учених-економістів вивчали це питання І. Бистряков, О. Веклич, З. Герасимчук, О. Кашенко, Л. Мельник, Г. Погріщук, В. Трегобчук, Р. С. Филипів, С. Харічков, Є. Хлобистов, І. Якушик та ін., серед зарубіжних – У. Беренс, С. Бобильов, Е. Гірусов, Д. Медоуз, Й. Рандерс, Н. Реймерс, О. Шимова та ін. Незважаючи на значну кількість праць, у яких містяться рекомендації щодо вдосконалення фінансування природоохоронної діяльності, його особливості досліджені не повною мірою.

Метою статті є з'ясування особливостей фінансування природоохоронної діяльності для розробки пропозицій щодо підвищення його ефективності в Україні.

Виклад основного матеріалу.Не дивлячись на те, що природоохоронна діяльність має глибокі історичні корені, цей термін стали вживати лише з

часом. Нами було з'ясовано, що і донині не має єдиної думки щодо його формулювання. Так, Л. Ю. Бернштейн [1] стверджує, що природоохоронна діяльність (далі – ПД) виступає складовою природокористування і в зв'язку з цим тісно пов'язана з раціональним використанням природних ресурсів, а також включає запобіжні заходи створення умов для збереження сталого розвитку у країні, регіоні, населеному пункті. Але у цьому визначенні до природоохоронної діяльності не включено діяльність щодо відновлення якості навколишнього природного середовища (далі – НПС). Крім того, Л. Ю. Бернштейн вживає термін „збереження сталого розвитку”, що, на нашу думку, є не коректним. Адже саме поняття „розвиток” означає зростання складності (перехід до вищого якісного стану), рівень організації системи, а збереження розвитку означає консервацію на одному і тому самому рівні. Тому в цьому випадку доцільно застосувати вислів „забезпечення сталого розвитку”.

В. М. Ячменева, Н. В. Святохо [2, с. 156] розглядають природоохоронну діяльність лише на рівні підприємства та визначають її як частину його господарської діяльності, яка є сукупністю заходів, спрямованих на попередження, зменшення та ліквідацію негативних наслідків виробничої діяльності на НПС та потребує особливого обліку, фінансування, контролю та стимулювання, що, на нашу думку, значно звужує сутність цього поняття. В. С. Джигирей, В. М. Сторожук, Р. А. Яцюк [3] дуже широко розглядають природоохоронну діяльність на макро- та мікрорівнях, але на макрорівні до ПД вони включають діяльність щодо збереження біорізноманіття, екологічну освіту та науку, що, на нашу думку, дуже обмежує його суть, а на мікрорівні до ПД не включено діяльність щодо усунення наслідків забруднення та інших видів негативного впливу на НПС. Є. М. Кондратюк, Г. Л. Хархота [4] ПД визначають по-перше, як систему науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підтримання раціональної взаємодії між діяльністю людини і навколишнім природним середовищем, а по-друге – комплексну програму щодо забезпечення збереження та відновлення природних ресурсів Землі,

запобігання негативним наслідкам прямого та побічного впливу діяльності суспільства на природу. Але автори не включають в поняття діяльність щодо відновлення якості НПС.

В. Й. Самолук [5, с. 7] ПД визначає як систему державних і громадських заходів, спрямованих на покращання стану НПС, що передбачає заходи щодо запобігання і компенсації шкоди довкіллю та забезпечує збереження і відтворення природних багатств. Автор включає в сутність поняття лише природоохоронні заходи на рівні держави, що значно обмежує її. О. М. Саксонова стверджує, що ПД – це система організації і ведення суспільних відносин та економічних зв'язків у сфері збереження НПС [6, с. 7]. ПД включає такі питання: встановлення лімітів, нормативів плати, розмірів зборів за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу; надання пільг при оподаткуванні та стимулюванні під час реалізації природоохоронних заходів; формування переліку першочергових заходів національних, державних, регіональних природоохоронних програм; розподіл зборів за забруднення НПС та формування джерел для фінансування природоохоронних заходів. На нашу думку, О. М. Саксонова поняття ПД ототожнює з організаційно-економічним механізмом природокористування та природоохоронної діяльності. До поняття включено всі складові механізму, крім системи фінансування і кредитування, природоохоронні заходи щодо становлення та розвитку екоіндустрії.

І. М. Васькович, М. М. Баран [7, с. 94] під ПД розуміють діяльність промислових підприємств, у процесі якої здійснюється комплекс заходів, спрямованих на запобігання, зменшення або ліквідацію негативних впливів основного виробництва на елементи НПС. Також науковці стверджують, що сутність ПД у вузькому розумінні визначається методами запобігання забрудненням та усунення збитку, завданого природі. На нашу думку, це звужує ПД до мікрорівня, а також, розглядаючи сутність ПД, учені

обмежуються лише методами, не включаючи форми, засоби, інструменти та механізми її реалізації.

Для аналізу визначень цього економічного явища зарубіжними науковцями проведена їх вибірка та критичний аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення природоохоронної діяльності зарубіжними науковцями*

Автор	Дефініція	Критичний аналіз
1	2	3
А. А. Ляпина [8, с. 283–284]	ПД – это совокупность видов деятельности, направленных на предотвращение, сокращение или устранение последствий загрязнения и других видов негативного воздействия на окружающую среду	Автор звужує ПД до мікрорівня
О. С. Шимова, Н. К. Соколов- ский [9, с. 185]	Природоохранные мероприятия – это природоохранная деятельность, которая осуществляется с целью значительного улучшения состояния окружающей природной среды или создания условий для её улучшения. Результатом природоохранных мероприятий может быть создание основных фондов природоохранного назначения	Автори обмежуються лише метою ПД не уточнюючи її сутність
Н.Ф. Реймерс [10, с. 335]	ПД включает международную, государственную, региональную и местную административно-хозяйственную, технологическую, политическую, юридическую и общественную деятельность, направленную на сохранение, рациональное использование и восстановление природы в интересах настоящего и будущего поколений	Перевагою цього визначення є те, що автор розглядає чотири типи ПД на чотирьох рівнях, але не включає усунення наслідків забруднення та інших видів негативного впливу на НПС
В.В. Куриленко [11, с. 42]	ПД – это планирование деятельности, то есть система мер, направленных на наиболее полное извлечение ресурсов и использование природных условий, минимальное их удельное потребление на единицу продукции	Автор обмежується лише плануванням, що є одним із методів управління природокористуванням та ототожнює ПД з раціональним природокористуванням
Временная типовая методика [12]	К природоохранным мероприятия относятся все виды хозяйственной деятельности, направленные на снижение и ликвидацию отрицательного антропогенного воздействия на окружающую природную среду, сохранение, улучшение и рациональное использование природно-ресурсного потенциала страны:	Автори, визначаючи ПД, обмежуються лише її видами

	строительство и эксплуатация очистных и обезвреживающих сооружений и устройств, развитие малоотходных и безотходных технологических процессов и производств, размещение предприятий и систем транспортных потоков с учётом экологических требований, рекультивация земель, меры по борьбе с эрозией почв, по охране и воспроизводству флоры и фауны, охране недр и рациональному использованию минеральных ресурсов	
Elzbieta Broniewicz [13, c. 31]	Environmental protection is an action or activity (which involves the use of equipment, lab our, manufacturing techniques and practices, information networks or products) where the main purpose is to collect, treat, reduce, prevent, or eliminate pollutants and pollution or any other degradation of the environment resulting from the operating activity of the organization ⁴	Автор, визначаючи ПД, звужує її до мікрорівня
Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods [14, p.48]	Environmental protection refers to any activity to maintain or restore the quality of environmental media through preventing the emission of pollutants or reducing the presence of polluting substances in environmental media ⁵ .	Автори, розкриваючи сутність ПД включають у нього таку дію як відновлення якості НПС
Pollution Abatement and Control Expenditure in OECD Countries, Environment Monograph, Paris, 1996 [15]	Pollution abatement and control (PAC) activities are defined as purposeful activities aimed directly at the prevention, reduction and elimination of pollution or nuisances arising as a residual of production processes or the consumption of goods and services ⁶	Дане визначення звужує ПД до макрорівня, а також не включає усунення наслідків забруднення НПС

**Джерело: систематизовано автором.*

Отже, ПД доцільно розглядати, як складову природокористування; частину господарської діяльності підприємства; систему організації і ведення суспільних відносин та економічних зв'язків у сфері збереження НПС; велику за масштабами, здійснювану на загальнодержавному рівні діяльність щодо збереження еталонних зразків незайманої природи та збереження

⁴ПД – це дія або діяльність (використання обладнання, праця, технології виробництва і методи, інформаційні мережі або продукти), мета якої полягає в тому, щоб зібрати, розглядати, зменшити, запобігти, або усунути забруднювачі та забруднення або будь-яку іншу деградацію НПС, яка є наслідком операційної діяльності організації.

⁵ПД – це будь-яка діяльність, спрямована на збереження та відновлення якості оточуючого середовища через запобігання викидів або зниження вмісту забруднюючих речовин у навколишньому середовищі.

⁶ПД визначається як цілеспрямована діяльність, спрямована безпосередньо на запобігання, скорочення та усунення забруднення або збитків, що виникають від виробництва або споживання товарів і послуг.

різноманітності видів на Землі та діяльність окремих підприємств, спрямовану на збереження, раціональне використання, запобігання, зменшення або ліквідацію негативних впливів основного виробництва та відновлення природи в інтересах сучасного та майбутнього поколінь; метою природоохоронних заходів може бути створення основних фондів природоохоронного призначення.

З урахуванням підходів вітчизняних і зарубіжних науковців до визначення ПД, вважаємо, що її потрібно розглядати на макро- і мікрорівнях. Зауважимо, що до макрорівня нами віднесено ПД, яка здійснюється на міжнародному, державному (національному), регіональному (мезо) і місцевому (локальному) рівнях оскільки вона реалізується державою, тому має спільні риси, а до мікрорівня – ПД підприємств і домогосподарств.

На макрорівні, виходячи з аналізу наведених визначень та переліку видів ПД, затверджених постановою КМУ №1147 від 17 вересня 1996 р., ПД – це комплекс заходів держави, спрямованих на попередження, мінімізацію негативного впливу на НПС, відновлення НПС після наслідків техногенних і природних надзвичайних ситуацій, раціональне використання природних ресурсів, екологічну освіту, науку, просвітництво.

На мікрорівні більш точним вважаємо є визначення ПД А. А. Ляпіної, відповідно до якого ця діяльність визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на попередження, скорочення або усунення наслідків забруднення та інших видів негативного впливу на НПС. Але, на нашу думку, необхідно замість словосполучення «усунення наслідків» застосовувати поняття „відновлення якості”, як запропонував Н. Ф. Реймерс. Адже відновлення⁷, відповідно до словника [16] включає усунення наслідків і, крім того, також відновлення здатності об’єктом виконувати потрібну функцію. Отже, ПД на мікрорівні – це сукупність видів діяльності, спрямована на попередження, мінімізацію, усунення наслідків забруднення

⁷ Відновлення визначається як подія, яка полягає в тому, що після усунення несправності об’єкт знову відновлює здатність виконувати потрібну функцію.

та інших видів негативного впливу на НПС і відновлення його якості [17, с. 54].

Основною проблемою, яку було виявлено при дослідженні цього питання, є те, що на сьогодні немає систематизованої інформації про види, форми, напрями ПД. З огляду на це пропонуємо класифікацію ПД, яка схематично зображена на рис. 1.

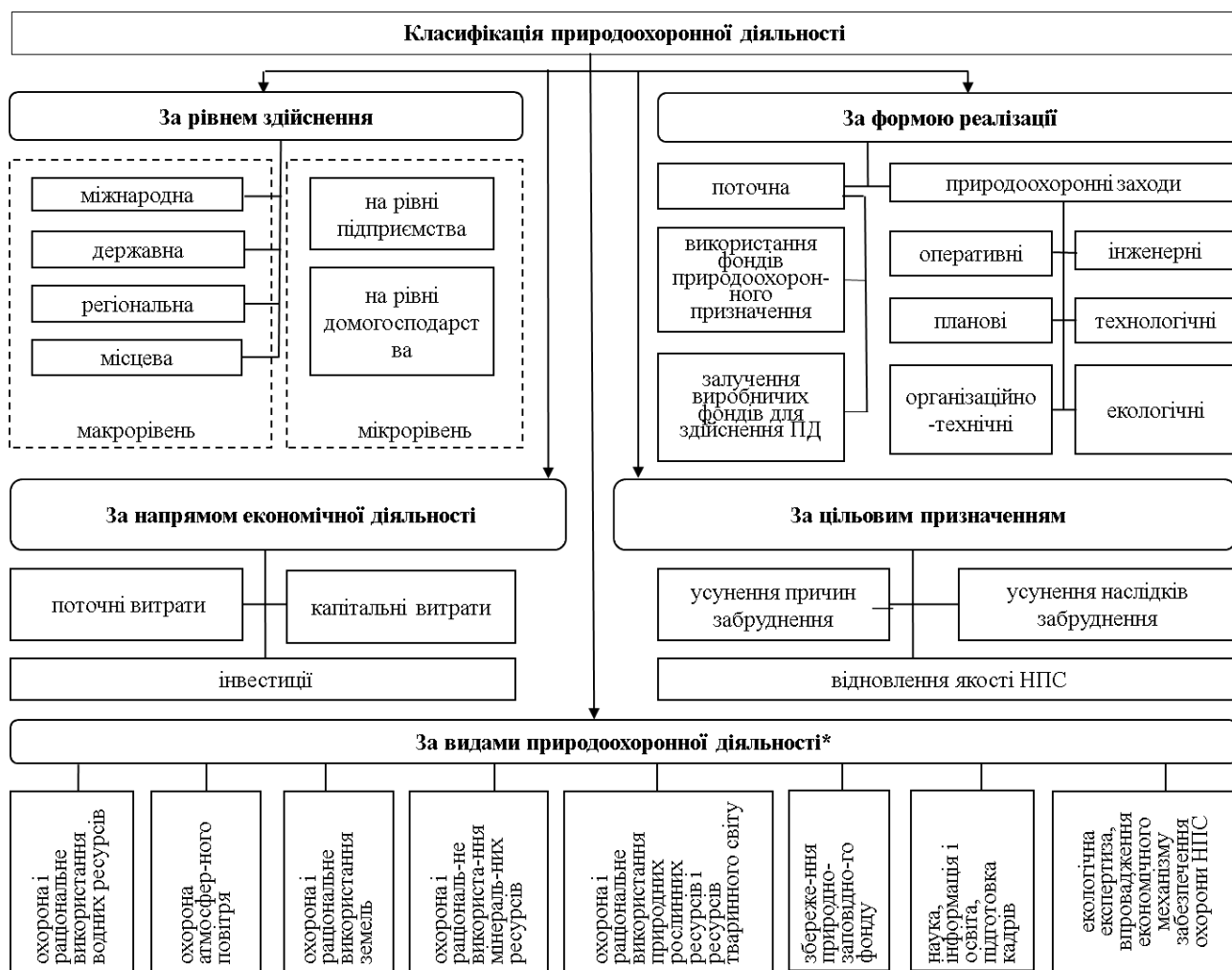

Рис. 1. Класифікація природоохоронної діяльності**

**Джерело: Систематизовано автором.

*За даними Постанови КМУ „Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів” від 17.09.1996 р. № 1147 [18].

Природоохоронну діяльність доцільно класифікувати за такими критеріями: рівень здійснення, форма реалізації, напрям економічної діяльності, цільове призначення та види. Кожний вид діяльності має свою специфіку, мету, особливості фінансування та критерії оцінки ефективності фінансування. Зауважимо, що на макрорівні нами об'єднано міжнародну,

державну (національний рівень), регіональну (мезорівень) і місцеву (локальний рівень) природоохоронну діяльність через те, що на цих рівнях вона має однакову методику формування по відношенню до мікрорівня.

Отже, розмежуємо особливості фінансування природоохоронної діяльності на макро- та мікрорівнях.

Для з'ясування особливості ФПД на макрорівні важливо визначитися з поняттям „фінансування”, яке належить до найбільш загальних у фінансовій науці. Існує велика кількість визначень, що відрізняються між собою. Так, на думку В. Чанталадзе [19, с. 19], фінансування – це фінансова категорія, М. Романовський [20, с. 86] називає формою перерозподілу, В. Гончаров, І. Бузько, В. Євстигнєєв [21, с. 8] вважають специфічною економічною формою управління суспільним виробництвом. Окремі автори під фінансуванням розуміють систему форм і методів використання фінансових ресурсів. Також існує думка [22, с. 303], що фінансування – це врегульована нормативно-правовими нормами або певними правилами процедура виділення коштів на розвиток, виконання програм, утримання органів влади, соціальні, екологічні та інші потреби. Джерелами фінансування є державний бюджет, бюджети органів місцевого самоврядування, власні кошти підприємств, установ і організацій, фізичних осіб.

Таким чином, фінансування – це формування і використання фінансових ресурсів.

На нашу думку, для з'ясування особливостей фінансування природоохоронної діяльності на рівні держави доцільно використати методологію теорії добробуту, за якою придатне для життя людини НПС є суспільним благом. Теорія добробуту виходить з того, що в рамках класичної ринкової моделі немає умов для автоматичного узгодження індивідуального і суспільного оптимуму [23, с. 406]. Застосування цієї теорії в ПД визначається тим, що існують громадські екологічні блага (придатне для життя людини НПС) і природні ресурси спільного користування. Люди не мають стимулів до скорочення і оптимізації їх споживання, що особливо важливо для природних ресурсів: на відміну від громадських екологічних благ, вони є

вичерпними [24, с. 12]. Потреба у державному втручанні в даному випадку набагато вища, ніж в інших сферах економіки. Основою державного регулювання в природоохоронній сфері є теорія зовнішніх ефектів (екстерналій). Екстерналії виникають тоді, коли дає збій ціновий механізм, вони не віддзеркалюються в ринкових цінах, але їх вплив відчувається за межами певної господарської діяльності на споживачах чи виробниках, безпосередньо не задіяних у ній [25, с. 88]. Екстерналії від певної господарської діяльності можуть бути позитивними та негативними для інших суб'єктів господарювання, які не задіяні в цій діяльності. Забруднення НПС є прикладом негативних екстерналій, що погіршують показники ефективності, спричиняють переміщення ресурсів між окремими суб'єктами, галузями, видами діяльності, порушуючи внаслідок цього їх оптимальне розміщення у межах економічної системи в цілому [25, с. 88–90]. Забруднення НПС приносить, здебільшого, економічний збиток, який, без застосування спеціальних інструментів, є зовнішнім стосовно забруднювача і який несе суспільство, і, по-друге, з того, що згаданий збиток може бути оцінений і компенсований грошовими виплатами [26, с.15; 27].

Р. Коуз вважав, що причиною зовнішніх ефектів (екстерналій) є відсутність чітко встановлених прав власності на ресурси та екологічні блага. Якщо цей недолік усунуто, а також при дотриманні ряду інших умов (вони сформульовані у загальновідомій теоремі Р. Коуза), оптимальну якість НПС можна забезпечити на ринковій основі. Держава повинна лише встановлювати майнові права на природні ресурси. Недолік підходу Р. Коуза до інтерналізації екстерналій лише один – високі транзакційні витрати.

Відповідно, завдання держави полягає у нейтралізації наслідків негативних екстерналій і посиленні дії позитивних у цьому випадку, що забезпечує більш ефективний розподіл ресурсів у ринковій економіці [27]. У випадку існування екстерналій підтримка, яка надається суб'єктам господарювання з боку держави, спрямована на:

- стимулювання розвитку виробництва так, щоб мінімізувати негативні

зовнішні ефекти. Зокрема, якщо негативним зовнішнім ефектом діяльності суб'єкта господарювання є забруднення НПС, то зусилля держави повинні спрямовуватися на заохочення до використання у виробництві технологій та обладнання, які зменшують забруднення НПС;

- стимулювання розширення тих видів економічної діяльності, які здатні покращити показники ефективності діяльності в інших сферах;

- стимулювання зростання витрат на НДДКР для доведення їх до необхідного рівня, який відповідає суспільному попиту на результати НДДКР, втілені в інноваційних товарах і послугах [27].

Якщо функцію усунення наслідків негативних екстерналій від діяльності приватних суб'єктів господарювання виконуватиме безпосередньо держава (це є особливістю ФПД (див. рис. 1.1), то це вимагає виділення фінансових ресурсів з бюджету на реалізацію цієї функції [28, с. 20–21]. Хоча, відповідно до принципу екологічної політики «забруднювач платить»⁸, застосування субсидій не доцільне. Передбачено окремі винятки із загальної ідеології відсутності субсидій. Зокрема, субсидія може виявитися виправданою за таких умов:

- якщо вона має вузьку цільову спрямованість (тобто коли чітко визначені природоохоронні цілі, які повинні бути досягнуті в результаті застосування субсидії);

- коли така субсидія обмежена за розміром і термінами застосування і коли вона не призводить до істотних спотворень ринкових умов;

- у разі їх значного зовнішнього ефекту або на благо суспільства в цілому.

Сьогодні перша умова щодо цільового призначення субсидій не застосовується, що призводить до неефективного використання ресурсів і формування відомчих пріоритетів. Ця умова є загальновизнаним механізмом, що забезпечує стабільність і надійність спрямування ресурсів у пріоритетні

⁸Суть принципу полягає в повному фінансуванні забруднювачем витрат на виконання екологічних нормативів, установлених відповідними державними органами.

напрями ФПД (є особливістю ФПД на макрорівні). Можливості розвитку системи фінансування охорони НПС на основі принципу „забруднювач платить” у сучасних умовах обмежені. Це, на думку іноземних фахівців, пов’язано з такими факторами, як слабка система управління і контролю ПД, відсутність розвинених ринків капіталу та фінансових інститутів, обмежені можливості фінансування з приватних джерел, нестабільність як політичної, так і фінансової системи, недостатньо розвинене громадянське суспільство.

Також фонди охорони НПС визнані у всьому світі як один з ключових фінансових інструментів природоохоронної політики на державному рівні. Це дійсно за умови їх належної організації, адміністрування та використання принципів ефективної роботи, наприклад тих, що наведені в підготовлених ОЕСР «зразках кращої практики управління державними природоохоронними витратами» [29].

Важливою умовою ефективності ФПД є стабільне фінансування протягом декількох років. У зв’язку з цим річний цикл бюджетних субсидій на ПД є значною перешкодою для їх реалізації. В Україні вже почали застосовувати певні інструменти середньострокового бюджетного планування (це є особливістю ФПД, див. рис. 2), використовуючи дворічний термін. Проте міжнародні фахівці рекомендують застосовувати для довгострокових інвестиційних проєктів у середньому трьох-, чотирьохрічний термін.

Розглянувши особливості фінансування природоохоронної діяльності на макрорівні, зазначимо, що предметом дослідження такої діяльності на мікрорівні є підприємства. Фінансування на рівні домогосподарств суттєво не впливає на якість НПС країни, оскільки відомо, що лівову частину ФПД здійснюють за рахунок коштів підприємств, а статистика щодо ФПД домогосподарства в нашій країні взагалі не ведеться. ПД домогосподарств здебільшого реалізується через екологічно свідому поведінку, наприклад, сортування відходів, економія електроенергії, води та тепла, екологізація споживання («зелений тариф»), а заходами державного впливу на цю

поведінку є переважно адміністративні та масово-роз'яснювальні методи.

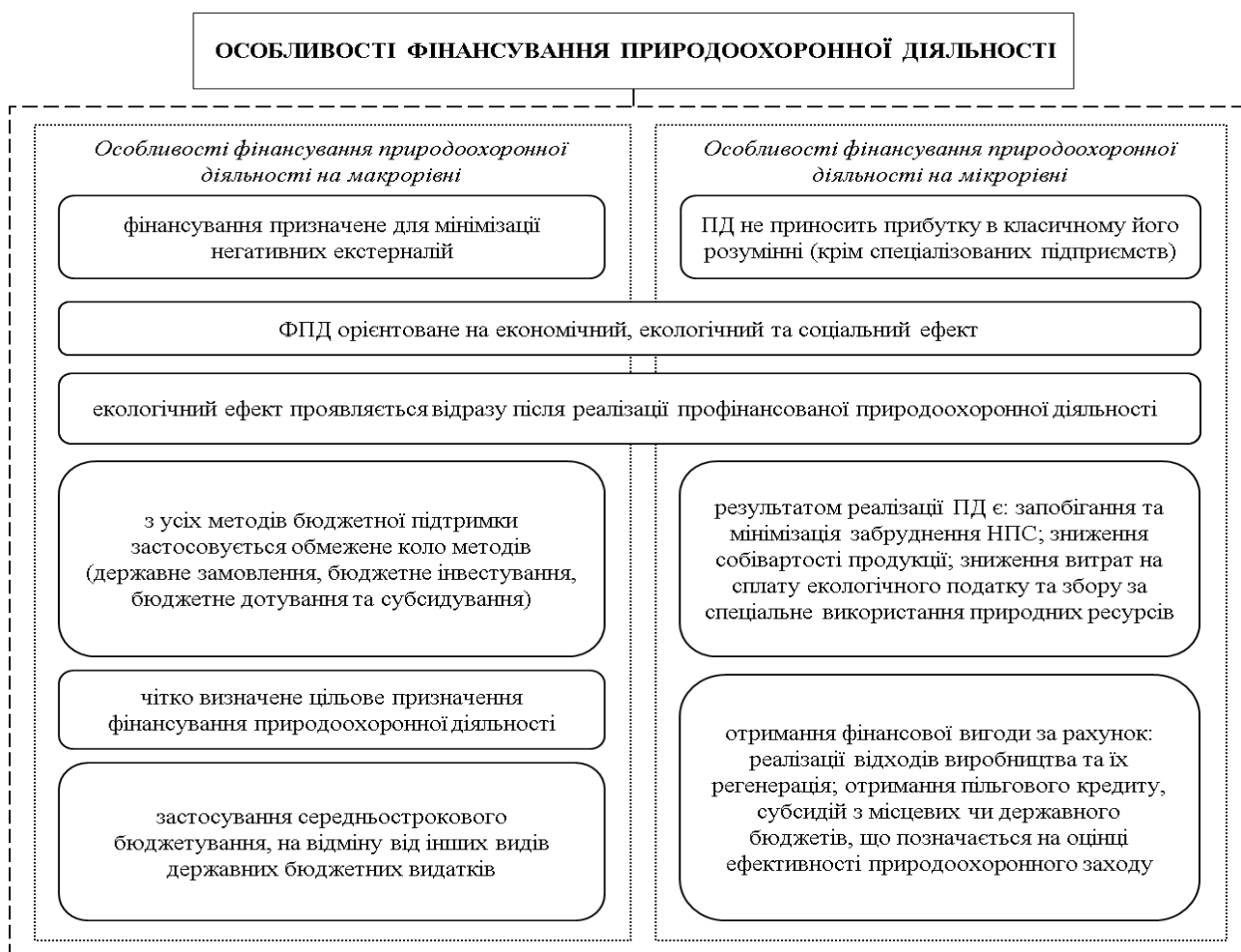

Рис 2. Особливості фінансування природоохоронної діяльності*

*Джерело: Побудовано автором.

Важливим моментом осмислення сутності ФПД на рівні підприємства є її така особливість – вона не приносить прибутку в класичному розумінні цієї економічної категорії, на відміну від інших видів діяльності, при здійсненні яких прибуток є основною метою (крім спеціалізованих підприємств) (рис. 2). Ця діяльність насамперед призначена для недопущення, скорочення та відновлення якості НПС.

Основним ефектом від реалізації ПД є екологічний та соціальний, що значно відрізняє ПД від інших заходів. Зауважимо, що під екологічним ефектом ми розуміємо різницю екологічних показників стану НПС (стан води, атмосферного повітря, ґрунту) до і після реалізації профінансованої ПД. Економічний ефект є додатковим, що виражається в прирості прибутку,

який може бути отриманий за рахунок реалізації виробленої продукції з відходів основного виробництва або безпосередньої реалізації відходів іншому підприємству для подальшої переробки.

Крім того, це проявляється у зниженні витрат на сплату екологічного податку та збору за спеціальне використання природних ресурсів. Стосовно підприємства, основним ефектом є економічний, «якщо збиток, заподіяний НПС не призводить до зниження ефективності функціонування підприємства-забруднювача» [30, с. 340], а з погляду держави та суспільства, основними є екологічний та соціальний ефекти.

„Для інтерналізації даного зовнішнього ефекту (державою, – примітка автора) застосовують економічні методи зменшення забруднення довкілля підприємством-забруднювачем, які вводять плату за перевищення гранично допустимих викидів (скидів) – з прибутку підприємства, а в межах гранично допустимих викидів (скидів) із собівартості” (в Україні – екологічний податок, – примітка автора) [30, с. 341].

Результатом реалізації ПД може бути зниження собівартості продукції або зниження витрат з доходу (зменшення витрат на сплату екологічного податку та ресурсних зборів і платежів). Підприємство також зацікавлене в отриманні додаткового прибутку за рахунок реалізації відходів виробництва, або їх регенерації. Крім того, для виконання ПД підприємство може отримати пільговий кредит, що є стимулом у реалізації ПД і підвищує їх ефективність з погляду підприємства. Також можуть бути надані субсидії з місцевих чи державного бюджетів, що відображається на оцінці ефективності ПД.

Висновки. Отже, дослідивши сутність ПД та визначивши особливості її фінансування можемо зробити висновок, що реалізація ПД забезпечує придатне для життя людини природне середовище, яке, нарівні з виробництвом економічних благ, є найважливішою умовою для життя людини. Оскільки ФПД на рівні підприємства не приносить прибутку у класичному його розумінні, роль держави у даному випадку набуває

виняткового значення, яке полягає у забезпеченні перетворення зовнішніх негативних екстерналій у внутрішні витрати на ПД підприємств і таким чином отримання зовнішніх позитивних екологічних ефектів.

Список використаних джерел

1. Бернштейн Л. Ю. Основоположні принципи екології як науки / Л. Ю. Бернштейн // Економічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. – К., 2000. – С. 33–52..
2. Святохо Н. В. Оцінка ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства : [монографія] / В. М. Ячменьова, Н. В. Святохо. – Сімферополь : ВД „АРІАЛ”, 2011. – 264 с.
3. Джигирей В. С. Основи екології та охорони навколишнього природного середовища. Екологія та охорона природи [Текст]: навч. посіб. / Джигирей В. С. , Сторожук В. М., Яцюк Р. А. ; Мін-во освіти і науки України. – 2-е вид., доп. – Львів : Афіша, 2004. – 272 с.
4. Кондратюк Є. М. Словник-довідник з екології / Є. М. Кондратюк, Г. І. Хархота. – К. : Урожай, 1987. – 160 с.
5. Самолюк В. Й. Регулювання природоохоронної діяльності в регіоні на основі системної оцінки її інтенсивності: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н. за спеціальністю 08.08.01 – економіка природокористування і охорони НПС / В. Й. Самолюк. – Львів, 2002. – 22 с.
6. Саксонова О. М. Удосконалення економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н. за спеціальністю 08.08.01 – економіка природокористування і охорони НПС / О. М. Саксонова. – Київ, 2003. – 21 с.
7. Васькович І. М. Природоохоронні витрати на виробничому підприємстві / І. М. Васькович, М. М. Баран // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.6 – С. 93–98.
8. Ляпина А. А. Экологические аспекты трансформации макроэкономических показателей / А. А. Ляпина // Экономическая эффективность развития России / [под ред. К. В. Папенова]. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2007. – С. 283–284.
9. Шимова О. С. Экономика природопользования: учеб. пособие / О. С. Шимова, Н. К. Соколовский. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 377 с.
10. Реймерс Н. Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
11. Куриленко В. В. Основы управления природо- и недропользованием. Экологический менеджмент / Куриленко В. В. – СПб. : Россия, 2000. – 256 с.
12. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением

окружающей среды / [А. С. Быстров, В. В. Варанкин, В. А. Виленский и др.] – М. : Экономика, 1986. – 96 с.

13. Broniewicz Elzbieta Environmental Management in Practice / Elzbieta Broniewicz. – Publisher: InTech, 2011. – 448 p.

14. Glossary of Environment Statistics Series: F, No. 67 Sales number: 96.XVII.12 [Electronic resource]. – Access Mode : http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_67E.pdf. – Title from the screen.

15. Pollution Abatement and Control Expenditure in OECD Countries, Environment Monograph, Paris, 1996 [Electronic resource]. – Access Mode : <http://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/38230860.pdf>. – Title from the screen.

16. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды. Словарь-справочник / Реймерс Н. Ф. – М. : Просвещение, 1992. – 319 с.

17. Новицька О. В. Природоохоронна діяльність та особливості її фінансування / О. В. Новицька, Н. В. Новицька // „Міжнародна практика економічного розвитку країни” : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 24-25 травня 2013 року): У 2-х частинах / Наукове об'єднання „Economics”. – Сімферополь: НО „Economics”, 2013. Ч. 2 – С. 53–56.

18. Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів: Постанова КМУ : від 17.09.1996 р. № 1147 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. База даних „Загальне законодавство”. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF>. – Назва з екрана.

19. Chantaladze V.G. Aspects of Finance Theory. Tbilisi: Publishing House of Tbilisi University, 1979. – 284 p.

20. Романовський М. М. Финансы и управление научно-техническим прогрессом / Романовський М. М. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 172 с.

21. Фальцман В. К. Динамика национального богатства СССР / В. К. Фальцман // Экономика и математические методы. – 1991. – Т. 27. – Вып. 2. – С. 242–257.

22. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ „Видавництво „Юридична думка”, 2008. – 720 с.

23. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Пигу А. ; пер. с англ. – Т. 1. – М. : Прогресс, 1985. – 406 с.

24. Пахомова Н. В. Экономика природопользования и охрана окружающей среды / Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. – СПб. : СПбГУ, 2003. – 220 с.

25. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в ХХ столітті. Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів: [монографія] / Андрущенко В. Л. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.

26. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Коуз Р. ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.

27. Коуз Р. Фирма, рынок и право: сб. статей / Коуз Р. ; пер. с англ. Б. Пинскера; науч. ред. Р. Капелюшников. – М. : Новое издательство, 2007. – 224 с.

28. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: [монографія] / [за заг. ред. Л. Л. Тарангул. – Ірпінь, 2012. – 611 с.

29. Peszko G. The Good Practices of Public Environmental Expenditure Management in transition economies / G. Peszko. – Draft background paper for discussion at session III.1 of the OECD Global Forum on Sustainable Development: Conference on Financing Environmental Dimension of Sustainable Development OECD, Paris, 2002, 24 – 26 April [Electronic resource]. – Access Mode : <http://www.oecd.org/environment/outreach/2080960.pdf>. – Title from the screen.

30. Экология и экономика природопользования [Текст]: учебник для вузов / [Э. В. Гирусов, С. Н. Бобылев, А. Л. Новоселов, Н. В. Чепурных]; под ред. Э. В. Гирусова, В. Н. Лопатина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. – 519 с.

Новицька Олена Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Першко Л.О.

Івасюк О.М.

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті досліджено сучасний стан зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів, з урахуванням внесених змін до бюджетного та податкового законодавства, проведено аналіз доходної та видаткової частини місцевого бюджету. Предметом проведеного дослідження є доходи та видатки бюджету міста Ірпінь. Метою дослідження є аналіз фінансових аспектів сучасного стану формування та виконання місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів а також формулювання практичних рекомендації щодо їх удосконалення.

Ключові слова: *місцеві бюджети, децентралізація, бюджетна політика, доходи місцевих бюджетів, видатки місцевих бюджетів.*

Першко Л.А.

Ивасюк А.Н.

ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ УКРЕПЛЕНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ БЮДЖЕТНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статье исследовано современное состояние укрепления местных бюджетов в условиях децентрализации финансовых ресурсов, с учетом внесенных изменений в бюджетное и налоговое законодательство, проведен анализ доходной и расходной части местного бюджета. Предметом проведенного исследования являются доходы и расходы бюджета города Ирпень. Целью исследования является анализ финансовых аспектов современного состояния формирования и исполнения местных бюджетов в условиях децентрализации финансовых ресурсов а также формулировка практических рекомендации по их усовершенствованию.

Ключевые слова: *местные бюджеты, децентрализация, бюджетная политика, современные финансовые технологии наполнения местных*

бюджетов, доходы местных бюджетов, расходы местных бюджетов.

Pershko L.A.

Ivasuk A.N.

FINANCIAL ASPECTS STRENGTHENING LOCAL BUDGETS IN CONDITIONS OF FUNDAMENTAL DECENTRALIZATION

The article explored the current state of local budgets strengthening decentralization in terms of financial resources, taking into account changes to the budget and tax legislation, the analysis of revenues and expenditures of local budgets. The object of the study is the income and expenditure budget of Irpin. The study is an analysis of the current state of the financial aspects of the formation and execution of local budgets under decentralization of financial resources and formulation of practical recommendations for improvement.

Keywords: *local budgets, decentralization, budgetary policy, modern financial technologies for filling local budgets, incomes of local budgets, expenditures of local budgets.*

Постановка проблеми. Місцеві бюджети, як елемент економічної перебудови, є одним з базових основ реалізації бюджетної політики країни. Для того, щоб громада була здатною забезпечити виконання своїх завдань, вона повинна володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття власних витрат. Використання принципу фінансової самостійності є ключовим при формуванні бюджетів органів місцевого самоврядування. Саме тому одним із важливих напрямів реформування економіки країни є місцеві бюджети, адже вони забезпечують збалансованість соціально-економічного розвитку регіону та формують міжбюджетні відносини, з метою зміцнення місцевих бюджетів та підвищення рівня фінансової самодостатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретико-методологічними проблемами формування та використання фінансових ресурсів місцевих

бюджетів у вітчизняній фінансовій науці присвячені праці вчених-економістів: С.Буковинського, О.Василика, А.Даниленка, О. Кириленко, В. Кравченка, І.Луніної, І.Лютого, В.Опаріна, К.Павлюк, О. Романенко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, питання формування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації є малодослідженим та потребують проведення подальших досліджень у зв'язку з внесенням змін до податкового та бюджетного законодавства.

Актуальність теми даного дослідження полягає в тому, що в процесі структурної перебудови економіки України формування фінансової незалежності органів місцевого самоврядування є одним із головних чинників збільшення фінансової спроможності регіону. Забезпечення сталого розвитку територіальних громад в процесах бюджетної децентралізації – пріоритетне завдання органів місцевого самоврядування.

Метою статті є аналіз сучасного стану формування та виконання місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів а також розробка практичних рекомендації щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Проведення бюджетної децентралізації в Україні через збільшення фінансової бази та повноважень органів місцевого самоврядування відбувається вже тривалий період та щороку декларується в Основних напрямках бюджетної політики, а фактично відбувається процес підвищення рівня бюджетної централізації.

Децентралізація бюджетних фінансових ресурсів передбачає:

- зміну системи оподаткування, при якій змінюються питомі надходження на користь місцевих бюджетів;
- зміну трансфертної політики, яка не зможе будуватись на радянському принципі „від кожного по можливостям – кожному по необхідності”;
- надання органами місцевого самоврядування більших повноважень в напрямку розробки та реалізації різноманітних програм соціально – економічного розвитку [3].

Об'єктивною необхідністю формування нових економічних відносин в Україні є надання гарантій фінансової незалежності місцевим органам влади. Економічний розквіт держави безпосередньо залежить від фінансової стабільності розвитку регіонів. Практика свідчить, що влада на місцевому рівні сьогодні має справу зі складними і загрозливими проблемами, вихід з яких можливий лише запустивши фінансовий механізм та застосувавши сучасні фінансові технології наповнення місцевих бюджетів для активізації економічного зростання й підвищення суспільного добробуту регіонів.

Наукові дослідження з проблем забезпечення фінансової основи місцевих органів влади перебувають у колі зору вітчизняних та закордонних вчених. Так, К.В. Павлюк та Л.І. Василенко й П.С. Бабич розглядають сутність фінансової основи місцевих органів влади як «можливість самостійного розв'язання питань комплексного фінансового забезпечення економічного і соціального розвитку даної території, що входять до компетенції відповідного рівня місцевого управління».

О.П. Кириленко наголошує, що головною ознакою фінансової основи органів місцевого самоврядування є: «володіння і самостійне розпорядження фінансовими ресурсами, розмір яких відповідає функціям і завданням, що покладаються на ці органи для реалізації намічених цілей і програм соціально-економічного розвитку території...»; «незалежність від загальнодержавних органів влади в ухваленні певних рішень щодо місцевих проблем і, головне, як забезпечення їхнього розв'язання за допомогою коштів» [4].

Стратегічні перетворення місцевого самоврядування мають на меті належну імплементацію положень Європейської хартії місцевого самоврядування, що передбачає насамперед розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів самоврядування, чіткий розподіл функцій між рівнями влади, підкріплений необхідними фінансовими ресурсами для їх виконання.

У Європейській декларації прав міст, прийнятій Постійною конференцією

місцевих і регіональних органів влади Ради Європи, наголошується, що громадяни європейських міст мають право на «фінансові механізми і структури, які дозволяють місцевим органам влади знаходити фінансові засоби, необхідні для здійснення прав, визначених у цій Декларації». Декларація про принципи місцевого самоврядування в державах-учасниках Співдружності, прийнята Міжпарламентською асамблеєю СНД, передбачає, що законодавство про місцеве самоврядування має встановити права територіальних співтовариств на матеріально-фінансові ресурси, достатні для самостійного здійснення органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і повноважень [2].

Основним законодавчим джерелом бюджетних правовідносин місцевих бюджетів є Бюджетний Кодекс, у якому систематизовано й унормовано цілу низку найважливіших бюджетних питань, а саме:

- приведено у відповідність до Конституції України [1]. терміни проходження основних стадій бюджетного процесу, розмежовано функції між органами державної влади й органами місцевого самоврядування;
- запроваджено паралельне планування бюджетів усіх рівнів для підвищення рівня реальності бюджетних показників, урахування і збалансування інтересів різних регіонів, соціальних груп, усіх учасників бюджетного процесу;
- закріплено конкретні джерела наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, зокрема, до останніх у повному обсязі передано надходження від податку з доходів фізичних осіб. Водночас податок на прибуток підприємств (крім комунальних підприємств), який є ризиковим і нестабільним щодо його сплати, залежним від сезонності виробництва й від рівня економічного розвитку території, віднесено до доходів державного бюджету, які враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам із державного бюджету;
- розмежовано видатки державного й різних рівнів місцевих бюджетів виходячи із принципу субсидіарності, який полягає в наближенні

надання державних послуг до їх безпосереднього споживача.

Аналіз чинного законодавства доводить, що насамперед обов'язок налагодження відповідних взаємовідносин між органами і посадовими особами місцевого самоврядування й місцевими державними адміністраціями покладений на останніх. Це, зокрема, впливає із частини 6 статті 119 Конституції України, яка прямо відзначає відповідальність місцевих державних адміністрацій за взаємодію із органами місцевого самоврядування [1]. Отже, існує нормативно закріплений спеціальний принцип оптимальної взаємодії органів державної виконавчої влади з місцевим самоврядуванням.

Стаття 142 Конституції України передбачає можливість фінансової підтримки органами державного управління органів місцевого самоврядування при виконанні їх владних повноважень [1]. При цьому, органи державної виконавчої влади взаємодіють з органами місцевого самоврядування, по- перше, з питань їхніх спільних інтересів; по-друге, відносять до їхньої компетенції, зокрема питання забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Існування чіткої світової тенденції на децентралізацію владних повноважень і відповідну децентралізацію акумулювання фінансових ресурсів привело до реформування нормативно-правового забезпечення в Україні в сторону перерозподілу владних повноважень відповідно до принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування [2]. У відповідності до концептуальних засад Європейської Хартії місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування є однією із найбільш важливих засад будь-якого демократичного устрою. «Під місцевим самоврядуванням, – наголошується в Європейській хартії про місцеве самоврядування, – розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і управляти нею, діючи в рамках закону, під свою відповідальність і на користь місцевого населення» [2].

При визначенні головних напрямів регулювання місцевих бюджетів важливим елементом є формування та виконання дохідної частини бюджетів. Від рівня ефективності формування доходів місцевих бюджетів залежить ступінь можливості виконання органами місцевого самоврядування відповідних функцій, насамперед, щодо соціального захисту населення, надання послуг з освіти, охорони здоров'я, розвитку житлово-комунального господарства.

В сучасних умовах розвитку міста Ірпінь важливу роль відіграє бюджетна децентралізація, що несе за собою стрімкий розвиток всіх складових міста. Реформа 2015 року (органів місцевого самоврядування) відіграла велику роль в децентралізації управлінських функцій влади, розширила можливості організаційного, фінансового та адміністративного впливу місцевих органів самоврядування на соціально-економічні перетворення Ірпінського регіону.

Практичне здійснення реформ місцевого бюджетів залежить і від політичної волі пануючої влади. Це дало можливість стимулювати діяльність органів благоустрою в місті, розширити інфраструктурні об'єкти, змінити зовнішній вигляд міста та почати модернізувати житлово-комунальну інфраструктуру.

Проведений аналіз динаміки доходів бюджету міста Ірпінь свідчить про наявність тенденцій до нарощування їх обсягів, що безумовно є позитивним аспектом діяльності органів місцевого самоврядування (впродовж 2014–2016 рр. дохідна частина поступово зростала). Якщо порівнювати розподіл коштів при децентралізованому бюджеті та централізованому, можна впевнено сказати, що дані зміни несуть позитивні моменти на розвиток міста (табл. 1).

Як видно з таблиці, дохідна база у 2016 році порівняно з 2014 р зросла у 2 рази, що дало можливість реалізувати велику кількість проектів у місті. Щодо порівняльної характеристики фактичних та прогнозованих доходів м. Ірпінь то у 2014 році дохід міста склав 229,8599 млн.грн.

**Порівняльна характеристика централізованого та децентралізованого
бюджету м. Ірпінь за 2014-2016 роки**

	Централізований	Децентралізований	
Рік	2014	2015	2016
Всього доходів, млн.грн.	229,8599	328,6759	437,0022

Джерело: складено автором на основі даних офіційного сайту Ірпінської міської ради, [5]

Прогнозований дохід на 2015 рік при централізованому бюджеті був запланований на суму – 252,84589 млн.грн, а на 2016 рік – 278,130479 млн. грн. На рис. 1 зображено планові доходи при централізованому бюджеті та реальні показники при децентралізації бюджету м. Ірпінь.

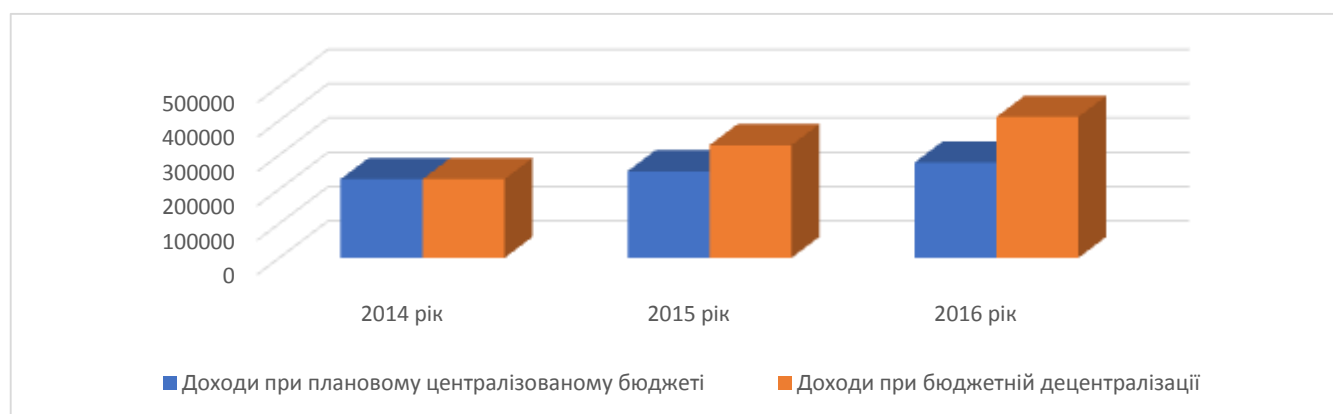

**Рис 1. Доходи м. Ірпінь при плановому централізованому бюджеті та
бюджетній децентралізації 2014 – 2016рр.**

Джерело: складено автором на основі даних офіційного сайту Ірпінської міської ради, [5]

Як видно з рис. 1, різке збільшення дохідної частини дозволило поліпшити фінансування культурної сфери, соціальної; витрат, пов'язаних із соціальним забезпеченням населення і вирішити чимало інших побутових питань у місті. Для більш детального аналізу доходів бюджету за 2014 – 2016 роки в таблиці 2 представлено склад і структуру доходів міста Ірпінь.

Склад і структура доходів бюджету міста Ірпінь за період 2014 -2016 рр.

Найменування доходів згідно із бюджетною класифікацією	2014 рік		2015 рік		2016 рік		Відхилення: +, - 2014 р. до 2016 р.	
	тис.грн	%	тис.грн	%	тис.грн	%	тис.грн	%
Податкові надходження	125492,1	55	108791,5	34	154 940,7	38	29 448,60	23
Неподаткові надходження	930,1	1	682	1	2 512,6	1	1 582,50	1
Офіційні трансферти	103437,7	44	206964,2	64	253 494,4	61	150 056,70	120
Всього доходів	229859,9	100	316437,7	100	410947,7	100	181 087,80	144

Джерело: складено автором на основі даних офіційного сайту Ірпінської міської ради, [5]

Таким чином, за даними таблиці 2. обсяг доходів бюджету міста Ірпінь, протягом аналізованого періоду, постійно зростає. Якщо порівняти значення 2016 року з 2014 роком, то сумарна кількість доходів міста зросла майже на 44%, що у абсолютному значенні складає 181,08780 млн. грн. Найвагомішу частку серед загальної кількості доходів складають податкові надходження, значення яких з 2014 р. по 2016 рр. збільшилось на 23%, що складає 292,929448 млн.грн. До них включаються: податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на власність, збори за спеціальне використання природних ресурсів, внутрішні податки на товари та послуги, а також інші податки. Найменшу частку доходів складають неподаткові надходження, які за аналізований період, у 2015 р. були найменшими і становили 0,682 млн. грн. (лише 1% всіх доходів), у 2016 р. значення показника зросло до 2,5126 млн. грн. (1%), але в порівнянні з 2014 р., ситуація залишилась стабільною. Що стосується офіційних трансфертів, то тут спостерігається достатньо різке зростання показників доходу. Так 2014 р. характеризувався значенням 103,4377 млн. грн., а на 2016 р. воно зросло на 150,05670 тис. грн. і склало 253,4944 млн. грн. На рисунку 2 представлено структуру дохідної частини міського бюджету міста Ірпінь у 2016 році в

розрізі загального та спеціального фондів.

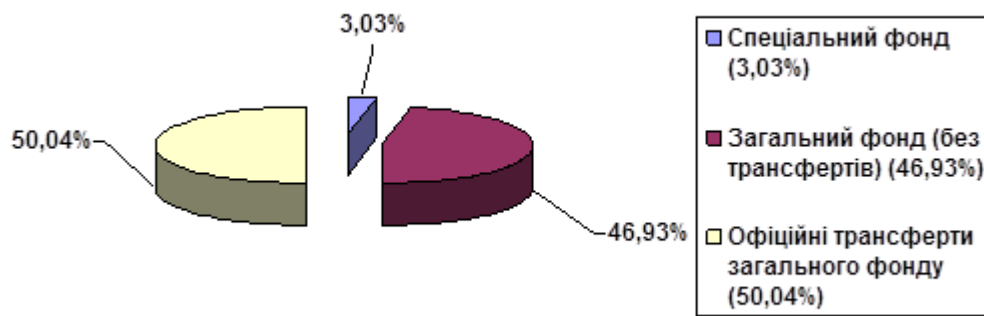

Рис.2. Структура дохідної частини міського бюджету міста Ірпінь у 2016 році Джерело: складено автором на основі даних офіційного сайту Ірпінської міської ради, [5]

Бюджет міста Ірпеня по доходах загального фонду за 2016 рік виконано на 94,0 %, при уточненому плані 494,5543 млн.грн. надійшло 464,8211 млн.грн., в тому числі при уточненому плані по власних – 233,1457 млн.грн. надійшло 224,945 млн.грн., що становить 96,5 %.

Видаткова частина місцевого бюджету відображає наслідки економічних і соціальних процесів в країні, адже видатки місцевого бюджету безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення регіону й суттєво впливають на загальний соціальний стан у державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок не передбачуваних обставин.

Аналізуючи структуру видатків бюджету міста Ірпінь, можна відстежити соціальну спрямованість бюджетної політики України. Відносно висока питома вага видатків у соціальну сферу є загалом позитивна для суспільства, але не завжди для держави. Проте на цей час в Україні видатки соціального напрямку націлені виключно на фінансування споживацьких потреб, зокрема, на збільшення розмірів соціальних виплат і поетапне збільшення розміру мінімальної заробітної плати. Проаналізуємо більш детально структуру видатків бюджету м. Ірпінь у 2014-2016рр.

Видатки бюджету міста Ірпінь 2014-2016рр.

Видатки	2014р. млн.грн	2015р. млн.грн	2016р. млн.грн	Фактичні видатки за 2014 рік, млн.грн	Фактичні видатки за 2015 рік, млн.грн	Виконання видатків, затверджено міською радою 2015, %
Усього, у т.ч.:	248,7698	328,6759	437,0022	253,2990	425,4715	129%
Загальний фонд	226,4796	292,4377	350,9477	229,6617	329,1053	113%
Спеціальний фонд	22,2902	36,2382	86,0545	23,6373	96,3662	266%

Джерело: складено автором на основі даних офіційного сайту Ірпінської міської ради, [5]

Як видно з проаналізованих даних, то відбулося перевиконання видатків на 29 %, що позитивно відображається на балансовому стані бюджету міста Ірпінь. Щодо дефіциту міського бюджету, то його заборгованість по загальному фонду станом на 01.01.2016 року склала 6,0176 млн.грн.

Перші здобутки реформи децентралізації 2015-2016 року полягають у вагомих змінах до бюджетного та податкового законодавства, що кардинально змінили якість фінансового забезпечення територіальних громад:

- власні ресурси місцевих бюджетів зросли майже втричі. Органи місцевого самоврядування отримали реальні ресурси для вирішення питань місцевого значення (ЖКГ, благоустрій, місцеві соціально-економічні програми, оновлення інфраструктури);

- посилено відповідальність профільних міністерств за належне фінансування освітньої та медичної галузей. Їх зобов'язано реформувати систему соціальних стандартів та оновити фінансові нормативи бюджетної забезпеченості. Це перший крок до 100% забезпечення делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень;

- до категорії місцевих податків переведено плату за землю. Це перший крок до запровадження повсюдності місцевого самоврядування;

- запроваджено оподаткування комерційної та нежитлової нерухомості;

- 182 міста отримали можливість здійснювати зовнішні місцеві

запозичення. Раніше таких міст було всього 16;

- запроваджено принцип “мовчазної згоди” при здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій. Обслуговування місцевого боргу віднесено до захищених видатків;

- за місцевими бюджетами закріплено 5% акцизу з тютюнових виробів, алкогольних напоїв та нафтопродуктів (орієнтовні надходження 8,1 млрд. грн.). Ці кошти в 2017 році можуть бути спрямовані місцевою владою на комунальне дорожнє господарство. В минулих роках міста, селища та села вимушені були чекати надходження коштів на ремонт дороги у вигляді субвенції з державного бюджету (2,4 млрд. грн.), яка надходила нерівномірно. Держава визначала місцевій владі які об’єкти і в яких обсягах фінансувати. За новою системою органи місцевого самоврядування отримують ці кошти напряду через місцеві акцизи та використовують на власний розсуд.

- відновлено місцевий транспортний податок (орієнтовні надходження 0,4 млрд. грн.);

- розширено права органів місцевого самоврядування по встановленню ставок та пільг з місцевих податків та зборів. Економія місцевих бюджетів за відсутності загальнодержавних пільг може скласти 1 млрд. грн.;

- органи місцевого самоврядування отримали право обслуговувати власні надходження своїх бюджетних установ та фонди розвитку в державних банках;

- закладено механізми стимулювання громад до об’єднання. Об’єднані відповідно до перспективного плану громади отримують дохідну базу та видаткові повноваження як у міст обласного значення. Нова система вирівнювання дозволила залишати більшу частину коштів на місцях. Органи місцевого самоврядування стали менше залежати від прийнятих в центрі рішень.

- Пріоритетними напрямками перетворення місцевого бюджету в

ефективний інструмент соціально-економічного розвитку міста Ірпінь повинно стати удосконалення наступних аспектів їх формування, розподілу і використання:

- збільшення, розширення та зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування за рахунок удосконалення податкового законодавства, ідентифікації нових інструментів залучення грошових коштів та реалізації інноваційно-інвестиційних програм на території міста Ірпінь;
- застосування новітніх підходів до формування видаткової частини місцевих бюджетів та підвищення ефективності процесу децентралізація управління фінансовими ресурсами акумульованих в бюджетів;
- підвищення адекватності систему регулювання міжбюджетних відносин та оперативності надання міжбюджетних трансфертів;
- впровадження в практику середньо - та довгострокового планування місцевих бюджетів;
- проведення кількісної та якісної оцінки виконання місцевого бюджету на всіх стадіях його реалізації;
- підвищення превентивних заходів і посилення контролю відносно порушення бюджетного законодавства та чітке визначення відповідальних осіб в розрізі кожного напрямку здійснення бюджетної політики на місцевому рівні.

Таким чином, слід зазначити, що реформа децентралізації 2015-2016 років позитивно вплинула на розвиток місцевих фінансів, оскільки дала поштовх для акумулювання громадам власних фінансових ресурсів на розвиток своєї інфраструктури. Реалізація запропонованих заходів дозволить місцевим бюджетам стати фінансово незалежними та дозволить ефективно використовувати наявні фінансові ресурси на підконтрольних територіях в умовах бюджетної децентралізації.

Висновки. Бюджетна децентралізація відкриває значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого життя, зокрема підвищення ролі громадян, їх

впливу на процес прийняття й утілення рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку суспільства. Пошук достатнього обсягу фінансових ресурсів, які б в повній мірі забезпечили фінансову незалежність місцевих бюджетів бюджетної системи України, одне із завдань бюджетної децентралізації. Фінансова база місцевих бюджетів повинна задовольняти виконання повноважень органів місцевої влади щодо виконання ними всіх завдань і програм розвитку регіону.

Аналіз дохідної та видаткової бази бюджету міста Ірпінь протягом 2014-2016 рр. у контексті формування та розподіл доходів місцевого бюджету вказує на значне збільшення рівня фінансової децентралізації за доходами, пряму залежність місцевих органів влади від центрального уряду, і частково доходів місцевих бюджетів від трансфертних платежів.

Отже, можна зробити висновок, що доходи місцевих бюджетів мають давати змогу вирішувати завдання покладені на органи місцевого самоврядування. Місцеві органи влади повинні мати у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатись в межах своїх повноважень та об'єднаних громад.

Список використаних джерел

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 (у редакції від 16.11.2009) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
2. Конституція України: [зі змін. та допов., внесеними Законом України від 1 лют. 2011 р. № 2952-VI]. – Харків : Фактор, 2011. – 118 с. – (Серія «Бібліотека законодавства»).
3. Набатова Ю. О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів [Електронний ресурс] / Ю. О. Набатова, Т. В. Ус // Ефективна економіка. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
4. Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси: навч. посіб. / О.М. Ніколаєва, А.С. Маглаперідзе – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 354 с.
5. Офіційний сайт Ірпінської міської ради: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://imr.gov.ua>.
6. Кужелєв М.О. Формування механізму управління кредитоспроможністю підприємства в умовах інноваційного розвитку

економіки України / М.О. Кужелєв, М.О. Житар // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2015. – Вип. 2 (69). – С. 57-62.

7. Кужелєв М.О. Концептуальні засади ефективності фінансового забезпечення інноваційного розвитку України / М.О. Кужелєв, М.О. Житар // Збірник наукових праць учених та аспірантів «Економічний вісник університету», Переяслав-Хмельницький, 2015. – С.14-18.

Першко Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Івасюк Олександр Миколайович – студент навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Попович Л.О.

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті загальноаспекти механізму фінансування ВНЗ. Окреслено позиції фінансово-економічного забезпечення ВНЗ. Наведено схему організації фінансово-економічного забезпечення механізмів державного управління вищою освітою. Проаналізовано бюджетне фінансування на розвиток системи освіти в країнах Західної Європи. Подано класифікації видатків бюджету на фінансування ВНЗ. Надано класифікацію джерел фінансування науки та освіти та виокремлено недержавне фінансування ВНЗ.

Ключові слова: вища освіта, ВНЗ, механізм фінансування, фінансово-економічне забезпечення, управління освітою.

Попович Л.А.

ОБЩИЕ АСПЕКТЫ МЕХАНИЗМА ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье выяснено общие аспекты механизма финансирования высших учебных заведений. Определены позиции финансово-экономического обеспечения вузов. Приведена схема организации финансово-экономического обеспечения механизмов государственного управления высшим образованием. Проанализировано бюджетное финансирование на развитие системы образования в странах Западной Европы. Представлена классификация расходов бюджета на финансирование вузов. Предоставлена классификация источников финансирования науки и образования и выделено негосударственное финансирование вузов.

Ключевые слова: высшее образование, ВУЗы, механизм финансирования, финансово-экономическое обеспечение, управление образованием.

Popovich L.O.

OVERALLASPECTS OF THE FINANCING MECHANISM OF HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS

The paper clarified the theoretical aspects of the mechanism of financing universities. Outlined the position of providing financial and economic institutions. An organization chart graphically financial and economic mechanisms to ensure the state of higher education. Analyzed government funding on the development of education in the West. Europe. Classification of budget expenditure to finance the university. Courtesy classification of sources of funding science and education and singled out non-state funding of universities.

Keywords: *higher education, universities, funding mechanism, financial and economic support, management education.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні спостерігається трансформація всіх сфер соціального забезпечення життя населення, посилюється потреба в дослідженнях і конструктивному підході до наукового обґрунтування методів державного впливу на соціальний розвиток суспільства. Особливої важливості набувають питання сприяння держави розвитку сфери освіти через зростання диспропорцій міжспоживачами висококваліфікованих фахівців для підприємств, установ, закладів і фінансовими можливостями населення як постачальника кадрових ресурсів для отримання знань в установах сфери освіти.

Механізм фінансування вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) в умовах конкурентних відносин принципово відрізняється від традиційного, що формувався в умовах адміністративної економіки. Це якісно змінює функції та роль системи управління вищими навчальними закладами. У зв'язку з цим проблема обґрунтування теоретично-методичних та практичних засад удосконалення механізму фінансування ВНЗ є безсумнівно актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених

раніше частин загальної проблеми. Фінансування ВНЗ стало предметом досліджень багатьох вчених серед яких: В.Александров [1], І.Александров [2], Л.Антошкіна[3], М.Білінець[4], Ш.Грей[6], Ф.Зиятдинова[7], Н.Іванова [8], А.Касич[9], В.Малишко [10-11], М.Соколов [15], І.Тарасенко [16], М. Кужелєв [19-20], М. Житар [19-20] та інших. Проте, у зв'язку з сучасними освітніми реформами та вибором подальшого курсу розвитку означена тема потребує постійної наукової уваги.

Мета статті – з'ясувати загальні аспекти механізму фінансування вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. До освітніх процесів в Україні завжди була посилена увага як до основних чинників формування інтелекту нації. На думку, Малишко В.В., сьогодні вища освіта є джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а також інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Здобутий у процесі навчання освітній капітал – це сукупність теоретичних знань, практичних умінь, виробничого досвіду та особистісних характеристик людини, які приносять людині дохід протягом її трудового життя і спонукають до подальших інвестицій в освіту. Фінансування освіти є основним важелем впливу держави на процеси перетворень в університетах та основним інструментом досягнення позитивних результатів в освітній сфері[10].

Вища освіта в Україні знаходиться в процесі трансформації, що зумовлено як світовими тенденціями (зокрема становлення економіки знань, інформаційного суспільства, нові вимоги виробництва до освітнього капіталу), так і реформаційні перетворення в державі та українському суспільстві. Фінансування вищої освіти в Україні здійснюється з використанням кошторисно-бюджетного методу. Тобто державний вищий навчальний заклад (ВНЗ) здійснює свою діяльність на основі кошторису, який дає йому право на отримання доходів та повноваження щодо здійснення

видатків, визначає обсяг та напрямки використання коштів для виконання визначених функцій та досягнення поставлених цілей [4].

Фінансово-економічне забезпечення ВНЗ здійснюється через [12, с. 156]:

- 1) раціональне використання фінансових ресурсів у галузі освіти в цілому, в кожній його ланці та освітній установі;
- 2) безпосередній внесок працівників освіти у виробництво і підвищення якості освітніх послуг, у створення національного доходу країни;
- 3) приріст матеріальних благ, який забезпечується завдяки підвищенню загальноосвітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників для всіх інших галузей народного господарства;
- 4) абсолютне й відносне зниження витрат ресурсів у галузях матеріального виробництва від науково-технічних розробок, які здійснюються спеціалістами в інших галузях світу.

Що стосується державних ВНЗ, то їх фінансування здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування [12, с. 135].

Для вивчення організації фінансово-економічного забезпечення механізмів державного управління вищою освітою нижче наведено схему її організації, як комплексу організаційних заходів, що забезпечують формування та реалізацію освітньої політики держави згідно з пріоритетами якості освітніх послуг і освітньої діяльності, див. рис. 1.

Отже, вимогами сьогодні є різноманітність джерел фінансування навчальних закладів, ефективне нарощування фінансових ресурсів та реформування механізму управління освітою, що дасть змогу забезпечити розширення джерел фінансового забезпечення, рівний доступ населення до освітніх послуг впродовж усього життя, посилення контролю за ефективним розподілом фінансових ресурсів, формування доходної фінансової бази освітньої галузі, здійснення системного аналізу цільового використання

коштів та підвищення життєвого рівня населення.

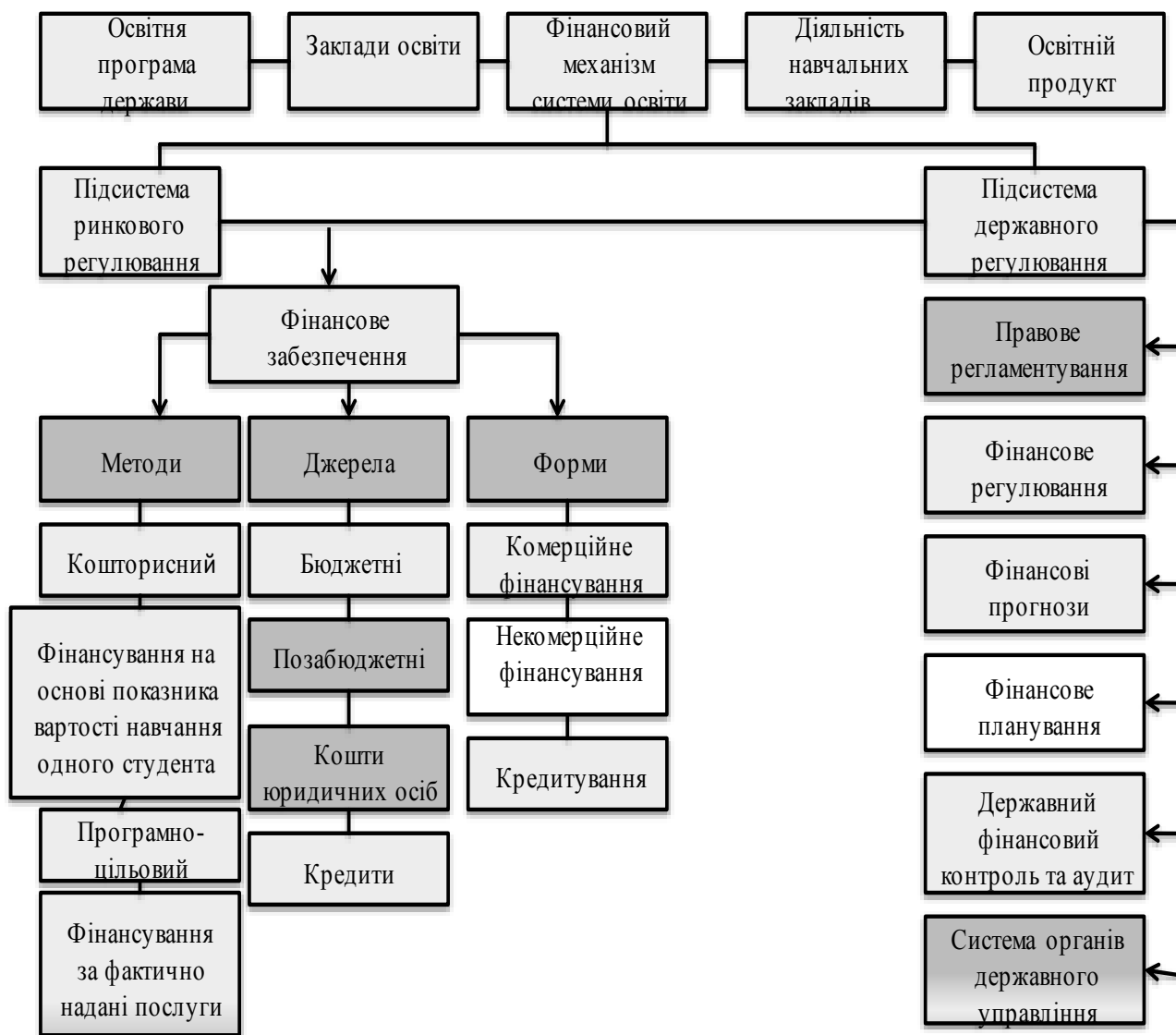

Рис. 1. Фінансово-економічне забезпечення ВНЗ

Джерело: складено автором на основі [16]

Фінансування освіти є важливою інвестицією держави у майбутнє нації. Саме тому значення для України фінансування закладів освіти переоцінити важко. Внаслідок недостатнього фінансування закладів освіти державою вимагає подальших наукових пошуків вдосконалення фінансового забезпечення освітніх закладів. Основною частиною фінансування закладів освіти в Україні нині є асигнування з бюджетів [1].

Бюджетне фінансування на розвиток системи освіти в країнах Зх. Європи, на відміну від України, є одним з основних пріоритетів. На розвиток системи освіти в Україні хоч і спрямовуються значні матеріальні й фінансові ресурси, все ж їх рівень є недостатнім. Система освіти в нашій країні є єдиним комплексом, послідовно пов'язаних між собою ланок виховання і навчання: дошкільне виховання, загальна середня освіта, позашкільне виховання, професійно-технічне навчання, середня спеціальна і вища освіта, що закріплено в Законі України «Про освіту» 1991 року та змінах до нього. У структурі видатків на освіту у зведеному бюджеті країни найбільшу частку становлять видатки на загальну середню освіту [11, 19].

Видатки бюджету згідно з Бюджетним кодексом – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум [14].

Видатки бюджету класифікуються за [14]:

- 1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків);
- 2) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);
- 3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);
- 4) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

На сьогодні відповідно до положень Бюджетного кодексу України лише позашкільна освіта з усієї системи національної освіти фінансується за рахунок місцевих бюджетів [5]. Натомість, позашкільна освіта згідно із ст. 38 Закону України «Про освіту» є складовою частиною структури національної освіти і спрямована на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні [2, с. 112].

Ст. 61 цього ж Закону визначено, що фінансування державних закладів

освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування, тобто для усіх закладів системи освіти (дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, вищої освіти, післядипломної освіти тощо) передбачено однаковий механізм фінансування [2, с. 121].

Розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи [11]:

- перша група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів. Ці видатки здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

- друга група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України. Вони здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів.

- третя група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

Склад і структура видатків державного і місцевих бюджетів визначаються багатьма факторами, зокрема їх предметною спрямованістю (в загальному вигляді вона відображена в бюджетній класифікації), економічним змістом та ін. Але в будь-якому випадку державі при розподілі видатків доводиться вирішувати питання про пріоритетність об'єктів фінансування. Оскільки Україні, як і будь-якій іншій державі світу,

недостатньо грошових коштів для фінансування всіх потреб, то процес планування видатків зводиться до проблеми вибору між конкуруючими потребами. В цьому, крім суто юридичних факторів, велике значення мають економічні, які впливають з конкретних умов певного періоду [7].

Отже, фінансування освіти за рахунок державного бюджету буде тільки тоді ефективним, коли кошти, призначені державою на фінансування освіти, будуть виділятися в достатніх обсягах і на стабільній, об'єктивній та пропорційній основі. І навіть у цьому випадку система централізованого фінансування має доповнюватися громадським контролем за використанням ресурсів та якістю надання послуг на місцевому рівні. Дефіцитні бюджети на освіту, нерегулярне надходження бюджетних коштів і непрозорість їхнього розподілу на обласному і місцевому рівні мають за наслідки зниження якості й ефективності освітніх послуг. Все це, а також брак належного контролю за цільовим використанням бюджету призводить до падіння довіри населення до державної системи освіти [13].

До джерел фінансового забезпечення розвитку освіти належать: кошти державного та місцевого бюджетів, надходження навчального закладу від навчальної, наукової, комерційної, виробничої діяльності, плата за оренду майна, надходження від реалізації майна, пільгові державні кредити для здобуття вищої освіти, оплата навчання студентів за рахунок фірм та підприємств, благодійні внески, гранти та дарунки, кошти, що надходять для виконання конкретних доручень від юридичних та фізичних осіб. До джерел фінансового забезпечення розвитку освіти відносяться: кошти державного та місцевих бюджетів, плата за проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, наукової експертизи, проектування та виготовлення дослідних зразків, надходження від господарської та виробничої діяльності, плата за оренду майна, надходження від реалізації майна, благодійні внески, гранти та дарунки, кошти, що надходять для виконання конкретних доручень від юридичних та фізичних осіб, кошти іноземних замовників, інноваційних компаній, кредити [3, с.86].

Джерела фінансування науки та освіти пропонується класифікувати за ознаками, що наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація джерел фінансування освіти та науки

№ з/п	Ознака, за якою класифікуються джерела фінансування	Джерела фінансування
1	За видом послуг	Плата за навчання, надходження від наукової діяльності, надходження від господарської та виробничої діяльності, плата за оренду майна, надходження від реалізації майна
2	За способом формування	Кошти загального фонду державного та місцевих бюджетів; власні надходження бюджетних установ; благодійні внески, гранти та дарунки; кошти, що надходять для виконання конкретних доручень від юридичних та фізичних осіб; кредити; кошти інноваційних компаній
3	За видом діяльності	Основні (плата за навчання, надходження від наукової діяльності тощо); допоміжні (надходження від господарської або виробничої діяльності, плата за оренду майна, надходження від реалізації майна тощо)
4	За формою власності	Державні (кошти загального фонду державного бюджету) Приватні (плата за навчання, благодійні внески, гранти та дарунки, кошти, що надходять для виконання окремих доручень від юридичних та фізичних осіб, оплата послуг приватними юридичними особами)
5	За постійністю надходження	Постійні (плата за навчання, надходження від господарської та виробничої діяльності, плата за оренду майна тощо) Тимчасові (надходження від реалізації майна, благодійні внески, гранти та дарунки, кошти, що надходять для виконання окремих доручень від юридичних та фізичних осіб тощо)
6	За належністю до держави	Вітчизняні (кошти державного бюджету, юридичних осіб, зареєстрованих в Україні, та фізичних осіб - громадян України) Іноземні (кошти юридичних і фізичних осіб інших держав)

Джерело: складено автором на основі [4]

У загальному вигляді для побудови міжбюджетних відносин щодо фінансування закладів освіти може бути використано дві схеми:

- 1) з відповідного бюджету фінансуються державні заклади освіти певного рівня підпорядкування згідно зі статтею 87 Бюджетного кодексу;
- 2) за нестачі власних коштів у відповідному бюджеті його наповнення забезпечується шляхом виділення ресурсів з бюджетів інших рівнів, як правило, за допомогою трансфертів.

Рушійними силами фінансування державою освіти є те, що освіта – це

той чинник, який громадянин може використовувати для підвищення свого життєвого рівня, а також те, що витрати на освіту є суспільно корисними – вигоду від наявності громадян із високим рівнем освіти має не лише окремо взята людина, а й суспільство в цілому. Тобто суспільна вигода від освіти перевищує суму тих вигод, які отримують окремі громадяни, й саме тому держава здебільшого не залишає питання про визначення рівня освіти на розсуд ринку, бо ринок не завжди правильно враховує потреби та інтереси всього суспільства. Послуги освіти мають довгостроковий характер, а це означає, що від них залежить довгострокова перспектива економічного й соціального розвитку країни в цілому. Так, основоположники концепції людського капіталу Т. Шульц і Г. Беккер зазначають, що освіта – це інвестування в індивідів, що породжує віддачу, як і будь-яке інше капіталовкладення. Існує думка, що найбільша віддача відбувається при вкладенні коштів на нижчих стадіях навчання: дошкільній, початковій, середній освіті. За різними оцінками, до 30% ВВП країна отримує за рахунок витрат на початкову і середню освіту, а вища дає відповідно до 8-15 % приросту [8]. За оцінками Світового банку, зростання середнього рівня освіти робочої сили на один рік призводить до зростання ВВП на 9 %. Це є реальним для перших трьох років навчання; трирічна освіта робочої сили забезпечує ВВП, що на 27 % вищий, ніж за повної неписьменності робочої сили. Віддача подальшого зростання середнього рівня освіти робочої сили зменшується: кожному з трьох наступних років навчання відповідає зростання ВВП приблизно на 4 %. Інвестиції в науку є вигідними. Вони гарантують найшвидшу віддачу, закладаючи надійний фундамент для сьогоdnішнього й майбутнього прогресу [6].

Також важливим на сьогодні у фінансуванні ВНЗ є недержавне фінансування.

Розвиток недержавних форм фінансування відбувається поступово. Крім того, застосування окремих джерел є досить обмеженим з різних обставин. Перешкодою фінансовій допомозі освіті з боку підприємств та фінансових

структур є непрозорість бюджетного процесу як на рівні окремих навчальних закладів, так і на рівні району чи міста. Громадським організаціям чи благодійним фондам важко вступати у контрактні відносини з навчальними закладами, оскільки вони не можуть наймати працівників для виконання професійних завдань. Використання механізмів кредитування освіти також є обмеженим [9].

Дослідивши стан фінансування вищої освіти та джерел формування фінансових ресурсів до пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування освіти в контексті забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ необхідно віднести [16]:

- забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки;
- посилення контролю та здійснення систематичного аналізу цільового використання коштів на освіту, забезпечення у вищій школі дієвих механізмів громадського контролю за їх витрачанням;
- удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розробка нормативів фінансування із врахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти;
- удосконалення механізму фінансування освіти в Україні із врахуванням міжнародного досвіду, перехід на багатоканальне фінансування, прийняття рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації їхньої структури;
- створення умов для використання інтелектуальної праці, підвищення її престижності та попиту на неї, приведення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою до потреб сучасного ринку праці;
- удосконалення науково-методичного та інформаційного

забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ;

– розвиток системи освітнього кредитування, що сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування; створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян.

Висновки. Отже, матеріали даної статті дозволяють зробити наступні узагальнення та висновки. Вимогами сьогодні є різноманітність джерел фінансування навчальних закладів, ефективне нарощування фінансових ресурсів та реформування механізму управління освітою, що дасть змогу забезпечити розширення джерел фінансового забезпечення, рівний доступ населення до освітніх послуг впродовж усього життя, посилення контролю за ефективним розподілом фінансових ресурсів, формування доходної фінансової бази освітньої галузі, здійснення системного аналізу цільового використання коштів та підвищення життєвого рівня населення. В основному, фінансування ВНЗ відбувається за рахунок Державного бюджету, проте важливим на сьогодні є недержавне фінансування, яке сприятиме зменшенню бюджетного навантаження та посилюватиме інвестиційну складову фінансування вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості / В. Александров // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. №1. – С. 156–164.

2. Александров И. Б. Методика определения потребности образовательных учреждений высшего профессионального образования в инвестиционных ресурсах / И. Александров, А. Арменский и др. // Университетское управление : практика и анализ. – 2002. – №1. – 272 с.
3. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування / Л. І. Антошкіна. – К. : Видавничий дім «Корпорація», 2005. – 368 с.
4. Білінець М. Ю. Фінансування вищої освіти в Україні: сучасні тенденції, проблеми та перспективи – [Електронний режим] – Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/166.pdf>
5. Бюджетний Кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 20 верес. 2010 р. – К. : Паливода А. В., 2010. – 84 с
6. ГрейШ. Налогово-бюджетная политика и экономический рост. Всемирный банк / Ш. Грей, Т. Лейн, А. Вароудакис [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1182779443519/Fiscal_Policy_and_Economic_Growth_rus_090507.pdf
7. Зиятдинова Ф. Г. Социальные проблемы образования/ Зиятдинова Ф. Г. – М. : Из-во РГГУ, 1999. – 283 с.
8. ИвановаН. Инновационная система России в глобальном контексте / Н. Иванова// Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №7. – С. 32-53
9. Касич А. О. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу / А. О. Касич, В. А. Циган – [Електронний режим] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587>
10. Малишко В. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи / В.В. Малишко// Молодий вчений. – 2016. – № 2. – С. 64-67.
11. Малишко В.В. Видатки державного та місцевих бюджетів на забезпечення функціонування закладів загальної середньої освіти / В.В. Малишко // Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів. – Випуск 15/1 – 2010. – С. 230-235.
12. Освітня послуга: суть та моделі якості / В. Александров // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. №1. – С. 156–164.
13. От Болоньи к Бергену: промежуточная оценка академических кругов // Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – С. 48–62
14. Про вищу освіту Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради. 2002. № 20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> Заголовок з екрану
15. Соколов М. Сучасні тенденції у політиці оподаткування юридичних і фізичних осіб / М. Соколов // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 30-41.
16. Тарасенко І. О. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності / І. О. Тарасенко, Т. М. Нефедова – [Електронний режим] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P2

1DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vknutd_2013_4_33.pdf

17. Пересада А.А., Онікієнко С.В., Коваленко Ю.М. Інвестиційний аналіз: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. –134 с.

18. Пересада А.А. Проектне фінансування: Підручник/ А.А. Пересада, Т.В. Майорова, О.О. Ляхова. – К.: КНЕУ, 2005. – 736 с.

19. Кужелев М.О. Проблеми та перспективи фінансового забезпечення та оплати праці загальноосвітніх та вищих навчальних закладів України / М.О. Кужелев, М.О. Житар // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України (електронне видання) – 2016. – Вип. 1.- С. 106-117.

20. Кужелев М.А. Приоритетные направления финансового обеспечения инновационного развития учреждений общего среднего и высшего образования в Украине / М.А. Кужелев, М.О. Житарь // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» № 17, 2016. – С. 131-135.

Попович Людмила Олексіївна – аспірантка Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Радченко О.Д.

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ЗМІНИ МЕХАНІЗМУ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

У статті досліджено окремі економічні та соціальні аспекти відміни спецрежиму оподаткування у сільському господарстві України в умовах реформування системи податкових пільг і зміною у зв'язку з цим механізму розподілу коштів бюджетної підтримки.

Здійснено аналіз наслідків відміни спецрежиму оподаткування ПДВ у аграрному секторі, зокрема окремих економічних і соціальних факторів. Встановлено, що чинний порядок держпідтримки, прийнятий як компенсаційний механізм заміни спецрежиму оподаткування, мізерний за обсягами, не має стимулюючих функцій, залежить від розподільних механізмів та створює соціальну напруженість. Окрім того, так і не вдалося уникнути різного роду зловживань, які були притаманні спецрежиму.

Реалізація результатів дослідження забезпечить більш повне врахування наявних економічних факторів господарювання в процесі вдосконалення державної підтримки розвитку аграрного сектора.

***Ключові слова:** аграрний сектор; бюджетна підтримка; механізм підтримки; економічні та соціальні наслідки; нормативно-правове забезпечення підтримки*

Радченко О.Д.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ИЗМЕНЕНИЯ МЕХАНИЗМА БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

В статье исследованы отдельные экономические и социальные аспекты отмены спецрежима налогообложения в сельском хозяйстве Украины в условиях реформирования системы налоговых льгот и изменением в связи с этим механизма распределения средств бюджетной поддержки.

Осуществлен анализ последствий отмены спецрежима налогообложения НДС в аграрном секторе, в частности связей между экономическими и социальными факторами. Установлено, что действующий порядок господдержки, принятый как компенсационный механизм замены прежнего налогообложения, мизерный по объемам, не имеет стимулирующих функций, зависит от распределительных механизмов и создает социальную напряженность. Кроме того, так и не удалось избежать разного рода злоупотреблений, которые были присущи спецрежима.

Реализация результатов исследования обеспечит более полный учет имеющихся экономических факторов хозяйствования в процессе совершенствования поддержки развития аграрного сектора.

Ключевые слова: *аграрный сектор; бюджетная поддержка; механизм поддержки; экономические и социальные последствия; нормативно-правовое обеспечение поддержки*

Radchenko O.D.

ECONOMIC AND SOCIAL CONSEQUENCES OF CHANGING THE MECHANISM OF BUDGETARY SUPPORT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

This article explores some of the economic and social aspects special regime of the taxation abolition of taxation in agriculture in Ukraine in terms of reforming the system of tax incentives and changes in connection with the mechanism of distribution of budget support.

The analysis of the consequences of withdrawal special regime of the taxation VAT in the agricultural sector, particularly links between economic and social factors. It was established that the current procedure for state support, adopted a compensation mechanism replacement special regime of the taxation tax lean on volumes, has stimulating function depends on the distribution mechanisms and creates social tensions. Besides, did not manage to escape various abuses that were inherent in the special regime.

Implementation of the survey results provide a more complete account of the current economic factors in the process of improvement of state support for the agricultural sector.

Keywords: *agricultural sector; budgetary support; movement support; economic and social consequences of fiscal regulation; regulatory support*

Постановка проблеми. Державна підтримка аграрного сектору в Україні сформувалась з кінця минулого віку та передбачала прямі і непрямі методи її реалізації. Прямими методами здійснювалась підтримка за рядом бюджетних програм, кошти на які розподілялись переважно через Міністерство агрополітики (МАПП), а непрямі методи включали пільгове та спеціальне оподаткування галузі, до яких відносився спецрежим ПДВ та спрощене оподаткування (так званий Фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), нині податок 4 групи платників єдиного податку (ЄП).

Про те, що спецрежими ПДВ та ЄСП не відповідають зобов'язанням, які взяла на себе Україна перед СОТ, почали точитися дебати з часу приєднання України до СОТ. Надалі окремі вимоги щодо скасування спецрежимів оподаткування висунув також МВФ, і уже з 2016 року ці механізми було видозмінено або й демонтовано, всупереч навіть чинному вітчизняному законодавству, яке передбачало дію спецрежиму ПДВ щонайменше до 2018 р.

Наразі, механізм державної підтримки значно відрізняється від чинного з початку 2000 року, тому виникає необхідність наукового аналізу нововведень.

Метою статті є дослідження окремих економічних та соціальних наслідків відміни спецрежиму оподаткування у сільському господарстві України в умовах реформування системи податкових пільг і зміною у зв'язку з цим механізму розподілу коштів бюджетної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемами бюджетної підтримки у

аграрному секторі займаються вчені, експерти та практики, зокрема: О. Бородіна, М. Дем'яненко, А. Діброва, Л. Козаченко, А. Ліссітса, Ю. Лупенко [21], І. Мірошніченко [17], О. Нів'євський [3; 5], М. Соколов [3; 5], Л. Тулуш [21; 22], В. Чопенко [23; 24], О. Юхновський [23; 25] тощо.

Дослідниками встановлено основні переваги та недоліки механізму державної та бюджетної підтримки аграрного сектору, відзначено його особливу роль у виведенні галузі із затяжної системної кризи, систематизовано вплив на ефективність певних видів діяльності та галузей, зокрема породження такого непередбачуваного та некерованого явища як об'єднання промислового і аграрного капіталу у вигляді агрохолдингів, монополізація виробництва окремих видів товарів, орієнтація виробництва винятково на експортноорієнтовані галузі, занепад тому наукових систем ведення виробництва та поєднання галузей тваринництва і рослинництва. Загалом, картина структури, політики, ефективності державної підтримки у науковому та практичному плані виписана досить струнко. Також, як нами зазначено раніше [4], вказується на обтяжливий перекис самої філософії підтримки «як не платити до бюджету податків» та відсутність взаємозалежності між обсягами підтримки і результатами фінансової діяльності підприємств АПК.

Виклад основного матеріалу. Вплив чинного до 2017 року механізму державної підтримки за дослідженнями М.Соколова [3], проявляється у зростанні аграрного ВВП з моменту введення спецрежиму ПДВ (1997). За даними World Bank (описано по [3]), він фактично потроївся до 2014 року, що відповідає зростанню 8% в рік. При цьому наявні проблеми значної зношеності фізичного капіталу в частині виробничих основних засобів, системи зрошення, логістики, хронічна нестача оборотних коштів у виробників. Динаміка обсягів державної підтримки сільського господарства України за період 2011-2016 років приведена у таблиці 1.

**Динаміка обсягів державної підтримки сільського господарства України
за період 2011-2016 рр., млрд грн**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Пряме фінансування з бюджету по МАПП	8,012	8,005	7,194	5,501	2,124	2,188
<i>у т.ч. на виробництво</i>	<i>4,329</i>	<i>4,294</i>	<i>3,613</i>	<i>2,637</i>	<i>0,526</i>	<i>0,596</i>
Сума накопиченого ПДВ	13,5	14,3	13,7	19,8	43,2	33,6*
Всього:	21,512	22,305	20,894	25,301	45,324	35,788
Податки, сплачені АПК	5,8	7,4	7,8	8,7	14,4	12,1*
<i>у т.ч. ФСП (з 2015 року – ЄП 4 групи)</i>	<i>0,122</i>	<i>0,130</i>	<i>0,130</i>	<i>0,122</i>	<i>2,024</i>	<i>3,540</i>

* прогнозні показники. Фактично за даними десяти найбільших одержувачів – 22,2 млрд грн. Джерело: Розраховано за даними [2; 7; 8; 14; 15].

Згідно з даними таблиці 1, пряме фінансування у 2016 році становить 27,3% рівня 2011 року, у тому числі фінансування виробництва за цей же період – лише 13,8%. Сума накопиченого ПДВ зросла у 2,5 разів. Загальні вигоди галузі від бюджетного фінансування і акумуляції коштів ПДВ зросли у 1,4 рази. За цей же період сплачені податки загалом зросли у 2 рази, але ФСП зріс аж у 29 разів.

За даними Державної фіскальної служби, загальне відшкодування ПДВ в Україні в 2016 році склало 94,3 млрд грн, що на 37,9% більше, ніж у 2015 році і на 87,8% більше, ніж в 2014 році. В цілому за підсумками чотирьох місяців 2017 року в рахунок відшкодування ПДВ було виплачено 38,02 млрд грн, що на 29,6% перевищило показники чотирьох місяців 2016 року [7; 14]. Ці самі тенденції притаманні і аграрному сектору. Розподіл за галузями досить умовний, оскільки експортом, який компенсується, займаються аграрії, трейдери й деякі компанії, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність [18].

Таким чином, найбільш суттєвим з економічної точки зору, був вплив зростання нагромадженого ПДВ та стрімке зростання сплачених обсягів ФСП. Так, з 2015 року в частині ФСП, а у 2016 року в частині аграрних спецрежимів ПДВ відбулися зміни у сторону їх згортання та значного

зменшення пільгового ефекту. Механізм прямої бюджетної підтримки не зумів подолати та компенсувати такі значні зрушення.

Зокрема, за висновками Рахункової палати [19], свідченням наявності ризиків непослідовного формування та реалізації державної політики у аграрній сфері є використання бюджетних призначень у 2015 році на 61,1%, у 2016 році на 95,6% і відповідно до бюджетних запитів за бюджетними програмами потреба в коштах була забезпечена на рівні 5,5% у 2015 році та 4,8% у 2016 році від визначеного в запитах обсягу. У таблиці 2 приведені показники державної підтримки аграрного сектору та ефективності його розвитку за 2011-2016 роки.

Таблиця 2

Показники державної підтримки аграрного сектору та ефективності його розвитку за 2011-2016 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Державна пряма підтримка, млрд грн	4,329	4,294	3,613	2,637	0,526	0,596
Валова додана вартість, млрд грн	109,96	113,24	132,35	161,14	236,00	277,19
Валова продукція (2010 р.), млрд грн	225,4	216,6	246,1	251,4	239,5	254,6
- <i>рослинництва</i>	157,6	145,8	172,1	177,7	168,4	185,0
- <i>тваринництва</i>	67,8	70,7	74,0	73,7	71,0	69,6
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн	25,56	26,99	15,15	21,68	68,97	51,95
% прибуткових господарств	83,5	78,6	80,3	84,7	88,9	89,4
Кап. інвестиції, млрд грн	17,13	19,41	19,05	18,80	30,16	45,04
Зайняте сільське населення, тис. осіб	3410	3496	3578	3091	2870	нд
- з них <i>наймані</i>	711	698	652	596	560	нд
Продуктивність праці (2010 р), тис. грн	165,22	159,6	201,2	227,7	223,3	нд
Номінальна оплата праці, грн	1853	2086	2340	2556	3309	4956
Грошові доходи сільського населення в місяць, грн	2912	3270	3487	3788	4316	4963
К-ть підприємств, тис. од.	56,13	49,42	49,04	46,19	45,38	47,69
- <i>фермерських</i>	41,48	34,04	34,16	33,08	32,30	33,68

Джерело: Розраховано за даними [6; 19].

Як підтверджують висновки Рахункової палати [19] та дані таблиці 2, державна підтримка агропромислового комплексу України за останні роки

має тенденцію до скорочення (за 2013–2015 роки пряма підтримка агропромислового комплексу скоротилися майже в 10 разів). У 2016 році проти 2011 її рівень склав всього 13%. Звіти Рахункової палати свідчать про систематичне порушення законодавства, відсутність належного контролю з боку профільного Міністерства за використанням коштів [18]. Дається взнаки відсутність методики визначення ефективності держпідтримки, а інформація щодо ефективності, наведена у Паспортах бюджетних програм, не оприлюднюється. Окрім того, завжди є проблема з фактичним виконанням бюджету, особливо спецфонду, наповнення якого мало прогнозоване. Д. Марчук [16] вказує, що «в попередні роки, коли діяли бюджетні програми прямої держпідтримки аграрної галузі, зі спеціального фонду реально виділялося із запланованого не більше 30%».

За даними спостерігаємо, що валова додана вартість зросла у 2,5 рази, а валова продукція – в 1,12 разів, по рослинництву трохи вище – 1,17 рази. Фінансовий результат до оподаткування збільшився в два рази, невпинно зростає відсоток прибуткових підприємств. Капітальні інвестиції за аналізований період збільшилися в 2,6 разів, але тут має місце фактор інфляції.

Зменшується зайнятість населення в сільській місцевості – у 2015 році порівняно з 2011 роком знизилась на 523,2 тис. осіб (15,4 %), а кількість найманих працівників – на 150,7 тис. осіб (21,2 %). Зменшується також кількість діючих сільськогосподарських підприємств: станом на 01.01.2016 р. їх кількість порівняно з відповідним періодом 2011 року зменшилася на 11151 од., з яких фермерські господарства становлять 84,5 % (9423) [19]. За попередніми даними на кінець 2016 року [6], кількість підприємств знову зростає, але у порівнянні з 2011 роком складає лише 85%.

З 2017 року рядом законодавчих актів сформовано наступну зміну механізму державної підтримки. Законом України Про внесення змін до Бюджетного кодексу України [10], п. 18 передбачено розділ VI "Прикінцеві та перехідні положення", яким визначено, що у 2017-2021 роках щорічний

обсяг коштів, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, має становити не менше 1 % випуску продукції у сільському господарстві. При цьому, 20% такої підтримки використовується сільськогосподарськими товаровиробниками для закупівлі у вітчизняних виробників техніки та обладнання (2017 рік - 10%, 2018 рік - 15%).

У Державному бюджеті на 2017 рік у п. 20 вказано, що у 2017 році розподіл бюджетної дотації здійснюється в автоматичному режимі за бюджетною програмою центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, на підставі даних Реєстру отримувачів бюджетної дотації пропорційно сумі вартості реалізованої товаровиробником сільськогосподарської продукції [13].

Далі, відповідно із Законом «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» [11], Закон Про державну підтримку [12] доповнюється розділом V¹ Державна підтримка виробників окремих видів сільськогосподарської продукції, ст. 16-1 – 16-1.6 де визначено суть бюджетної аграрної дотації і права на її одержання.

Зокрема, необхідно, щоб питома вага вартості сільськогосподарських товарів становила не менше 75 % вартості всіх товарів, поставлених протягом попередніх 12 звітних податкових періодів. За спеціальними правилами формується Реєстр отримувачів бюджетної дотації. Серед можливих отримувачів дотації немає сільгосппідприємств, які вирощують зернові культури, соняшник та інші поширені культури.

За бюджетною програмою, на підставі даних Реєстру отримувачів бюджетної дотації та інформації центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику, органи казначейського обслуговування в автоматичному режимі здійснюють розподіл дотації. З 1 січня 2018 р. розподіл бюджетної дотації здійснюється у сумі не більше ніж 150 млн грн на одне господарство у рік, з урахуванням пов'язаних з ним

осіб.

Державна підтримка полягає в тому, що сільгоспвиробникам, які будуть внесені до Реєстру отримувачів бюджетної дотації, частину ПДВ, сплаченого ними до бюджету, будуть повертати на поточний рахунок. Отже, отримувачами бюджетної дотації можуть бути тільки сільгосппідприємства – платники ПДВ, які мають вести окремий облік ПДВ за видами діяльності і у додатку щомісяця обчислювати питому вагу вартості сільськогосподарських товарів, поставлених протягом 12 попередніх послідовних звітних періодів (місяців).

Видатки на розвиток сільського господарства у Бюджеті на 2017 рік [13] закладено в сумі 5,538 млрд грн, що проти плану 2016 року більше у 10,9 разів, проти фактичного виконання бюджетів 2013 року – у 4,14 раз, 2015 року – у 15 раз. На підтримку розвитку підприємств АПК передбачається виділення коштів за наступними напрямками: здешевлення кредитів – 300 млн грн (6% загальних видатків на розвиток сільського господарства); підтримка тваринництва – 170 млн грн (3%); діяльність Аграрного фонду – 159 млн грн (3%); підтримка закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними – 75 млн грн (1%); підтримка заходів в агропромисловому комплексі (підтримка обслуговуючих кооперативів, створення резервного запасу насіння, здешевлення страхових премій) – 60 млн грн (1%).

Як узагальнює І. Мірошніченко [17], крім цих програм, «у сфері рослинництва, переробки олійних культур збережено режим повернення ПДВ за експорт, що складатиме близько 28–30 мільярдів гривень на 2017 рік».

Вводиться нова бюджетна програма 2801580 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», на яку передбачено 4,774 млрд грн або 86% видатків, у тому числі за рахунок спецфонду фонду – 3,30 млрд грн (69% фінансування).

На даний час прийнято законодавчі акти щодо бюджетної дотації сільському господарству: Постанова КМУ від 08.02.2017 р. № 83, якою затверджено Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 році, згідно якої розподіл бюджетної дотації здійснюється за напрямками: бюджетна дотація товаровиробникам, які займаються розведенням свійської птиці та/або виробництвом м'яса свійської птиці та/або виробництвом яєчних продуктів, яєчного альбуміну, яєчного порошку (далі — птахівництво) (КВЕД 01.47, 10.12 та 10.80); бюджетна дотація іншим товаровиробникам, які провадять види діяльності, визначені в пункті 161.3 статті 161 Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” (крім КВЕД 01.47, 10.12 та 10.80); Наказ Мінфіну від 23.02.2017 р. № 275, яким затверджено форми заяв для сільськогосподарських товаровиробників – отримувачів бюджетної дотації; Наказ Мінфіну від 23.02.2017 р. № 276, яким затверджено зміни до Порядку заповнення податкової накладної, затвердженого наказом Мінфіну від 31.12.2015 р. № 1307; форму податкової декларації з ПДВ та порядок її заповнення, затверджені наказом Мінфіну від 28.01.2016 р. № 21; Розпорядження КМУ «Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті у 2017 році Міністерству аграрної політики та продовольства для фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників» від 01.03.2017р. № 124-р.

У зв'язку з цим, голова Комітету підприємців АПК Торгово-промислової палати України О. Юхновський зазначає, що «в практиці сучасної України ще не було випадків, коли для реалізації однієї бюджетної програми уряд прийняв дві постанови, а мільярдні суми коштів розподілялися не державним бюджетом, а розпорядженням Кабміну» [23].

Новий механізм, що вступив у силу з 2017 року, аграрним співтовариством оцінюється досить критично. Результати опитування, проведеного Всеукраїнською Аграрною Радою (ВАР) серед представників аграрного бізнесу на профільних сайтах: Agravery.com, www.milkua.info і

www.pigua.info свідчать, що аграрії не вірять у можливість отримання дотацій від держави. Так, 57% з 644 респондентів зазначили, що вони навіть не подавали заяву на отримання дотації. При цьому більшість із тих, хто подав заяву (56% із 277 аграріїв), так і не були включені до реєстру на отримання дотацій. Крім того, 68% тих аграріїв, яким держава виділила дотації, отримали менше 10% від суми, яка була сплачена до бюджету у якості ПДВ [1].

Зокрема, В. Чопенко [24] зазначає, що «маніпуляції окремих бізнесменів і чиновників зі спецрежимом ПДВ для підприємств АПК призвели до того, що аграрії втратили його остаточно, а збільшений до 5,5 млрд бюджет агросектору на 2017 рік не покриє виробникам втрат від його скасування, які оцінюються в 20-26 млрд грн». За його словами, спецрежим ПДВ скасували із-за небажання і нездатності чиновників модернізувати цей цінний фінансовий інструмент, очистивши його від пристосуванців і надавши тим виробникам, які його потребують. Замість цього, введено пряме дотування підприємств АПК.

Ці та інші фактори, на які вказує А. Ковбель, зокрема «проблематичне відшкодування ПДВ для аграріїв, через перехід до єдиного реєстру відшкодування ПДВ, до якого увійдуть як великі, так і МСБ представники агробізнесу; почастищення рейдерських атак на агропідприємства; обмеженість фінансового ресурсу; подорожчання собівартості вирощування сільськогосподарських культур; монокультурізація сільського господарства» [5] знецінюють новий механізм бюджетної підтримки сектору. М. Верницький вказує, що «виняткових і радикальних подій на ринку (2016 р.) не було, відповідно, чинників впливу мільйон, і всі вони мали однакову силу» [5].

Висновки. Узагальнення економічних та соціальних наслідків як дореформного, так чинного механізму бюджетної підтримки свідчить, що він є недосконалим та не справляє належного впливу на соціально-економічний розвиток, а отже не виконує завдання, покладені на нього. Якщо

попередньому механізму були притаманні організаційні недоліки, зарегульованість та бюрократизм, то новий механізм зарані приречений на мізерність обсягів, наповнення через сумнівні спецфонди, складний розподіл, що залежить від суб'єктивних факторів, та здійснює регулювання наперед визначених галузей, які не найбільше потребують держпідтримки, але лобіювали свої інтереси. Загалом, з економічної точки зору, як вказують експерти, він є просто провальним, витісняючи дрібних товаровиробників та периферію підтримки.

З соціальної точки зору так і не вдалося уникнути різного роду зловживань, які були притаманні спецрежиму, що поглиблює нерівність умов для різних форм господарювання та послаблення стимулюючої ролі конкурентноздатності, на формування якої спрямована бюджетна підтримка. У структурному розподілі не передбачено коштів на розвиток соціальної сфери села, інфраструктуру, науку, вони фінансуються лише по захищених статтях.

Підбиваючи підсумки дослідженню бачимо, що зміна механізму державної підтримки відбулась переважно під тиском зовнішніх факторів, відстоює інтереси аграрного лобі, сформувалась без належного наукового аналізу, а тому має багато недоліків і поки що не ефективніша, ніж попередні механізми. Реально ефективними були і залишаються лише програми кредитування, які наразі згортаються. А саме вони, на думку М. Соколова «за найскромнішими оцінками, ми могли б як мінімум подвоїти наш аграрний ВВП, отримай наші фермери і їх суміжники доступ до дешевих кредитних ресурсів» [3].

Зазначені у дослідженні ключові фактори реакції наукової думки та практики вимагають подальшої належної систематизації та узагальнення, з метою оцінки наслідків нових механізмів бюджетної підтримки сектору.

Список використаних джерел

1. Аграрії не вірять у можливість отримати дотації — ВАР [Електронний ресурс] : — Режим доступу:

<http://agravery.com/uk/posts/show/agrarii-ne-virat-u-mozlivist-otrimati-dotacii-var> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

2. Агрополітком. Податковий агроконтроль. [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <https://agropolit.com/infographics> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

3. Битва експертів: аргументи за та проти податкових пільг для аграріїв [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/bitva-ekspertiv-argumenti-za-ta-proti-podatkovih-pilg-dla-agrariiv> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

4. Герасимук І.В. Радченко О.Д. Окремі економічні аспекти податку доданої вартості у сільському господарстві України // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 2016. – №2. С. 78-88.

5. Головні події 2016, їх вплив на АПК. Перспективи 2017 [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <https://fenix-agro.com/opinion/75> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

7. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

8. Державне казначейство України [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

9. ДПЗКУ та «Кернел» стали найбільшими одержувачами відшкодування ПДВ в квітні [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <https://agropolit.com/news/4386-dpzku-ta-kernel-stali-naybilshimi-oderjuvachami-vidshkoduvannya-pdv-v-kvitni> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

10. Закон України Про внесення змін до Бюджетного кодексу України від 20.12.2016 року № 1789-VIII.

11. Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році від 20.12.2016 №1791-VIII (1791-19).

12. Закон України Про державну підтримку сільського господарства України від 24 червня 2004 року №1877-IV.

13. Закон України Про Держбюджет на 2017 рік від 21 грудня 2016 року № 1801-VIII.

14. Інформація про обсяги відшкодування податку на додану вартість з державного бюджету [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/vidshkoduvannya-pdchv/informatsiya-pro-obsyagi-vidshkoduvannya/297662.html> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.

15. Інформація щодо платників податків, яким здійснено відшкодування ПДВ у 2016 році [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.fin.org.ua/news/1228288> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.
16. Марчук Д. Аграрна галузь: підсумки 2016 року [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/opinion/marchukcolumn/agrarna-galuz-pdsumki-2016-roku-781629.html> (дата звернення: 27.05.2017). – Назва з екрану.
17. Мірошніченко І. Держпідтримка АПК у 2017 році – надія на зупинку спаду в галузі [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <https://agropolit.com/blog/188-derjpidtrimka-apk-u-2017-rotsi--nadiya-zupinku-spadu-v-galuzi> (дата звернення: 17.05.2017). – Назва з екрану.
18. Насіров Р. Про АПК і податки [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <https://agropolit.com/blog/85-roman-nasirov-pro-apk-i-podatki> (дата звернення: 27.06.2017). – Назва з екрану.
19. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на надання державної підтримки агропромислому комплексу. Рішення Рахункової палати України від 21 березня 2017 року №7-2, м. Київ [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751338/R_RP_7-2_2017.pdf?subportal=main (дата звернення: 29.06.2017). – Назва з екрану.
20. ТОП-10 агропідприємств за обсягом відшкодування ПДВ за 2016 рік. [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/top-10-agropidpriemstv-za-obsagom-vidskoduvanna-pdv-za-2016-rik> (дата звернення: 17.06.2017). – Назва з екрану.
21. Тулуш Л.Д. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Тулуш Л.Д., Лупенко Ю.О. // Економіка АПК. - 2016. - № 1 - С. 5-17.
22. Тулуш Л.Д., Радченко О.Д. Державна фінансова підтримка галузі тваринництва в умовах реформування спеціальних режимів оподаткування. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. - 2016. - №24. - Т. 3. - С. 219-230.
23. Увеличенный бюджет агросектора не компенсирует производителям убытков от потери спецрежима НДС [Електронний ресурс] : – Режим доступу: https://zn.ua/ECONOMICS/uvelichennyu-byudzheta-agrosektora-ne-kompensiruet-proizvoditelyam-ubytkov-ot-poteri-specrezhima-nds-241918_.html (дата звернення: 17.06.2017). – Назва з екрану.
24. Чопенко В. Аграрное бездорожье [Електронний ресурс] : – Режим доступу: https://gazeta.zn.ua/macrolevel/agrarnoe-bezdorozhe_.html (дата звернення: 17.06.2017). – Назва з екрану.
25. Юхновский О. Отмена спецрежима НДС для аграриев отрицательно повлияет на развитие малого и среднего агробизнеса [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://zn.ua/ECONOMICS/otmena-specrezhima-nds-dlya-agrariiev-otricatelno-povliyaet-na-razvitie-malogo-i>

srednego-agrobiznesa-ekspert-223285_.html (дата звернення: 17.10.2016). – Назва з екрану.

Радченко Оксана Дмитрівна – к.е.н., доцент, с.н.с., п.н.с. відділу податково-бюджетної політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ

Черкашина К. Ф.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ СТРАХУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДЕПОЗИТНОЇ БАЗИ БАНКІВ

У статті здійснюється аналіз діяльності систем страхування депозитів у різних країнах світу. Вивчивши зарубіжний досвід запропонована класифікація систем страхування депозитів залежно від різноманітних ознак систем страхування депозитів. На основі аналізу основних принципів функціонування ефективних систем страхування депозитів визначено найбільш актуальний принцип для фінансового сектору України. Виходячи з даного принципу запропоновано використання диференційованих внесків до Фонду гарантування фізичних осіб з метою підтримки ліквідності Фонду.

Ключові слова: депозит, Міжнародна організація страховиків депозитів, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, страхові премії, моральний ризик.

Черкашина К. Ф.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМ СТРАХОВАНИЯ ДЕПОЗИТОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ДЕПОЗИТНОЙ БАЗЫ БАНКОВ

В статье проводится анализ деятельности систем страхования депозитов в разных странах мира. Изучив зарубежный опыт была предложена классификация систем страхования депозитов в зависимости от различных признаков систем страхования депозитов. На основе анализа основных принципов функционирования эффективных систем страхования депозитов определен наиболее актуальной принцип для финансового сектора Украины. Исходя из данного принципа предложено использование дифференцированных взносов в Фонд гарантирования физических лиц с целью поддержания ликвидности Фонда.

Ключевые слова: депозит, Международная организация страховщиков депозитов, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, страховые премии, моральный риск.

Cherkashina K.F.

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF DEPOSIT INSURANCE SYSTEMS AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF THE DEPOSIT BASE OF BANKS

Different deposit insurance systems are analyzed in the article. Classification of deposit insurance depending on various features of deposit insurance is proposed after studying international experience. The analysis of the basic principles of effective deposit insurance system determined most relevant principle for financial sector Ukraine. Based on this principle, we had proposed to use the different contributions to the Guarantee Fund individuals to support the liquidity of the Fund.

Keywords: deposit, the International Organization of Deposit Insurers Fund Deposit Guarantee, insurance premiums, moral hazard.

Постановка проблеми. Банківський сектор більшості країн світу характеризується високою конкуренцією, також йому притаманна значна кількість ризиків таких як: кредитний, ринковий, операційний та інші. Все це може стати причиною погіршення фінансового стану банку, виникненню проблем з ліквідністю та недостатністю ресурсної бази. Досить часто така ситуація приводить до банкрутства банку, від якого потерпають вкладники та інші кредитори. З метою захисту вкладників та підвищенні довіри до банківської системи в країнах створюються різноманітні системи страхування депозитів, що мають свої особливості та виняткові риси. Від того наскільки ефективно в країні працює система страхування депозитів залежить рівень розвитку банківської системи через призму довіри до неї з боку населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На міжнародному рівні створюються

спеціальні організації, зокрема Міжнародна організація страховиків депозитів (IADI), основною метою якої є сприяння загальній стабільності міжнародних та національних фінансових систем шляхом розробки принципів ефективних систем страхування депозитів[7,8,9]. Проблемам функціонування систем страхування депозитів присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, Вовчак О.Д. зазначає, що «у багатьох країнах із розвинутою економікою створені ефективні механізми, що захищають вкладників від інвестиційного ризику. До них належить і система депозитного страхування (СДС)»[2]. Науковці переймаються питаннями функціонування та реформування національної системи страхування депозитів, так Бухтіарова А. Г. зазначає, що«при правильній організації їх функціонування реально і ефективно сприяють підтримці стабільності національної фінансової системи»[1].

Невирішені раніше частини проблеми.Високо оцінюючи накопичені наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних дослідників, а також значний практичний досвід у системі ризиків, цілий ряд питань все ще залишається невирішеним остаточно ні в теоретичному, ні в практично-прикладному аспектах. Існує об'єктивна необхідність вивчення питань щодо підтримки ліквідності фондів в системі страхування депозитів.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування систем страхування депозитів різних країн, визначення їх ролі у забезпеченні стабільності фінансової системи та розробка пропозицій для Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним з альтернативних напрямків для заощадження населення є їх вкладення у банківський сектор. В Україні побудована банкоцентрична модель фінансового ринку, у якій чільне місце займає саме банківська система, за якої домогосподарства та суб'єкти господарювання не здійснюють інвестування економіки безпосередньо. Вкладаючи кошти в банківську систему, вони доручають банкам управління своїми активами та передають частину ризиків на них. Залучивши таким

чином кошти банківські установи не тільки здійснюють кредитні операції, але й виступають основними покупцями акцій та облігацій підприємств. Виходячи з цього, для інвесторів одним з найбільш простих способів вкласти свої вільні гроші у банківський вклад. Суть в тому, що вільні грошові кошти домогосподарства передають банківській установі на спеціальний рахунок на раніше визначений термін, під встановлений відсоток. У результаті здійснення такої операції домогосподарства отримують прибуток у вигляді відсотка, а банки отримують фінансові ресурси, які вони розміщують з метою отримання прибутку (надають позики фізичним та юридичним особам або здійснюють інвестиції). Подальше розміщення коштів у економіку також сприяє подальшому економічному розвитку країни.

На процес формування заощаджень впливають різноманітні фактори, які можна об'єднати у певні групи:

1. До першої групи слід віднести політику держави, щодо забезпечення економічної та політичної стабільності, розвитку національної економіки, запобігання кризовим ситуаціям, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, політику податків та видатків.
2. До другої групи відносяться фактори, пов'язані з динамікою рівня інфляції, ринкових відсоткових ставок, рівня заробітної плати.
3. Третя група факторів представлена наявністю альтернативних варіантів для вкладання коштів індивідуальних інвесторів: фондовий ринок, банківська система, ринок нерухомості та інше.
4. До четвертої групи слід віднести фактори, щодо визначення особливостей розвитку окремих регіонів.
5. До п'ятої групи відносяться фактори, що характеризують розвиток банківської системи та системи кредитно-фінансових інститутів, рівень довіри населення до банківських установ та фінансову грамотність населення.
6. До шостої групи факторів слід віднести раціональні очікування суб'єктів ринку.

Зазначивши раніше, що в Україні банкоцентрична модель фінансового ринку, розглянемо можливості для інвесторів щодо вкладення у банківський сектор, серед яких найбільш поширеними є банківські депозити.

При цьому слід зазначити, що в результаті масштабної трансформації банківської системи України, у результаті якої кількість банківських установ зменшилась вдвічі, а також девальвації національної грошової одиниці, зниження реальних доходів населення не відбувається суттєвого зростання обсягів депозитів у банків.

Протягом 2016 року сукупний обсяг клієнтського портфелю БСУ збільшився на 14,2% та станом на 01.01.2017 р. відповідав 807,07 млрд. грн. За строковим характером в клієнтському портфелі переважають короткострокові депозитні вклади строком до 1 року. Яскраво виражена тенденція щодо зменшення обсягу строкового ресурсу існує з початку 2014 року[3].

В цілому частка довгострокових депозитів протягом 2016 року скоротилася до 19,6% (20,3% на початок року).

Тенденція до зростання обсягу вкладів на вимогу встановилася з вересня 2015 року. Станом на 01.01.2017 р. їх сума відповідає 411,59 млрд. грн., що дорівнює 48,2% сукупного портфелю коштів клієнтів (42,5% на початок 2016 року). Виходячи з того, що зростання клієнтського портфелю відбувається переважно за рахунок коштів на вимогу, можна стверджувати, про низьку довіру до банківської системи України.

Клієнтський портфель суб'єктів господарювання протягом 2016 р. збільшився на 16,5% та станом на 01.01.2017 р. складає 369,91 млрд. грн. Нарощення коштів СГД відбувалося переважно за рахунок збільшення залишків коштів на поточних рахунках. В той же час суми строкових коштів СГД за підсумком IV кв. 2016 р. також продемонстрували позитивну динаміку (+12,9%) та на початок 2017 року відповідали 102,47 млрд. грн. Зауважимо, що на динаміку показника значний вплив мають курсові різниці[3].

За інформацією Національного банку України обсяги рефінансування комерційних банків за 2016 рік значно скоротилися. Причинами такої ситуації є висока вартість кредитних ресурсів, необхідність виконання певних вимог регулятора а також наявність застави. Основним джерелом залучення коштів є депозитні ресурси. Проведений аналіз свідчить про негативні тенденції щодо темпів зростання депозитного портфеля, зменшуються обсяги та строки. Безперечно, однією з причин такої ситуації є зниження реальних доходів населення. При цьому слід зазначити, що вирішальним фактором залишається низький рівень довіри з боку населення до банківської системи України, що обумовлений, насамперед, банкрутством значної кількості банківських установ. Держава на законодавчому рівні вживає низку заходів щодо захисту вкладників. Вкладники збанкрутілих банків отримують свої кошти з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Слід зазначити, що з 2017 року Фондом гарантовані вклади фізичних осіб – підприємців. При цьому гарантується сума у розмірі 200000 грн., що у еквіваленті дорівнює близько 80000 дол. США, що є незначною сумою. Ще одним моментом, на який слід звернути увагу є те, що всі вклади, незалежно від валюти вкладу виплачуються у національній валюті не завжди за актуальним курсом. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відчуває потребу у фінансуванні з боку держави.

Відповідно до постанови Правління від 07 червня 2017 року № 47 "Про затвердження Змін до Положення про підтримку ліквідності Національним банком України Фонду гарантування вкладів фізичних осіб", яка набуває чинності з 08 червня 2017 року Національний банк України пом'якшив умови надання кредитів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ці зміни покликані сприяти підвищенню ефективності підтримки ліквідності Фонду та посиленню захисту інтересів вкладників банків. Зміни торкнуться змін умов кредитного договору, строків користування кредитом. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має право звернутися до Національного банку з клопотанням про зміну умов кредитного договору у разі наявності на те

обґрунтованої потреби. Клопотання має бути подане не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання строку виконання чергових зобов'язань за кредитом.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб може подовжувати строк користування кредитом від НБУ. При цьому, загальний строк користування кредитом з урахуванням усіх продовжень має становити не більше 5 років. При цьому, у разі продовження строку користування кредитом, процентна ставка за ним встановлюється на рівні діючої процентної ставки за кредитним договором, але не менше облікової ставки НБУ на дату прийняття рішення про продовження строку користування кредитом.

Також пом'якшено вимоги щодо строків погашення державних облігацій, які надаються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб у заставу за кредитом. Раніше НБУ приймав у якості застави ті ОВДП, строк погашення яких настає не раніше ніж через два дні після строку погашення кредиту. Тепер у якості застави приймаються у тому числі папери, строк погашення яких настає не раніше ніж день погашення кредиту або його відповідної частини.

Водночас Національний банк уточнив порядок користування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб кредитами НБУ у разі наявності у Фонду гарантування вкладів фізичних осіб вільної ліквідності. Фонд буде зобов'язаний достроково (повністю або частково) повернути кредит, у разі наявності вільної ліквідності на підставі щомісячного розрахунку, з урахуванням вимог Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». При цьому мінімальний обсяг коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб не може бути нижчим за 2,5% від суми гарантованих Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладників[5,6,7].

Національний банк, у свою чергу, має право здійснювати в день погашення облігацій договірне списання коштів з поточних рахунків Фонду на погашення заборгованості за кредитом, якщо день погашення припадає на день повернення кредиту.

Дані зміни дадуть можливість Національному банку підвищити ефективність роботи з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб і нівелювати власні ризики як кредитора. Але при цьому діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб вимагає подальших змін, що стосуються як організаційної структури так і особливостей підтримки його ліквідності. Слід зазначити, що реформи мають відбуватися у відповідності до міжнародних нормативних документів, на основі зарубіжного досвіду, враховуючи національні особливості.

Проаналізувавши різноманітні особливості функціонування систем страхування депозитів різних країн можна виділити їх основні види залежно від певних ознак (табл. 1).

Таблиця 1

Основні види систем страхування депозитів

Класифікаційна ознака	Види ССД	Приклади країн, у яких існує той чи інший вид ССД
Характер участі банків у ССД	Обов'язкові (всі банки входять в ССД в обов'язковому і встановленому законом порядку)	Великобританія, Японія, Канада
	Добровільні (банки беруть участь в ССД добровільно, на основі договору)	Франція, Німеччина
Спосіб правового регулювання	Імперативні (законодавчим актом визначено всі основні параметри діяльності ССД)	США, Великобританія
	Диспозитивні (визначення порядку діяльності ССД на договірних засадах)	Франція, Німеччина
Ступінь державної участі в фінансовому забезпеченні страхових виплат	Наявність відкритої лінії у центральному банку (у разі кризової ситуації можна залучити частину коштів ЦБ)	США
	Без додаткових державних гарантій (немає доступу до засобів ЦБ).	Німеччина
Ставка платежу банку в фонд	Диференційовані платежі за часом (ставки платежів можуть змінюватися в залежності від поточної достатності фонду ССД).	США, Великобританія
	Диференційовані платежі залежно від класу (фінансового становища банків): банки більш високого класу з бездоганним фінансовим становищем платять менше.	США, Великобританія
Охоплення об'єкта страхування	Повні (гарантується страхування всіх депозитів, внесених в банк).	Німеччина
	Обмежені (обсяг страхового покриття обмежений, орієнтація в основному на захист дрібного вкладника)	Франція
Визначення розміру страхового відшкодування	Фіксована сума з встановленням максимальної межі.	США, Великобританія, Нідерланди

	За гнучкою шкалою (повне відшкодування до певної суми, а далі – з понижуючим коефіцієнтом).	Італія
	У вигляді процентного відношення до власного капіталу банку	Німеччина
Спосіб управління фондом	Державні	США, Великобританія, Канада
	Приватні	Франція, Німеччина
	змішані	Японія

Складено автором на основі [8,9]

Проведений аналіз зарубіжного досвіду функціонування систем страхування в депозитах свідчить про різноманітність останніх, наявність особливостей у кожній країні. При цьому слід зазначити, що мають місце уніфіковані принципи ефективних систем страхування депозитів, основні з яких наступні[8,9]:

1. Цілями державної політики є захист вкладників та сприяння фінансової стабільності.
2. Мандат і повноваження. Забезпечення досягнення цілей державної політики, чітко визначені і офіційно закріплені в законодавстві.
3. Управління. Вищий орган управління і керівництва складається з осіб, які повинні бути підзвітним і ізольованим від зовнішніх впливів, та володіти необхідною професійною кваліфікацією і сумлінністю, щодо своїх обов'язків.
4. Відносини з іншими учасниками системи забезпечення фінансової стабільності. Забезпечення безперервного обміну інформацією стосовно функціонування ССД.
- 5 Транскордонні питання. В умовах істотної участі зарубіжних банків, повинен існувати механізм обміну інформацією між страховиками депозитів відповідних країн.
6. Роль страховика депозитів у плануванні на випадок надзвичайних ситуацій та управлінні кризами. Включає ефективне планування на випадок непередбачених обставин (недостатності фінансових ресурсів, тощо) і криз.
7. Членство. Обов'язкове для всіх банків, у тому числі державних, та існування дієвого пруденційного регулювання.

8. Рівень покриття. Повинен бути обмеженим за розміром, надійним і поширюватися на переважну більшість вкладників, періодично (мінімум 1 раз на 5 років) він повинен переглядатися.

9. Ресурси та напрями використання коштів. Достатність ресурсів фонду для відшкодування коштів. Встановлення цільового розміру фонду, на основі чітких і прозорих критеріїв, які підлягають періодичному перегляду

10. Публічна інформованість. Необхідність безперервного інформування громадськості про ССД, з метою захисту вкладників і сприяння фінансовій стабільності.

11 Правовий захист . Захист від збитків і інших судових рішень проти осіб фонду, прийнятих у процесі виконання покладених на нього обов'язків.

12 Дії у відношенні сторін, винних у ліквідації банку . Фонд повинен бути наділений повноваженнями щодо юридичного покарання осіб, винних у банкрутстві банку посадових осіб (членів ради директорів, керівників і власників), а також пов'язаних з ними осіб, та постачальників професійних послуг (аудиторів, бухгалтерів, юристів та оцінювачів активів).

13. Раннє виявлення та своєчасне втручання. Втручання у діяльність проблемного банку має бути завчасним і виваженим.

14. Регулювання роботи з проблемними банками. Необхідність достатності ресурсів фонду, для застосування своїх повноважень по врегулюванню неплатоспроможності банку.

15. Особливості відшкодування вкладникам. Необхідність оперативної виплата коштів вкладникам протягом 7 днів, з метою сприяння фінансової стабільності.

16. Відшкодування витрат. На законодавчому рівні наділення фонду правом на задоволення його вимог із продажу активів банку, відповідно до черговості вимог кредиторів

Отже, захист прав і законних інтересів вкладників передбачає не тільки виплату відшкодування за вкладами в банку, який з тих чи інших причин не може виконувати свої зобов'язання, але й здійснення превентивних заходів з

недопущення такої ситуації.

Одним з найбільш актуальним проблем для Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні залишається проблеми ресурсного забезпечення. Як свідчить світовий досвід серед основних джерел фінансування систем страхування депозитів є внески банків-учасників.

Як вже зазначалося раніше, банки сплачують страхові премії щорічно авансовим платежем (*ex-ante*) [4]. У деяких країнах – в Австрії, Франції, Італії, Люксембургу, Нідерландах, Швейцарії та Великобританії – національні системи страхування депозитів вимагають сплачувати страхові премії за фактом виникнення страхового випадку – банкрутства банку (*ex-post*) [4]. Тобто банки у зазначених країнах сплачують страхові премії у розмірі, потрібному для сплати страхового відшкодування вкладникам збанкрутілого банку.

Здебільшого у банку, що збанкрутував, немає коштів, необхідних для виплати вкладникам, тому підхід *ex-ante* вважається більш ефективним.

Актуальним є також питання про те, яким має бути розмір страхових премій для банків – універсальним чи диференційованим. Відповідь на нього тісно пов'язана з визначенням джерел формування коштів фонду гарантування вкладів. Основними з них, звичайно, мають бути кошти фінансово-кредитних організацій, які є учасниками фонду. Причому лише вони мають право залучати депозити від фізичних та юридичних осіб.

На сьогодні розмір внеску до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні є уніфікованим для всіх банків, а саме: первинний внесок становить один відсоток від статутного фонду; кожні півроку вносяться кошти обсягом 0.25% від загальної суми вкладів фізичних осіб та відсотків за ними. Ми вважаємо не виправданим те, що при цьому не враховується ступінь ризику конкретного банку. Адже, чим ризикованіша діяльність банківської установи, тим більша ймовірність появи у неї проблем із виконанням зобов'язань перед вкладниками.

Виходячи з цього, банки, які здійснюють більш ризикові операції,

повинні сплачувати і більші страхові внески. Щоправда на практиці здійснити їх диференціацію доволі складно, оскільки це пов'язано з методологією об'єктивного визначення ступеня ризику діяльності конкретного банку, яка в Україні ще потребує вдосконалення.

Проблему “морального ризику”, на наш погляд, можна вирішити шляхом визначення ризиковості діяльності банку на основі розрахунку певних економічних показників, зокрема: нормативу адекватності регулятивного капіталу (нормативу платоспроможності банку), відношення залученого капіталу до власного, питомої ваги проблемних кредитів у загальному їх обсязі, співвідношення між депозитами та капіталом, між депозитами та активами банку, рентабельності капіталу та активів, співвідношення темпів приросту прибутку та активів.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, а також той факт, що банківська система України є недостатньо фінансово стійкою, слід зазначити, що держава повинна приймати на себе деякі зобов'язання зі страхування депозитів, хоча однозначно визначити їх розмір і форми дуже складно. Тому Фонд гарантування депозитів повинен функціонувати як самостійна, державна організація, основною метою діяльності якої є не отримання прибутку, а підвищення довіри до банківської системи України, і як результат – зростання її стійкості та надійності. Основними джерелами формування коштів Фонду гарантування депозитів повинні бути, звичайно, кошти фінансово–кредитних організацій, які є учасниками Фонду, при цьому слід зазначити, що лише вони мають право залучати депозити від фізичних та юридичних осіб.

Диференціація розміру страхового внеску залежно від рівня ризиковості банку дає змогу зменшити розміри субсидіювання проблемних банків фінансово стійкими та усуває прагнення банків до проведення занадто ризикових операцій, оскільки банківській установі в такому разі доведеться відраховувати більші кошти. Ще одним позитивним ефектом від диференціації внесків до фонду гарантування депозитів залежно від

ризиковості діяльності є збільшення ресурсної бази останнього, що в свою чергу дасть йому змогу розширити спектр здійснюваних функцій, зокрема, у напрямку реорганізації банків.

Список використаних джерел

1. Бухтіарова А. Г. Аналізсистемистрахуваннявкладів в Україні / А. Г. Бухтіарова // Проблеми і перспективирозвиткуБанківськоїсистемиУкраїни. – 2014. – Випуск 40. – С. 53–64
2. Вовчак О.Д. Страхова справа : підручник / О.Д. Вовчак. – К. : Знання, 2011. – 391 с.
3. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
4. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : закон Україн, [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17_2.
5. Страховой портфель / отв. ред. Рубин Ю.Б., Солдаткин В.И. – М. : СОМИНТЭК, 1994. – 640 с.
6. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/>
7. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Додатковий проект IP-FSS в УКРАЇНІ. Проект регіонального економічного розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M6PZ.pdf
8. IADI CorePrinciplesforEffectiveDepositInsuranceSystems [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iadi.org/en/assets/File/Core%20Principles/cprevised2014nov.pdf>
9. InternationalAssociationofDepositInsurers “FundingofDepositInsuranceSystems”, May 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iadi.org/docs/funding%20final%20guidance%20paper%206_may_2009.pdf
10. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків: монографія / М.О. Кужелєв, М.О. Житар. – Київ: Видавництво «Центр учбової літератури» Київ-Бидгощ, 2016. – 176с.

Черкашина Катерина Федорівна - доцент кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України, м.Ірпінь

СТАТТІ РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ НАСТУПНИМИ РЕЦЕНЗЕНТАМИ

<i>№ з/п</i>	<i>П.І.Б автора</i>	<i>Назва статті</i>	<i>П.І.Б. рецензента</i>
1	Барановський О.І.	Податкова безпека: сутнісний вимір	Кужелєв М.О.
2	Бобошко Л. І.	Транспортний податок в Україні: стан та перспективи	Мельник В.М.
3	Бриштіна В.В, Ключько Л.А.	Управління антикризовою фінансовою стійкістю банку	Береславська О.І.
4	Воронкова О.М.	Ефективність фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю	Онишко С.В.
5	Гуцалюк О.М.	Концептуальні засади управління корпоративним інтеграційним розвитком об'єднань акціонерних товариств	Кужелєв М.О.
6	Головенко І.П., Стабіас С.М.	Пріоритети розвитку ринку цінних паперів: регресійний аналіз	Кужелєв М.О.
7	Житар М.О.	Аналіз сучасного стану кредитної діяльності банків України	Кужелєв М.О.
8	Калита Т.А.	Ефективні напрями активізації інвестиційного кредитування агропромислових підприємств	Коваленко Ю.М.
9	Костенко А.О.	Механізми розбудови митного контролю після випуску товарів в Україні	Мельник В.М.
10	Ключка С. С.	Теоретична концептуалізація економічної безпеки у контексті реалізації національних інтересів	Онишко С.В.
11	Коротун В.І., Новицька Н.В.	Нелегальний ринок алкогольних напоїв України: проблеми статистичної оцінки	Мельник В.М.
12	Ляшенко Г.П., Степанець Ю.О.	Інтелектуальний капітал – невід'ємна складова управління конкурентоздатністю підприємства	Швабій К.І.
13	Москаленко Н.В., Климчук Н.Я.	Управління ризиками легалізації доходів одержаних злочинним шляхом	Береславська О.І.
14	Новицька О.В.	Особливості фінансування природоохоронної діяльності	Тарангул Л.Л.
15	Першко Л.О., Івасюк О. М.	Фінансові аспекти зміцнення місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації	Воронкова Ю.М.
16	Попович Л.О.	Загальні аспекти механізму фінансування вищих навчальних закладів	Коваленко Ю.М.
17	Радченко О.Д.	Економічні та соціальні наслідки зміни механізму бюджетної підтримки аграрного сектора	Кужелєв М.О.

		України	
18	Черкашина К.Ф.	Особливості функціонування систем страхування депозитів та їх роль у формуванні депозитної бази банків	Береславська О.І.